

ЈЕРОТИЈЕ Н. ВУИЋ

ЕПИДЕМИЈА КУГЕ У БРЕЖЬУ И ОСЕЧЕНИЦИ 1837. ГОДИНЕ

Онда је овај крај Србије био готово сасвим пуст, не знам: или је то било због каквог иселенија, или су Турци народ растерали, или је куга поморила.

Прота Матеја Ненадовић

Куга је подмукла и тешка заразна болест коју наш народ у неким крајевима назива морија или чума. То је за наше неу же претке била опака жена у белом која уништава људске животе због почињених грехова. Често угрожени ратовима, глађу и заразним болестима наши преци су веровали да је куга погрдно име које може раздражити ову опаку жену, па је зато треба звати КУМА да би се умилостивила и заобишла село. Уз све то, куга је била у прошлости рђаво име којим је називана свака велика зараза или прилепчива болештина, која не бира жртве већ проузрокује оболења великог броја лица на широком подручју: у једној или две — три покрајине, у неколико држава, па и на читавом континенту.

Наши давнашњи преци били су непрекидно под притиском непознатих сила, а истовремено заплашени од готово свакодневних крупних недаћа и честих прилепчих оболења којима нису могли одолети. Свагда на муци, прихватили су фаталистичко веровање муслиманској света да је кужно оболење неминовна божја казна и одмазда због људских грехова. Наука је то расветлила: фатум или судбина јесте религиозно веровање у неумитну предодређеност, што у стварности значи слепо схватље међу примитивцима да је све што се забива у свету већ унапред одређено од такозваних тајanstvenih (мистериозних), недокучивих, спољашњих, натприродних узрока и сила изван нашег домашаја, међу којима се малазе нечастива бића са кугом на челу. Све то у исто време значи, према фаталистичком веровању, да кратковидни човек не може ни предвидети ни избегти дејство ових сила како на људе тако и на ствари; те сile су неодољиве, оне дају животу одређени правац и посебни смисао. Немојни и обесхрабрени човек не може ничим и нијуко нико изменити тај унапред одређени однос неумитне силе према убогом човеку; из односа ова два неравноправна чиниоца, човек свакда излази поражен. То сликовито приказују нарочито поједине народне приче јутекле из загрејаје маште, у којима је куга представник неке натприродне силе која је упућује да покоси грешне људе. Долазак куге на земљу је предзнак смака и коначне пропasti света. Ово веровање је својствено источњачким религијама (у исламу КСМЕТ) које су у том погледу утицале на хришћанство, а на Балканском полуострву нарочито после пронирања Турака. Такво верова-

ње представља кочницу напретка зато што наводи неуке људе на мирно чекање судбине то јест смрт у време кужних епидемија. Познато је да се црква трудила ради својих крајњих достигнућа да својим схватањима и црквеним сликама у богољама истакне пролазност живота на земљи, свагда наглашавајући неизбежност и неумитност судбоносног часа. Према црквеном схватању, сви људи су једнаки пред смрћу, без обзира на то коме друштвеном слоју припадају и колико сваки од њих има година. Реакционарна у мајдубљем смислу ове речи, та схватања долазе до израза у следећим реченицама: *СУДБИНА СЕ НЕ МОЖЕ ИЗБЕЋИ НИ ИЗМЕНИТИ, СВЕ ЈЕ У БОЖЈОЈ РУЦИ, БОГ НАС КАЖЊАВА ЗА ПОЧИЊЕЊЕ ГРЕХЕ, СМРТ ЈЕ НЕУМИТНА, СМРТ ПОГАЂА СВЕ ... ТОМЕ СЕ НЕ ВРЕДИ ОДУПИРАТИ — ТО ЈЕ БОЖЈА ВОЉА, СВЕ ЈЕ ПРОЛАЗНО НА ОВОМ СВЕТУ, ТО ЈЕ БОЖЈА ВОЉА ...* Фаталистичко веровање уопште ишло је на руку ширењу куге у Азији и распространјивању ове опаке болести из азијског дела Турске у европски део, а одатле у Аустрију и друге земље. У неким народним причама избија осветољубивост нашег народа изражена отпором против куге коју представља жена, о чему говоре шибање, батинање и поткивање ове опаке жене. Данас још наш народ злогуко обележава ову стару, страшну и некада неизлечиву болест, о чему говори и непријатељска порука: *КУГА ТЕ УМОРИЛА.*

Наши давнашњи преци нису знали да је куга болест претежно пацова, а потом кртица, мишева и других глодара. Пацов је мали глодар, а велика штеточина, која још од праскозорја цивилизације угрожава човека, не престајући да плачка његове амбаре, док истовремено доноси глад, прилепчive болести и смрт. Нама је данас врло добро познато да је куга несметано продирала траговима црног пацова шиљате њушке, претежно пузавца, који је Европу освојио пре пада Римског царства, а потом сејао кужне бациле нарочито у средњем веку. Истраживачи су утврдили да епидемија пацовске куге обично претходи људској купи, коју буве преносе на људе са окужених пацова. Још у давна времена примећено је да се куга појављује на местима где има мртвих пацова потамањених овом болешћу и преплављених паразитима, чија су јаја узрок великог броја других болести зато што су положене на људску храну. Већ крајем XIX века људи су знали да кугу проузрокују бацили који се у великом броју налазе у измету заражених као и у гноју болних стеклиша које куга изазива. Ширењу куге у новије доба много је допринела трговина која је посредством бродова и других саобраћајних средстава раширила пацове по целом свету.

Раније су и медицинари све опасне заразне болести називали кугом. Истраживачи ових болести су дуже времена ташкали у месту. Тако су у XVI веку ове болести разврстане према тежини и опасности различитих оболења. Ондашни истраживачи били су у заблуди: сматрали су да заразне болести прелазе једна у другу. Као узрочнике заразних болести истицали су ратове, глад, земљотресе, пожар, поплаве. Наравно, никде се не утврђује мајуши узрочник заразе који се голим оком не може видети. Доцније настаје преокрет: почетком XVII века, после проналаска микроскопа, познати истраживач Атанасије Кирхер тврдио је погрешно да су узрочници куге једноћеличне животињице инфузорије. Векови су пролазили, а истраживачи су остајали у заблуди. Тако је 1894. године француски истраживач, лекар Јерзен прошао узрочнике куге приликом велике заразе у Хонконгу. Тај узрочник је патогени микроорганизам, сијушни готован, невидљив простим оком, који у животињском и човечијем телу проузрокује кугу. Захваљујући микроскопу Јерзен је уочио кужни бацил у виду врло кратке непокретне пртице. Овај бацил троши ваздушни кисеоник, не души отров, али је сам његов састав веома отрован.

Кугу најчешће шире пацови, са њих кужни бацили прелазе на буве а ове их потом преносе на човека. Познато је да само пет врста бува преносе кугу; то су оне буве које живе на пацову. Кужни бацили заразе пацове, али не могу да заразе буве већ се једино у њима угнезде. То значи да пацов оболи од куге, а бува не оболи већ искључиво преноси заразне ктице. Поред пацова и бува као преносиоца куге, она се још пречоси робом из заражених предмета, на шта нас наводи рапорт (извештај) капетана Николе Ракића из Мионице од 29. августа 1837. У том се рапорту доводи у везу фес купљен у Ваљеву са оболењем од куге Ане Теодоровић из Брежја 27. јула исте године.² (Документ се налази у Архиву Србије у Београду). Кужни болесници и њихови лешеви су најопаснији извор кужне заразе. О овим болесничима као преносиоцима заразе јасно говоре трагични стучајеви у Брежју и Осеченици. У архивским документима пронађеним у судском фонду Историјског архива у Ваљеву не помињу се ни пацови ни буве као преносиоци куте у овим местима. Из ових докумената посредно сазнајемо да су преносиоци заразе људи оболели од куге, док истовремено стичемо наметљив утисак да су лешеви исто тако били извор кужне заразе у Брежју и Осеченици.

Најчешћи видови куге јесу жлездана (бубонска) и плућна куга. Куга почиње када кужни бацили пређу са пацова на буву на којој се настане, а потом таква бува убодом убрзга човеку бациле. Од часа заразе до избијања првих знакова болести протекне око седам дана. Као што је познато, жлездана (бубонска) куга са болним отоком је чешћи облик оболења чији је ток овакав: на месту убода буве у кожу појављује се мали мехур, који се убрзо развија. Тај мехур садржи бациле куге који путују до првих лимфних жлезда, најчешће препонских; чим у њих продру, оне отекну, па се дошиће загноје или спласту, а у лаким случајевима организам упије садржину отока, који ишчезне после неког времена. Све те појаве оболелих жлезда праћене су губљењем свести, високом температуром и буњањем болесника. Болест је никада била готово иезлечива: у 60% до 90% случајева беспомоћни болесници су умирали за неколико дана. Други је облик плућна куга: кужни бацили допру до плућа кроз кrv, па на плућима убрзо проузрокују запаљење. Ово запаљење је веома прилепчиво зато што је свака капљица коју с ваздухом издахне болесник испуњења бациличима куге. Код овог болесника кожа је тамна. Знаци плућне куге јесу висока температура као и код жлездане куге, кашаљ са крвавим испљувком, све јаче слабљење срца, несигурно опште стање. Овакви болесници, некада иезлечиви, умирали су безмало у 100% случајева за два—три дана. Прездравили појединци стичу отпорност до краја свога живота.

У озбиљном раду на заштити од куге прво место данас заузимају дератизација (уништавање пацова) и дезинсекција. Дератизација се врши тровањем, пуштањем загушљивих гасова, заражавањем пацова или хватањем, благовременим уклањањем хране. Ради благовременог ослобођења једног насеља од пацова неопходно је потребно изменити њихову средину: удаљење ћубришта и спречавање приступа пацова у амбаре, силосе и складишта за хамирише. На тај начин пацови губе приступ омиљеним изворима хране, а потом они више не могу да се гнезде у подрумима, канализацији и пукотинама зидова. У таквим околностима изгладњени пацови немају склоништа, што их приморава да се потуцају на ветрометини где их уништавају људи и природни непријатељи: испи мачке, сове, лисице, мунгоси и змије. Паралитично, у оваквим приликама недовољна количина хране ноготи пацove на међусобну борбу и уништавање. Том приликом се изражава закон природне селекције који доводи до одгајања најотпорнијих примерака. Овакве последице нагнале су бор-

це против пацова да опколе насеља у којима су се налазили најотпорнији пацови што у ствари представља здравствени ланац дугачак пет километара. У кругу оваквог ланца постављени су мамци са јаким отровом брзог и убитачног дејства.* Захваљујући овом отрову заштићена су подручја изван здравственог ланца. Поред тога, према приликама, спроводи се дезинфекција помоћу високој температури (воденом паром, врелом водом) или познатим хемијским средствима; она се исто тако врши цветом бухарице. Поред тих начина заштите од куге, данас се користе карантини бродова и авиона, благовремена пријава здравственој власти кужних случајева, дезинфекција болесничких ствари и његових излучевина, упштавање штеточина (бува, ваши, мува и др.), коришћење маске и средстава самоодбране. Данас се угрожени људи заштићују од куге вакцинацијом, а болесници се успешно лече антибиотицима, серумом, сулфамидским препаратима, другим лековима и средствима.

Познато је да је куга пустошила још у старом веку. У давна времена односила је безброј жртава нарочито у Азији и Европи, и задавала страх и трепет човечанству. Знамо да први запис о куги потиче из Вавилона где је куга морила људе још пре три хиљаде година. Године 429. пре нове ере у Атини беснела је куга од које је умро грчки државник Перикле. У трећем веку нове ере покосила је многе људе на Блиском истоку. У шестом веку наше ере пустошила је епидемија куге на подручју Средоземног мора за владе византијског цара Јустинијана, по коме је добила име Јустинијанова куга. Број жртава је непрекидно растао; у четрнаестом веку за пет језивих година (1345—1350) куга је у Западној Европи уморила између 25 и 40 милиона људи, а две стотине хиљада опустошених градова препустила је пољским животињама. Сачувани су веродостојни подаци да је у то време у пренасељеним западноевропским градовима владала нечистоћа, а неуки људи нису ни наслућивали да оболели пацови имају главну улогу у распространују кужне заразе. У таквим околностима лако је наступила септична куга која настаје после непосредног пронирања кужних клиза у крвоток. Услед тога се брзо развија труљење организма и болесник умире за кратко време. Том приликом поткожна крварења проузрокују цркасте мрље од изливене крви услед чега је настало израз црна смрт, којим су преживели људи у Западној Европи крстили помор од куге. Нама је данас тај помор објашњив: људи нису познавали узрочнике куге, а још мање начин заштите и лечења.

Баланска земља Србија је више пута била поприште кужне заразе, која је често пронирала из Азије и са других страна. Као што је познато, чим су Турци за корачили на Балканско полуострово, народи југоисточне Европе били су принуђени да се ради свога опстанка боре против два зла: прво зло је неодољива турска најезда скопчана са растеривањем и истребљењем српског народа, а друго зло је пронирање заразе с те стране. Народи су се бранили од кужне заразе колико су знали и умели, али су ипак многи људи на Балканском полуострву падали као спопље под најездом ове опаке, а у то време неизлечиве болести. Пустош у ваљевском крају настала је услед рата, исељења и растеривања народа или због помора који куга начини. Прота Матеја (1777, Бранковина — 1854, Ваљево) пише у Мемоарима на основу казивања своје бабе Манде о крају у који су се доселили Ненадовићи (Бранковина у ваљевској нахији):

Онда је овај крај Србије био готово сасвим пуст, не знам или је то било због каквог иселенија, или су Турци народ растерали, или је куга поморила.

* Борба; 2—7 септембар 1967. године, Београд: Сива папаст (одабрано из текстова часописа »Santé du Monde« Здравље у свету — орган светске здравствене организације.)

Летописци су забележили да је куга пустошила у унутрашњости Балканског полуострва 1363, 1433, 1456, 1472, 1536, 1643. Куга је нарочито у Србији повремено бешала прве четири десетије осамнаестог века: године 1700. покошени су многи становници Београда, 1719 — 1720. опустошила је Ниш, а 1739. читаву Србију укључујући Мачву. Томе треба додати ради јачег осветљавања уношања заразе са стране: крајем XVIII века огњиште куге био је Египат у коме је између 1783. и 1884. године забележена двадесет и једна епидемија. То је значајно зато што је Египат неко време припадао Турској из које је кужна зараза прелазила у Србију.

Помор је у нашем народу оставио црне успомене и неколико стравичних прича, а све је то одразило на именима неколико наших села у Колубарима и Подгорини. Многе од тих прича колају још по неким нашим селима нарочито у брдским крајевима.

Одавно је забележено неколико примера народног веровања о куги, која је касила беспомоћне људе у ваљевском крају. Најпре неколико општих података: куга је у очима наших предака неумољива жена чистуница са белом марамом („завјешена бијелом марамом“). Она неуморно иде по свету, коси или мори људе на оном месту и у оном часу када бог то одреди. Наши преши су веровали да беспомоћни човек умре чим га она такне прстом по челу. Њена се наређења морају поштовати и извршавати. Она ужива кад је неки несрећник драговољно упрти на леђа, неуморно носи, ћути и трпи, с чврстом намером да је не наљути. Неумољива је према беспомоћним људима, али се много плаши црног вола без белега и бесних паса:

Срби кажу да је куга жива као жене (то особито доказују они који су лежали од ње). Многи кажу да су је виђали где иде завјешена бијелом марамом; а гдјекоји приповиједају да су је и носили, т. ј. она нађе човјека у пољу, или сртне где на путу, а гдјеком дође и у кућу, па му каже: „ја сам куга, већ хајде да ме носиш тамо и тамо“ (куда она хоће). Онај је упрти на кркаче драговољно (јер већ њему и његовој кући не ће ништа учинити) и однесе је без икакве муке (јер није тешка ни мало) куд му каже. Куге имају преко мора своју земљу (гдје само оне живе), па их Бог пошље амо (kad људи зло раде и много гријеше) и каже им колико ће људи поморити; али и њих много пропадне од паса: за то кажу да се врло боје злијех паса. Kad куга мори, онда јој слабо говоре куга, неко кума (3) (као да би је с тим умилостивили) нити смију у вече оставити неопране судове: јер она дође ноћу у кућу те гледа јесу ли судови лијепо оправи, а ако не буду а она све кашике и чанке изгребе и отрује. (Кад куга мори гдјекоји на њезину име и краду, јер плашиви људи не смију да изађу из куће и да гледају ко је и шта, kad се што чује или пси кад залажу): КУПИ КАО КУГА ЂЕЦУ. — НЕ ИЗБИВА КАО КУГА ИЗ САРАЈЕВА.

Као што се види, наш Подринац Вук забележио је да куга има повише у свету Јихова постојбина је у некој прекоморској земљи, што је нама као подatak веома блиско зато што знамо да су је људи преносили бродовима у наше јадранске луке, а одатле у Херцеговину, Босну и друге наше крајеве. Свака куга је зла: права зла жене која уништава људске животе због почашњих грехова. Народно сујеверје присало је творцу право да доноси смртне пресуде које извршава жена у белом.

Вукова забелешка истиче, између остalog, две ствари: 1. извор кужне заразе лежи у прљавштини, што је у неким случајевима тачно; 2. појединци краду у име куге, користећи страх који обузима људе кад она зађе међу њих да их мори.

Куга напада све, а нарочито младе људе, пототову децу, па се због тога говори КУПИ КАО КУГА ЂЕЦУ. Последња реченица: НЕ ИЗБИВА КАО КУГА ИЗ САРАЈЕВА односи се на разне епидемије назване куга које су пустошиле у неколико ма-

хова у Сарајеву и околини. Познато је да је куга готово сто година, повремено, пустила многа места у Босни а нарочито насељено Сарајево: први пут око 1690. године; потом 1731. године још више него први пут; после тога 1741. и 1783. године. Ове епидемије у Босни значајне су и за Србију, поготову за ваљевски крај недалеко од источне Босне, зато што се дешавало да трговци и путници из Босне, босанска војска и ствари донесене у ваљевски крај са те стране истовремено уносе кужну заразу у овај крај.

Куга је осветољубива, незајажљива и упорна. Она никад није могла заборавити кад су је још за владе Турака крвожедне *вашке* (псн) појуриле у дворишту једне куће у колубарском селу Осеченица, у ћемату (махали) Вујића где је намеравала да помори људе.³ Преплашена куга сјурила се низ стрмину некога брда према потоку, па је том приликом изгубила јопанке. Морала ја босонога да препешачи неки камењак, услед чега су јој ноге прокрвавиле. После тога је прво прешла поток, а потом реку *МАНАСТИРИЦУ*. Оклизнула се у реку кад је стала на један камен, па јој је бели ограч слетео са рамена. Није јојпало на памет да се осврне за ограчом. Кад су је сељаци утледали онако разголићену, умакла је у шуму. Сељаци су појурили за њом, али је она била хитрија, па је утекла у планину *МАЉЕН*. Старо злопамтило, осећала је неодољиву мржњу према оним сељацима из *ОСЕЧЕНИЦЕ*, који су на њу напујдали крвожедне псе. Одушке је налазила у тежњи за осветом. Неколико пута обигравала је село, пошеки пут се прикрадала кућама, стрпљиво чучала, њушкала... После неког времена искористила је прилику кад су одрасли укућани радили на њиви а пси остали везани за жежель (мотку). Хитро и неприметно ушујала се у кућу и окужила сву децу. Она су после тога заразила своје родитеље и рођаке. Из те куће је убрзо прешла у суседство где је поморила *осекла* готово све укућане. Њој никада није било довољно жртава, па је после тога неколико пута залазила у Осеченицу да затре досељенике. Ова народна прича не говори о годишњем добу када се дешавао помор, али скреће пажњу на честе несреће које су спаљивале наш беспомоћни народ за владе Турака у београдском пашалуку.

Позната је народна прича о сусрету довитљивог и борбеног чобанина и прегладијеле куге у виду жене у белом. Она је у неком брдском селу затражила од овог чобанина једну овцу за ручак, и дала му реч да га неће уморити зато што се чисто држи. Наравно, чобанин је обећао дати овцу, али није пропустио прилику да је припита о томе како мори свет. Овим питањем чобанин је хтео рећи да уважава њену моћ. Он је успео овим подилажењем. Куга је мало омекшала па му је одговорила да то чини по божијој волји и поруци. Објаснила му је да је бог све грешне људе приблизио у један списак, тај списак је њој предао и овластио је да без икакве милости покоси те људе на име *божје казне и одмазде за људске грехове*. Лукави чобанин је онда упита да ли се његово име налази у том списку, што она порече, а овај онда зграби чвораву мотку, па је изудара дебљим крајем говорећи: *Рђо једна!... Видиш, бог ми није изрекао смртну пресуду... Не можеш ме уморити!* После тога, наравно, куга више није стало да утоли глад, већ је онако изубијана заборавила свога коња, па се *табановића фијакером* (пешаче) упутила пратаг овим правцем којим је докаскала у село.

О сусрету довитљивог и борбеног чобанина и прегладијеле куге причало се пре неколико година у подгорском селу *ОСТРУЖЊАД*, како је чобанин завезао кугу на крушку недалеко од извора *АРАМБАШИНА ВОДА*, па је немилосрдно ишибао прел Остружњацима и путничима намерницима.⁴ После тога њој више није пало на памет да мори људе у Остружњу. Ова прича је колала у колубарском

селу Брежђу, у чијем се џемату *ДОМАЗЕТ*^У десило нешто стично: сељаци су ухватили кугу, повалили је на клупу, сви је по реду изударали мотком пред мештанима, па је онако изубијану пустили да оде куда јој драго.

Као што се види, наш народни приповедач истакао је занимљиве и узбудљиве причице да би се у својој машти достојно осветио куги због њених недела. То је требало да наведе беспомоћне људе да се према примеру који је дао борбени чобанин свакда чврсто одупиру овој напасти како би од себе отклонили зло. Овде се јасно намеће ограда пред коју нас поставља народни приповедач. Народна осветољубивост има граница: људи не убијају кугу већ је само испребијају. Опирући се куги, која је божји полицијски извршитељ на земљи, смањује се обим куги-не територијалне надлежности приликом кажњавања због почињених грешака. На тај начин, данашњи слушалац ових причица стиче утисак да наши науки преци нису имали намеру да се завађају с богом *на живот и смрт*.

Куга је косила беспомоћне људе у селу *ЗЛАТАРИЋУ* (око девет и по километара северозападно од Ваљева), па су због тога пре првог српског устанка 1804. године раскопани дућани и куће турских трговачића и занатлија (кујунџија, сарача) на подручју овог села у најстаријем насељу *ПАЛАНКА*, надомак извора Бегова вода⁵. До пре неколико година могао се још срести старији сељак из Златарине који се присећао речи свога деде о томе како је још за владе Турака пре око две стотине година беснела куга у овом селу. Куга је букинула међу Турцима дућаницијама ушorenim у Паланки, док су српске куће биле разбацане по брдима прилично удаљене једна од друге. Пошто је куга поморила готово све Турке, изненада су сишли са брда наши сељаци, па једне ноћи растурили све турске дућане. На тај начин су сељаци затрли кужни извор.

Куга је морила беспомоћне људе у многим колубарским селима. Неко време је њено легло било на подручју *ЗАРУБА*⁶ и *ЖАБАРА*.⁷ На подручју Заруба, које лежи на источној страни драчићке висоравни, куга је покосила многе људе, па је наш народ говорио да је *зарубила* сва насеља, засеке и џемате. У исто време куга је морила беспомоћне људе у суседном селу Жабарима на југоисточној страни од Ваљева, на висоравни која се пружа од Бранеговића до Драчића на источну страну до Жабарске реке. Још понеки старији сељак памти да му је деда причао о пустоши која је настала када се куга истуњала на овој висоравни; није остало никаква жива душа осим жаба у реци, барама и језерској води у двема вртачама. Први насељеници затекли су жабе, па им је то дало повода да овом опустелом селу дају име *ЖАБАРИ*.

Куга није поштедела ни колубарско село *ТАБАНОВИЋ* на десној обали Рибнице према ушћу ове реке у Колубару, недалеко од Мионице⁸. Наши преши су причали да је ова морија беснела тим крајем, без икакве запреке продрла у село све затрла, уништила, а после тога *потибанала* опустела земљишта. Први насељеници су по том *табанаму* прозвали ово село *ТАБАНОВИЋ*.

Село *РОБАЈЕ*, које се простире на висоравни која се из Драчића пружа преко Жабара, имало је језиву прошлост.⁹ У овом селу се одвајкада причало да је куга пустошила на све стране, прешла на подручје поменуте висоравни, оковала људе својим канџама; приклештени, поробљени од ове морије, умирали су као ко-сом покошени. Из куге остало је стравична пустош у коју су дошли први насељеници. Ови су селу дали име *РОБАЈЕ* са намером да ово име трајно упозорава наш народ на ово робље које је куга оковала и поморила.

Село *ПАЛЕЖНИЦА*, на обалама Палежничке реке која извире у Сувобору, добила је ово име у време када је куга поморила народ, све уништила и

поморила.¹⁰ Први доселеници и народ из суседних села после те несреће дали су селу ово име, које ће потомке и читав наш народ подсећати на уиништење, „пальевину”, насталу услед налета неумољиве куге.

Брдско село *КОВАЧИЦЕ*, на левој обали ваљевског Граца и Суваје, добило је ово име у време кужне заразе у подгорским селима.¹¹ Народ прича: кад је куга ушла у село, десила јој се неизгода док се пењала уз неки камењак. Овом приликом се подбила и пала на груди. У том тренутку нађу путници огорчени на кугу, зграбе је, *издеветају* па онда доведу пред сељаке. Међу њима су били неки спретни људи који је са задовољством поткују да би јој олакшали што бржи одлазак из овог села. У таквим околностима узнемирена куга није стигла да помори ове сељаке, па је пожурила да што пре напусти овај крај у коме је понижена. У путу су је сусрели неки намерници, којима је говорила: *Враћам се из Ковачија ... Идци из Ковача ... или Долазим из Ковачица ... Враћам се кући ...* Као што се види, према овој народној причи, осрамоћена куга кумовала је овом брдском насељу. Само по себи, прича упућује наш народ на отпор против куге: ако се људи боре против ње, она се уплаши и побегне из села.

Куга је опустошила, између осталих, три подгорска села: *ОГЛАЂЕНОВАЦ*, *ОСЕЧИНУ* и *ОСТРУЖАЊ*. Наши преци су причали својим унуцима да је пре око три стотине седамдесет година (негде почетком XVII века) куга прегазила подручје садашњег Оглађеновца на обеја обалама реке Убе: она је народ појела, *оглодала*, па су услед тога први насељеници дали овом селу име *ОГЛАЂЕН*, што се доцније све чешће изговарало *ОГЛАЂЕНОВАЦ*.¹² На подручју данашње *ОСЕЧИНЕ*, на обеја обалама подгорске реке *ЈАДАР*, куга је у својем неумољивом пролазу људе поморила, *осјекла*, све истребила.¹³ По тој народној несрећи село је убрзо добило име прво *ОСЈЕЧИНА*, а потом *ОСЕЧИНА*. У исто време, куга је затрла насеље на обалама Остружањске реке при њеном ушћу у Јадар. Наши преци су причали да је куга ово насеље истребила, *остругла*, што је прве насељенике навело да тај крај назову *ОСТРУЖАЊ*.

Име села *ПАКЉЕ* повезано је са пустошењем куге.¹⁴ Село се налази на северозападној страни Лесковачке висоравни и над реком Јабланицом. Још кружни прича међу старијим сељацима да су се на вису *МИЛОШЕВЦУ*, који одваја Пакље од Златарића, некада водиле огорчене битке између Турака и Мађара. Турци су потукли Мађаре, али су победници скупо платили победу: на све стране оставили су мртве и рањене као и побеђени. После тога су неко време слетале на пусто бојиште птице грабљивице, мишари и гавранови, кљуцали лешеве, глодали их, с комадом одлетали у своја гнезда. Прича говори: на бојишту су остале кошчуре и пикљеви. Свуда је владала пустош као после земљотреса. Од овог призыва човеку се кожа јежила. Али, не лези враже! ... За грабљивицама је изленада стигла куга подмуклица. Она је на домаку некадашњег бојишта покосила готово све преостало становништво које се управо вратило из збега. Услед тога се старо село раселило. Прилике су се мењале ... После неког времена доселеници су нашли на ову језиву пустош, прави пакао ... Такав призор их је навео да тај крај назову *ПАКЉЕ*. По другим приповедачима име села се друкчије тумачи: доселеници су нашли на кошчуре и пикљеве, које су покупили и покопали на вису *МИЛОШЕВЦУ*, где се још пре седамдесет година налазило војно гробље. По тим кошчурама и пикљевима село је добило име *ПАКЉЕ*.

Нека ваљевска села премештала су се не само због потребе у обрадивој земљи и услед нестанка воде за пиће већ и ради спасавања голог живота од опасних за-

разних болести. Наши преци причали су да су се поједица села нарочито на подручју области Колубаре премештала због куте и колере у току XVII, XVIII и XIX века. Још пре око три стотине шездесет година сељаци **ДРАЧИЋА** и **ЗАРУБА** доселили су се на данашње подручје ових села због кужне заразе у старом насељу.¹⁵ Сачувано је предање како се растурило старо село **ЖАБАРИ**. Позната су два мала места у Жабарима: **СТАРЕ КУЋЕ** код Врела и **СЕЛНИШТЕ** око извора Жабара. У том крају још се распознају сувомеђине и знаци старог насеља. Пре око шездесет година причало се о породицама које су имале имања и куће у том крају: **МАКСИМОВИЋИ** и **МИРКОВИЋИ** били су на подручју Старих кућа код Врела, а **Бокићи** — Орашани око извора Жабара. Поред жеђи за бољом земљом уз подстичај других сељака, пајкрупнији разлог за напуштање старог насеља била је кужна зараза. Максимовићи су отишли у јужни део Жабара, Мирковићи се повукли на север до Клинаца, док су Бокићи отишли на запад до Заруба.

ГОЛУБАЦ, на врху Голупског поља на северном подножју Маљена, поделио се због кужне заразе на **ГОЛУБАЦ**¹⁶ и **БУКОВАЦ**.¹⁷ Наши преци су говорили да су некада Голубац и Буковац сачињавали сеоску заједницу под именом Голубац, чији је оснивач породица Кесеровића (Максимовића). Стари Голубац налазио се у Голупском Пољу, испод Тустог Брда, покрај извора Голупца, надомак Плоча. Постоји предање о расељавању ове сеоске заједнице: почетком XVII века доселила се са својом породицом у стари Голубац баба Рисимија, родом из Риђана у Никшићкој Жупи; она се окућила поред извора Голупца, у суседству породице Кесеровића. Чим је букинула куга на овом подручју, борбена Рисимија раселила је ову сеоску заједницу. Притиснути опасношћу, неки Кесери се наслеле под Извршац, познати вис у данашњем Голупцу, а остали оду у другим правцима, док су неки Рисимији (Рисимијини укућани) утекли уз речицу Буковац. Зато се сматра да су Кесеровићи први оснивачи Голупца а Расимовићи оснивачи Буковца.

БАДИЋИ, оснивачи села **БАЧЕВАЦА**, напустили су Дубоки Поток, познату јаругу и слепу долину на Бачевачкој висоравни, и заузели данашњи положај на овој пространој кречњачкој висоравни. Наши преци су говорили: у **ДОЊИМ БАЧЕВЦИМА**, у једном крајничку ћемата Бадића, биле су куће старог села Бачеваца; те куће су се налазиле на данас напуштеним издигнутијим местима.¹⁸

Велико село **КРЧМАР** се због куге и колере јавно преместило у планину Маљен.¹⁹

Здравствена служба у ваљевском крају пре избијања куге

О куги у Брежђу и Осеченици у другој половини 1837. године постоје веродостојни подаци у судском фонду Историјског архива у Ваљеву и у архивском фонду Кнежеве канцеларије Архива Србије у Београду. Из тих података сазнајемо какве су очајне хигијенске прилике биле у нашој земљи у време избијања кужне заразе. У то време у Србији је још трајао процес ослобођења од Турака. Наш народ је био на ниском културном ступњу, готово без школа, учитеља и лекара који су се онда могли на прсте избројати. Тада су у Србији били веома цењени народни лекари, људи необразовани, али вешти да пружају помоћ болесницима према начину који су научили од својих претходника. Помоћ ових људи је била неизнатна, па је отула борба против куге у тако заосталој средини била дуга и тешка а помор велики, што ће се видети из даљег излагања.

• V. 33.

НОВИЦЕ СРБСКЕ.

СЪ ДОЗВОЛЕНІЕМЪ ПРАВИТЕЛЬСТВА.

№ ГОДИНА.

у Суботу 21. Августа.

1837.

СОЈУЗНИКЪ Неманже изъ тихъ проклятыхъ на Господа Саркофаговъ въ земли Европы — Франции — Испании — Италии — Русии — Турции — Испания — Италии — Франции — Греции — Испании.

СЕРЕБРИ.

У Крагујевцу, 18го Августа. Стало известно изъ Сербии начавшееся проказничество, и востало къ зданию управы городской. Кинжалъ со Штандартомъ старого увядшаго карантину и упреждающими заграждениями передъ зданиемъ организованной учесеніе купцовъ болести у Сербии, съ уставомъ пѣсни, подъ сидѣльемъ, при сѣдѣ и избѣзѣ грязнай опасности, избѣждатианиемъ сѣдѣства увядшаго болезни, сады су увѣнчаны сасими окунѣніемъ. Назанѣ турецк., когдѣ Румелия у Бѣлоградца у Гарантіи дадоно, ученъ съ у Сербіи изъ земли, и то пораже иризоти, иризотиотрическію, или иризотиотрическую карантиннуюъ Доктора у Александру, Доктора Медицины Майнерта.

Подъ 22 Июлѣ т. г. № 98, посыпало карантинъ Александровскому Съктѣйну изъ кинзу письму съѣзжий рапортъ: «Одѣ съѣзжаніе Пизана и.и. Битоли Ф. т.к. у Карантинъ, членомъ № 33, у два дана давнина, 13 и 14, дни карантинъ увѣръ съ Обозѣ кинзѣ друге болести имала имену, кроме проказы, когдѣ и съ приложениемъ Александровскаго Доктора карантинскаго сѣдѣніи».

«Одѣ другиши пакъ имена, посыпало имена карантинскаго подчиненніи съѣзжаніи ик днѣнъ по-

занѣ, когдѣ 13 прѣво отредѣ карантинскѣ разбояни стражу гимо прескочи, и у Турку изѣту бѣгли, по ворота въ таки штабы сѣдѣвали, прятки іхъ да не бы исконицкое по другіи путь проказничъ было Карантинъ привезти и разнести іхъ, одѣ кой двоюродъ увѣнчана и предъѣза съюзъ Испаніи, какъ исконицкана, буду, въ други 12 прѣво изѣту сражену и у Турку отсаду».

Проказничъ пакъ съѣзжаніета гдѣ съѣзжано.

Н' 3. Тестимоніумъ.

Письмо изъ Іюні 1837, изъ лѣкарни Сентуматія кѣнѣвскаго Падре А. Ламбета доктора, написано за въ Россіи въ Сербіи въ земли, звонъ именіи Порту Пелагиа, изъ земель Египета интиміттію описанъ, когдѣ когдѣ defunctum (— изъѣзда сербіум —) ехъ, разговѣти въ спбіумъ

Александровскъ 22 Іюні 1837

Н. А. Майнерт т. р.
Мед. Доктор

Проказъ № 3. Съѣзжаніе. Да съѣзжанѣ днѣ 19-го и 20-го 1837, у земли иашинъ исконицкими А. Ламбета, съѣзжаніе прескочи. Зо гимо сѣдѣ, когдѣ икъ Александровскаго Доктора, бѣгъ имена дури мѣстополіе, у сѣдѣнію сѣдѣ-

Новице Србске о. 21. Августа 1837. (брoj 33). Избијајте куге у Србији

О личној и општој хигијени у данашњем смислу речи није тада ни могло бити помена, а о здравственој служби још мање. На седам година пре избијања куге у Брежђу и Осеченици султан Махмуд — Кап издао је (29. III 1830) наређење (хатишериф) којим се Србија признаје унутрашња самоуправа (автономија), а Милошу наследно кнежевско достојанство. Султан потврђује да ће Срби моћи основати болнице, штампарије и школе за поучавање младежи. (т. II). После тога је књаз Милош нешто предузео, али се већ 1836. године увидео да је слаба организација здравствене службе у Србији, а да је број лекара, апотека и болница тако мали да ни у нормалним приликама није могао народу пружити већу помоћ, поготову у случају појаве жужне епидемије. Из Опште управе (Кнежеве канцеларије) здравственом службом управљали су нестручни службеници. Познато је да књаз Милош није волео школоване људе и према њима је био нетрпљив. За чиновнике, који су њему били непосредно потчињени, узимао је само оне појединице за које је сматрао да ће га ступо слушати и без роптања подносити његово угњетавање. Ради одржавања реда, после угушене Ђакове буне 1825. године, Милош је одлучио да створи неку врсту сталне војске, па је већ у мају исте године више од хиљаду регрутата вежбао по нахијским касарнама. Јачајући полицијску стегу и гушећи незадовољство у народу попут турских паша, он је врло мало учинио да народ благовремено обогати знањем из хигијене. Стварајући државу Милош се никада није устручавао насиља: полазко је од гледишта да се српски сељак не боји бога већ батина. Свагда неумољив и оштар као прави деспот, Милош се нарочито замерио неким народним старешинама, његовим дојучерашњим ватреним присталицима, што је код ових изазвало незадовољство и отпор. Јачајући своју власт подељио је Србију 1834. године на велика сердарства с тим да велики сердари надгледају *САВ ПОРЕДАК СВЕ ПРАВОСУЂЕ И ВООБШЧЕ СВА ДЈЕЛА РУКОВОДЕЋИ, КОЈА СЕ У ИСТИМ ОКРУЖИМА ДОГАЂАЈУ*. После годину дана ова велика сердарства претворио је у четири војне области од којих је једна подринско-савска команда са седиштем у Шапцу надлежна за ваљевски округ.²⁰ Власт му је омогућила да узме у своје руке сточну трговину и на тај начин постаче један од најбогатијих људи на Балкану. Колико се у Кнежевој канцеларији мало тешило да се здравствена служба у Србији разграња, видимо најбоље по томе што је крајем 1836. године радио у Србији укупно четрнаест лекара, а било само три војне болнице (у Пожаревцу, Крагујевцу и Београду) и једино две апотеке (у Крагујевцу и Београду). Овај број лекара, болница и апотека у саставу Кнежеве канцеларије остао је неизмен један током 1837. године кад се у Србији појавила куга у неколико места.

О томе ко је све био лекар у Ваљеву у доба прве владавине књаза Милоша данас знамо:

Једног дана 1830. године дошао је из Крагујевца у Ваљево доктор Јован Стејић. Он је исте године отишао у Шабац, где је радио лечења свога добротвора Јеврема Обреновића. Према томе, Стејић се кратко време задржао у Ваљеву. Као једини лекар у Ваљеву у време кад се још увек више веровало видарима, хенимима, надрилекарима и бајалицама, он је, изгледа, слабо радио и зато био без дољних прихода за живот. Због тога је отишао у Шабац чије је становништво било мање заостало, а бројније него ваљевско. У то време живео је у Шапцу Јеврем Обреновић, чији је домаћи лекар био још 1829. године.

Крајем 1833. године дошао је у Ваљево за сталног лекара бивши земунски трговац Антоније Делићи, пореклом Грк, родом из Смирне. Познато је да је он пре тога долазио неколико пута у Ваљево ради указивања помоћи оболелом Јеврему

Ненадовићу. Из писма председника Суда у Ваљеву Јеврема Ненадовића од 23 XII 1833. сазнајемо да је у то време ваљевско становништво имало само 95 пореских глава услед чега није могло платити доктора Делимија. Међутим, како је лекар био потребан и ваљевској нахији, Јеврем Ненадовић моли књаза Милоша да дозволи да доктор Делини буде лекар и у овој нахији.

У протоколу Ваљевског суда за 1834. годину налазимо податке о самоуку лекару — видару Вукашину Чочићу. Он је у јесен 1834. године лечио српске стражаре рањене у борби против Турака приликом њиховог исељавања у Босну. Није примио никакву награду за труд као и накнаду за утрошене лекове, па је у својој молби тражио да му се исплати укупно 150 гроша. После тога, из протокола истог Суда за 1835. годину сазнајемо да је 31. јула дошао у Ваљево лекар Глигорије Рибаков, о коме знамо да је родом из Цариграда и да је медицину завршио у Ст. Петебургу. Његова стручна помоћ болесницима као и његова вредност као човека била је неповољно оцењена. Био је срдит човек, па је лако долазио у сукоб са Ваљевцима и неколико пута се са њима судио. Доктор Емерих Линденмајер је тврдио да је Рибаков велика варалица. Поред тога, о смештају Рибакова у Ваљеву сазнајемо из истог протокола да је Рибаков нашао стан у кући Јована Белчевића, познатог закупца (арендатора) КАСАПНИЦЕ ВАЉЕВСКЕ. Рибаков је од Ваљевског суда тражио зграду за болницу. Суд је препоручио Рибакову да од Совјета тражи дозволу да једну ваљевску цамију преправи у болницу итд. Потом, 20. августа 1835. пуковник Теодоровић извештава из Шапца Ваљевско исправничество (Суд) да је Совјет забрањио да се без Књажеве дозволе цамија преправља за потребе болнице ради лечења болесника из околних села.²¹ Совјет упозорава ово Исправничество да је доцак започети грађење болнице зато што се зграда не би осушила. На крају сазнајемо да ће овај предмет бити решен кад књаз стигне из Цариграда.

Као окружни лекар Рибаков је, између остalog, известио 25. јануара 1836. године Ваљевско исправничество о продаји ЛАЖНЕ МЕДЕЦИНЕ и о лажним лекарима, а 5. августа исте године обавестио је војну команду у Шапцу о колеричној зарази у ваљевском округу (нахији)²². Ради бољег увида у ова два извештаја треба знати следеће: Познато је да су поједини налбанте (поткивачи) и кочијаши били у XIX веку вештаци за лечење од венеричних болести. С обзиром на општу заосталост нашег народа и медицине уопште, ови људи су били тражени, а колико су успевали да излече наше оболеле претке најречитије говоре архивска документа из којих се види да су неки опанчари примитивни оператори. Они лече преломе костију, намештају угрунућа. Бербери су зубари и вештаци за лечење од крвиог притиска ради чега држе у свом дућану речне пијавице, труде се да лече од оболења срца, артериосклерозе итд.

У првом извештају Рибаков устаје против одомаћене продаје ЛАЖНЕ МЕДИЦИНЕ у неким дућанима у вароши Ваљеву, као и против тројице надрилекара: Ристе налбанте из Ваљева, Алексе, бившег учитеља из Ваљевске Каменице и кочијаша Стевана из Тесарије (Аустрије). Риста је лечио од венеричне болести Живојина Коларевића из Ваљева. Давао му је отровне лекове услед чега је болесник изгубио потпуnu способност док су му полни органи много оштећени. Од исте болести Риста је лечио и Стевана Бошљака, али и њега није излечио. Коцијаш Стеван лечио је од ове болести неког Радисава из села Лелића, и узео му пет талира да купи медицину. Рибаков предочава Ваљевском исправничству да због оваквих случајева људи више не верују и правом лекару. Ово Исправничество је све паводе у рапорту Рибакова испитало и уверило се да су тачни. Непобитно је утврђено да се у ваљевским дућа-

ним стварија продају бели и црни балсам, бели и жути шећер, пишадор, камфор и мазусна против срдобоље, и да се све ове ствари и по другим касабаша продају; и да су они све ове ствари и дојако продавали, па да им није ни од кога запрећено било. Због тога је Ваљевско исправничество замолило Совјет 19. фебруара 1836. да га обавести како треба да постули у случајевима продаје лекова у дуђанима као и о поступку према лажним лекарима.²³ У кратком одговору Совјета од 27. фебруара исте године читамо да је дозвољено продавати у дуђанима поменуте лекове.²⁴ После тога покреће се случај поткивача Ристе, па Совјет пише: *Препоручује се Исправничству да му 25 батина ударити да, се виште у Доктрину не пача, и оног посла који не разуме не прима.* О другим кривцима Совјет пишта не пише у овом одговору.

У свом извештају од 5. августа 1836. Рибаков саопштава, између остalog, да су у селу Попучкама (тамињавски срез), у кући Илије Равића истог дана 4. августа, за дванаест часова умрли од колере два мушкица.²⁵ Поред тога, начелник Исправничства из Ваљева извештава 5. августа Совјет да се колера појавила у Ваљеву о Илинданском вашару и да је од јула до 4. августа 1836. умрло у овом месту једанаест лица, па је зато у Ваљеву школа распуштена.²⁶ Откривено је да су два ужичка Турци на умрли од колере уочи првог дана овог вашара у Ваљеву. Турци су одмах пренели њихове лешеве у Ужице. У Ваљеву је после неколико дана умро пушкарски (туфекџијски) калфа Јован Петровић, а после тога Никола Немчевић, Радivoје Екемџија (ваљевски пекар), Мијаило Терзија и Јанко Црвенко; сви петорица су Ваљевци (НАПРЕД. Ваљево, број 726, 26. XI 1962).

О продаји отровних лекова у Ваљеву пре појаве куге у Брежђу и Осечини налазимо податке у следећим извештајима: Ваљевско исправничество упутило је наређење полицији вароши Ваљева 20. фебруара 1827. да се никоме не издају отровни лекови без полицијског одобрења на основу лекарског рецепта. На сваком рецепту мора бити исписано име болесника, количина лекова као и начин употребе лекова. У наређењу је објашњено да појединци из нензаја или злонамерно употребљавају лекове као што су мишомор, ћезал, жива, опијум, серачик, сублимат итд. У овом наређењу се свакако мистиле не само на неуке људе већ и на надрилекаре, варалице и шпекуланте. Наредбодавац наглашава: неопходно је потребно дозволити продају отровних лекова само у једном дуђану. Ово ограничење продаје отровних лекова било је сасвим разумљиво: на тај начин се могло лакше надзирвати спровођење наређења о начину куповине отровних лекова. Наредбодавац упозорава на то да полиција и трговац морају чувати **ПИСМЕНО ДОКТОРОВО** ради доказа — од стране полиције о оправданости издавања дозволе, а од стране трговца о дозвољеној продаји отровних лекова. После тога, Совјет је 27. марта упутио распис овом Исправничству у коме је прописано како ће болесник набавити отровне лекове ако у месту нема лекара.²⁷ У том случају болесник ће довести кмета у Исправничество да потврди куповине отровних лекова. Ако то кмет не потврди усмено онда он то може тврдити писмено, у цедуљи коју ће купац поднети овом Исправничству. Ово надештво је обавезно да о свему томе води уредан протокол.

Кад се узму у обзир наређења, расписи и други документи онда јасно видимо поразну чињеницу: сви наведени подаци говоре о непостојању јавне хигијене у ваљевском крају. Продаја отровних лекова у дуђанима, поред брашна, соли, гаса, шећера, тканина итд., наметљиво доказује како је живот грађана био у сталној опасности од разних инфекција и тровања.

да било било обећањем, јербо преваром најде жеље више, него зла, од њих што се звога болни. Њој падамо и од људима ћије кога!

Своји приликом не можемо дозволити да похваливамо честоть нашег Кордунца, који су оправдали совершено покрете Каписко.

У Крагујевцу, 19^т августа. Овај члан припремао су јаки, да се куга и у Ракију појавила, нарочито као у јакту на другу путну превозу до Александра. Мире су и тамо предузете, и пів опасно, будући је јакто мало и немногодашо.

Неко тако стиче пеиритна јакть и избјегује Ваљевског, да се купица болести и тамо у Среду Колубарског у два села. Одећеници и бројно појавила, по одма је утужена буџешкој каоји и тиме објасњеношто што су куге у селу раздвојене, украйини смо се, да је болесть ову у Оирује Ваљевској однео дани. Ципар јаки био је, кобилар јаки в са петима, шестима или седама Караканом са столом. И тај је кобилар у Надежском Оирује од људи куге умро.

Уочи избијања куге у колубарском срезу у тадашњем малом друмском насељу Монинци није било, наравно, ниједног лекара, премда се у том месташтету налазила канцеларија српског капетана Николе Ракића.²⁸ Такво је стање било и у осталим срезовима ваљевске нахије: тамнавском, подгорском и посавском. Услед тога је морао бити доведен лекар из другог места. Може се рећи да је народ уочи избијања куге био остављен самом себи. Необавештен и непросвећен, а навикнут на помоћ свештеника и лечење разних травара, видара и варалица, народ је преплашено дочекао налет куге у суседству и у својој кући. Самој појави куге допринели су много и нехигијенски услови под којима је живео сељак у колибама, брвиарама, влажним кућама од набоја и вајатима. Овакве куће имале су једно или два одељења — под истим кровом многи су држали стоку — у којима је становало по двадесетак задругара. У то време сељаци су се купали једино лети у потоку или реци, а зими се учиште нико купали; једино су се умивали свако јутро. Овакав нехигијенски начин живота у нездравим кућама, често пуним бува и вашију, био је врло повољно тло за сваку заразну болест коју су турски војници, трговци и друга лица преносили из Босне у Србију. Овде се донекле треба оградити: поред свих нехигијенских услова, биле су ипак две повољне околности у Брежђу и Осеченици. Прва околност јесте раштрканост сеоских кућа, друга велика шума састављена од листопадног и зимзеленог дрвећа на Маљену и његовим падинама. Оба села имају погодан положај: налазе се на обејма обалама Матастрице, једним делом у подножју Маљена, а другим по његовим падинама. Захваљујући томе до ових села допире свежи планински ваздух испуњен опорим и лековитим мирисом четинара.

Појава куге у колубарском срезу 1837. године подсетила је наше сељаке на кугу која је у Србији поморила многе беспомоћне људе још 1814. године, као и на колеру која је избила у лето 1836. године. Услед свега тога кад је 1837. године поново избила куга, народ се много уплашио сећајући се њене разорне силе. То је објашњиво: у оно доба још се није знало за проуздроковаче куге (Јерзенов бацил), нити за лекове и јача дезинфекциона средства.

ПОЈАВА КУГЕ У БРЕЖЂУ И ОСЕЧЕНИЦИ

Избијање куге у једном делу колубарског среза повезано је са избијањем куге у Турској. Као што је добро познато, у Турској је куга чешће избијала доводећи истовремено Србију у опасност. У лето 1837. године куга се појавила на неколико десетина километара од тадашње српске границе. Продрла је у Лесковац и Ниш па турској страни, што је узнећирло српски народ. Књаз Милош је видео да је подмукта и неодољива куга закушала на наша врата. Скренута је пажња српској војној команди на опасност од ширења кужне заразе с турске стране. Наша војска је зато на граници према Лесковцу и Нишу још пажљивије чуваја прилазе ради заштите од кужних болести. Путници и војници задржавани су у карантину и подвргавани прегледу. То није ништа помагло. После кратког времена букиула је куга на једном делу подручја кнежевине Србије: започела је смртну костиџбу у Ражићу и Јагодини. Управа Алексијијачког карантине известила је 22. јула 1837. књаза Милоша да су у овом карантину од 53 турска војника умрли двојица од куге. Гамошњи лекар Мајнерт није шао да су обојица умрли од куге. Овај неискусни лекар је доције преживел с војницима отпустио као здраве, а они су се отпуковали у Београд. Међутим војницима издржавано је Алексијијачки карантин ивици Ципчарии, коњарски трговац (кобилар), кога је неискусни лекар исто тако отпустио као здравог. Трговац је

ради својих послова допутовао у ваљевски округ, задржао се у колубарском селу Брежђу, ту се разболео од куге и убрзо умро пошто је већ заразио мештана.

НОВИНЕ СЕРБСКЕ су тек 21. августа 1837. (број 33) објавиле чланак у коме се између осталог, налазе подаци о кужној зарази на подручју колубарског среза:

ИСТО ТАКО СТИЖЕ НЕПРИЈАТНА ВЕСТ И ИЗ ОКРУЖИЈА ВАЉЕВСКОГ, ДА СЕ КУЖНА БОЛЕСТ И ТАМО У СРЕЗУ КОЛУБАРСКОМ У ДВА СЕЛА, ОСЕЧЕНИЦИ И БРЕЗИ ПОЈАВИЛА, НО ОДМАХ ЈЕ УГУШЕНА БДИТЕЛНОСТИЈУ ВЛАСТИ И ТИМ ОБСТОЈАТЕЉСТВОМ, ШТО СУ КУЂЕ У СЕЛУ РАЗДАЛЕКО, УВЕРИЛИ СМО СЕ, ДА ЈЕ БОЛЕСТ ОВУ У ОКРУЖЈЕ ВАЉЕВСКО ОДНЕО ЈЕДАН ЦИНЦАР ИЗ БИТОЉА, КОБИЛАР, КОИ ЈЕ СА ИСТИМ ОНИМ НИЗАМИМА КАРАНТИН ОПСТОЈАО. И ТАЈ ЈЕ КОБИЛАР У ВАЉЕВСКОМ ОКРУЖИЈУ ОД КУГЕ УМРО.

У овом извештају налази се крупна нетачност да је власт одмах утушила кугу. На основу докумената пронађених у архивском фонду Ваљевског суда у Историјаском архиву у Ваљеву, видићемо да је куга косила у колубарском срезу око четири месеца.

Доктор Емрих Линденмајер (Ораовица, Банат, 1806 — Београд, 1884) пише да је кобилар пренео кугу у Брежђе, а уз то тврди да је она жена из Осеченице која је била на погребу прве жртве куге у селу Брежђу у ствари преносилац ове болести у Осеченицу*.

Кад се упореде та два извештаја о куги са свим извештајима о тој зарази капетана Николе Ракића и Ваљевског суда, јаско уочавамо да ни капетан Ракић ни овај Суд никде не наводе кобилара као проузроковача заразе у Брежђу и Осеченици. Полазећи од тога да је кобилар проузроковао заразу у Брежђу, значајно је утврдити када је умро у овом селу. Он је издржао алексинични карантин међу турским војницима, које је неискусни лекар Мајнерт отпустио као здраве 21. јула 1837; уз њих је и он напустио карантин и упутио се у ваљевски округ. За пут до Брежђа није му требало више од два или три дана. Чим је стигло у Брежђе пао је у постелју и после кратког времена умро. Можемо узети да је од дана када је напустио алексинички карантин до онога дана када је умро протекло највише четири до пет дана. Према томе, Цинциарин кобилар умро је око 25. или 26. јула 1837. године. Кад се томе противстави тврђња капетана Николе Ракића из Мионице (извештај од 29. августа 1837) да је девојка Ана Теодоровић из Брежђа умрла од жлездане куге у прелони после пет дана боловања, што значи првог или другог августа 1837, онда произилази да је прва жртва куге у Брежђу познати Цинциарин кобилар о коме пишу **НОВИНЕ СЕРБСКЕ** и лекар Емерих Линденмајер.

НОВИНЕ СЕРБСКЕ од 4. септембра 1837. године у свом чланку датираном 1. септембра у Пожаревцу између осталог пишу:

* Dr Emrich Lyndenmayer: Serbien, dessen Entwicklung und Fortschritt im Sanitätswesen mit Andeutungen über die gesamten Sanitätsverhältnisse im Orient, Temesvar, 1876. Str. 40. i 41. (Србија, њен развој и напредак у здравству са освртима на целокупне санитетске прилике на истоку.)

У окружју Ваљевском у Селима Брезју и Осеченици умрло је било 16 душа од исте заразе, и од 16. до 28. Августа болест ова тамо показаласе није. Људи, који су били изкућа заражени, оставили су куће и поправили су себи колебе, где су карантинирали 12 дана, попаливши из кућа своји све ствари, кромје новаца. Но 28. Авг. разболује јаново четворо, од који 29г троје умру, а једно остане јошт живо, но у опасности. Добро те се и ово није догодило у здравим, но у оним зараженим кућама.

Према наведеном одломку из новинарског чланка састављеног првог септембра 1837. у Пожаревцу јасно је: у првој половини августа те године умрло је у Брежђу и Осеченици свега 16 болесника. После тога се куга притајила, па је тек 29. августа покосила три болесника, а један је остао у опасности. Право стање ствари приказаће следећа документа:

ЊЕГОВОЈ СВЕТЛОСТИ Милостијашму Господару и Кнезу Србском
Милошу Теодоровићу Обреновићу

Старешине Срези Колубарског
Округија Ваљевског
Николе Ракића
Всеподанејши Рапорт

Височајше предписаније ВАШЕ КЊАЖЕВСКЕ СВЈЕТЛОСТИ од 26. т. м.
под в. Но 3468 усмотрењу заразителни болести куге; да ВАШУ СВЕТЛОСТ изве-
стим шта се је са оним кућама, којесу заражене биле, догодило, јесу ли сви људи
који су у њима живели померли, или су поздравили, и ако су померли да назначим
колико из који кућа, ако је пак које живо остало, да назначим у којој кући колико,
и налазили се јошт у истим кућама које гад, да од заразе болује, послато ми примио
сам. По којем Височајшем Налогу ВАШЕ КЊАЖЕВСКЕ СВЈЕТЛОСТИ следовао
сам и одма сам у дејство привео, као што следује:

На Пантелин дан 27. Јулија т. г. буду сви кућани Јована Теодоровића на жет-
ви његовој. Теша син Јованов дође после ови на жетву и донесавши један фес који
је у Ваљеву о Илинском Панаћуру купио, и при себи у своме сандуку држао и пока-
же га пред свима фалећи се, да га није било лепшег и финијег на Панаћуру, а даде
га својој сестри Анни. Ова како је фес узела, стави га на своју главу. Кад буде
пред вече, глава је заболе, по овоме грознища увати, и сутра дан скочи јој гука на
препони. Мати њена, именом Лепосава, видивши гуку на нози Аниној, помисли да је
мицина. Ова Анна пробави с истим болом 5. дана и умре, саране је по обичају хри-
стијанском. За ову болест девојкину знало је сво село, па је и оно мислило, да је
мицина, и од ње да је Анна умрла.

На недељу дана по смрти Аниној, разболе се Ивко, син Јованов и брат
Анин, дете од године дана, ово се у јутру разболе а у вече умре. Кад се и ово
догоди, а Брезјани почну сумњати, нектене ни један доћи но сами кућани, исто
дете саране.

Лепосава жена Јованова, а мати Анина и Ивкова како је с гробља дошла
разболе се и она, други дан скочи јој гука под пазуом и трећи дан умре. Кај се и ово
догоди, а сељаци се таки разбегну по селу и нектене ни један доћи, но сами је
кућани саране. По смрти Лепосавиној разболи се и Јован муж њен и лежа 6. дана
па и он умре: но за ови 6. дана докле је Јован лежао, умре му син Обрен од 7.
година, син Тришун од 16. година, који није живио у трајућој болести ни пукан три

сата, но у један дан са Обреном умро. После ови умре Јованка, кћи Јованова, лежавши само два дана, па по овој умре Јеврем син Јованов од 10. година стар после ови умре и Јован.

Тако из ове куће Јованове умрло је осморо а остало је још двоје: Теша од 22. године и Јовица од 6. година, синови Јованови, и до данас обаје су здрави и живе у својим колебама на њиви својој и мајуће.

За ово горе означеног време, докле је болест у дому Јовановом свирјепствовала, од исте болести помрли су следујући:

Смиљана, кћи Дамњана Теодоровића, од 18. Радоица син, од 12. и Ђурђија; кћи Дамњанова, од 14. година стара, умрли.

У овој кући Дамњанови јошт има живи: Дамњан, Богић, син његов од 13. и Марија кћи од пол године, и Ињија жена Дамњанова. Но ова Ињија, јуче т. је. 29. т. м. и она се је разболела, и добила гуку на руци, и ова је сама осталла у колеби, а остало троје уклони се на страну од ње, у своју другу колибу.

У кући Аксентија Теодоровића умро је Урош, син Аксентијев од 10. година стар. А остало живи и здрави:

Аксентије и жена му његова Анаџа и деца: Аксентија, од 12. Перуника од 8. Степанија од 6. и Стана од године стари, и ови живе у својој колеби на њиви, а Кућу своју за сад одустали.

У кући Милоша Урошевића умро Илија од 25. година стар, син Милошев, остало живи: Милош, Јеремија син Милошев ожењен од 30 година са женом својом Анаџом, од 25. година. Јанко од године дана, дете Јеремино, и Симеон, од 15. година син Милошев. И ови живе у својим колебама на њиви.

У кући Андре Јанковића умрло је двоје: Андрија од 35. и Босилка жена његова од 30. година стара. Остало је од ове фамилије јошт осморо живи:

Пантелија од 25. година, брат Андрејин, и Даница, од 23. године, жена Пантелина Макрена од године дана, кћи његова, и деца умрлог Андреја: Максим од 12. Јоксим од 10. Марта од 6. и Петар од године дана стар. Ови сви живе у колиби на својој њиви.

У кући Милована Марковића умро је: Марко од 7. година, син Милованов. Остало је живи 14. душа:

Милован и жена му Ружица; деца њијова: Алекса од 20. Неранџа од 16. Марица од 14. Васиљ од 12. Милан од 18. и Јелица од 4. године; Ђорђе брат Милованов и жена му Марија, деца њијова: Марта од 18. Пантелија од 16. Павле од 12. и Вићентије од 4. године стар. И ови живе у својим колебама у њивама свога.

По овоме је од Пантелина дана до 16. т. м. свега 16. душа умрло у Брезју, једна жена, по имену Станојка жена Радосава Живановића из Осеченице, умрла у ово назначено време; која је долазила на жалост кћери Јована Теодоровића у Брезје у које се време није ни знало, од какове је болести Ана кћи Јованова умрла. А остало у кући живи осморо: Радосав и деца његова: Васиљ од 20. Арсеније од 18. Милош од 15. Павле од 12. Ђирија од 10. Милован од 5. и Марко од године дана.

Ови означенчи оставши живи, како из Брезја тако и из Осеченице живе у својим колебама, а Куће су своје одустали. У селу Брезју има 34. дома, и б. ономо-ва дојако су окужени, а 28. здрави. Житељи из ови здрави дома чувају бодро окужене домове, и недаду никоме се прикучити; а тако и Осечанци чувају дома Радосава Живановића, и стража је крепка постављена око оба Села Брезја и Осеченице. Потреби рана и огрев окуженим у свако потребно време на одређеном мјесту доносисе.

Sphaerium libanense

~~Hence the man who is a living specimen
is necessarily a specimen of man.~~

Campbellia (pro sp.) *Brachystelma*
Hippocratea (pro sp.) *Brachystelma*
Metaphysc. Sikkimensis

Ciceroniana. *See also*

18.11.1911
Von einem großen Fliegen mit grünen
Flügeln und einer schwarzen Zeichnung
auf den Vorderflügeln, die an einigen Stellen
gelblich eingefärbt waren.

Рапорт капетана Николе Ракића из Мионице, од 29. VIII 1837.

Ствари окужени домова кром скупоцени аљина и оглавља женског, које се у сандуцима под затвором налази, све је како вунено тако и пртено попаљено.

Умерши од куге 17. душа сарањени су сви, одма, како је који умро, и то, Дамњан и Аксентије њи два брата, све су окужене умрле посарањивали, једе који умро, сирјеч, који је умро у кући, сарањен је пред Кућом у воћњаку, а који је умро изван Куће, онје онде и сарањен.

Од 16. т. м. 28. т. м. све је остало здраво и на миру пребивало. Кад 28. т. м. а жена Аксентија Теодоровића из Брезја, по имену Аница, и његово двоје деце: Степанија, од 6. и Стана од године дана Стара разболуше, и 29. т. м. у јутро умру. И ово су троје послани два Апсеника заедно са Дамњаном и Аксентијем у дубоко ископане гробнице сиранили. И по овом јошт остаје Иниција, жена Дамјана Теодоровића шмајући гуку на руци, за коју се јошт не зна оћели преболети или неће.

По овом изложенију свага је душа од 27. Јулија, до 29. Августа т. г. у Брезју 19. и у Осеченици једно лице умрло. А остало у ови 7. домова јошт 44. душе живе.

Овди под ./. прилајем најпонизније Списак умерши.

За које по дужности својој најпонизније всеподашњим рапортом овим извештавам Вашу Књажевску Светлост.

№ 145.

Цела Капетан
Никола Ракић

29. Августа 1837 год.
У Брезју код страже.

Брежје и Осеченица претворили су се у летњим данима у огромно кужно огњиште које је довело у опасност живот преживелих и истовремено угрозило људе у суседству не само у ваљевском већ исто тако у ужичком и рудничком округу. Преживели чланови породица из ова два колубарска села напустили су окужене куће и склонили се у колибе; ближи падинама шумовитог Маљена, преплашени и ојађени људи, удисали су свеж и чист ваздух. Зараза је запретила узне-миреним Ужичанима, па је 26. августа 1837. Исправничество окружја ужичког известило Совјет да је паредило хитно постављање страже на граници према колубарском срезу са налогом да та стража никога не пушта из колубарског среза у ужички округ, нити се Ужичанима може допустити да прелазе у овај срез.

Ракићеви подаци су потресни: за 35 летњих дана куга је покосила 20 болесника. Деветнаест помрлих у Брежју већином су из велике фамилије Теодоровића (Урошевића). Једина жртва куге у Осеченици је Станојка, жена Радосава Живановића која је била на погребу Ане, кћери Јована Теодоровића из Брежја. Ракић пише да је Јованова кћер Ана умрла од жлездане (бубонске) куге у препони, а њена мајка Лепосава од куге на горњем делу тела (под пазухом). У Ракићевом извештају нема података о томе од које су врсте куге помрли остали болесници. Нама је данас познато да од сто кужних болесника деведеојт има жлездану (бубонску) кугу. Приликом вишегодишњих посматрања оболелих од жлездане куге уочено је да се код 70 одсто ових болесника инфекција десила на доњим удовима уследа чега се оток јавља у препони. Неупоредиво више кужних оболења у препони него на горњем делу тела објашњава се чешћим убодима бува на доњим удовима.

Ракићев извештај од 29. августа 1837. почиње наводом о фесу купљеном на илинденском вашару у Ваљеву исте године. Читалац одмах стиче утисак да је Ракић хтео рећи да окужени фес проузроковао жлездану кугу у Брежју и Осеченици.

Рапорт капетана Николе Ракића из Мионице, од 29. VIII 1837.

ченици. То значи да је кужно огњиште у овом случају било скривено у једној ствари намењеној за одевање а не у крви болесника или лешу умрлог од куге. Ракић није ништа забележио о смрти Цинцарина оболелог од куге; о туђашу није хтео да води рачуна. Подстакнут наредбама Совјета од 18. августа 1837. о уништавању предмета за употребу, Ракић је олако пошао од једне ствари, а преибрегао смрт оног Цинцарина неколико дана пре Аније смрти.

Борба против куге и других заразних болести

Избијањем куге у Брежђу и Осеченици у лето 1837. године народ је био веома заплашен. Успомене на пустош коју су куга и колера проузроковале ранијих година, збуниле су и старије људе. Сваком сељаку је одмах прво пало на памет да са својом породицом бежи у шуму оближње планине Маљен. Није било човека који тих дана није изустно по неколико пута познату изреку: **ОД ПУШКЕ ЗА — ДРВО, ОД КУГЕ ЗА — БРДО!** Стварно, шума је била спаситељница у многобројним ратовима, па сада — ко зна по који пут! — и у миру, од куге. Планински потоци пружали су најнужнију, здравствену услугу: у њима се свако чељаде могло умити и окупати, а рубље опрати. Ваздух планинских ливада и пропланака освежавао је свакога, јачао живце, обесхрабрене подизао, а узнемирене смиривао. Оно што је било тада најважније планина је била удаљена од кужних огњишта. Заштићен од опаке заразе, сваки је у збегу морао помислити: време ће учинити своје, зараза ће ишчилити, па ће се после тога сви бегунци спустити с планине у село где ће пригрлити своје огњиште. То су биле пусте мисли зато што се власт испречила одласку у збег.

Тек када је кута букнула и до 16. августа отерала у гроб 17 болесника, Милошева власт је притекла народу у помоћ. Већ упознат са искорењивањем куге у Ражњу, Параћину, Јагодину, Радошевцу и другим местима према Турској, књаз Милош је, мада касно, предузео мере за сузбијање куге у колубарском срезу. Власт је прво пружила народу поуку о искорењивању куге и одмах после тога упућивала претњу смртном казном онима који се не држе поука већ доводе у опасност живот својих ближњих.

После више од три недеље од како је обавештен о избијању куге у Брежђу и њеном незадрживом ширењу, 18. августа 1837. упутио је Совјет из Крагујевца два наређења Ваљевском исправничству (Суду). У првом наређењу састављеном од осам тачака прописано је шта све треба урадити ради искорењивања куге. Прво, срески старешина у колубарском срезу са једним својим чланом мора одмах да оде у место где је букинула кута са задатком да издвоји све куће у којима леже болесници и да их са стражом опколи. Власт ће спречити сваки састанак са кужним болесницима ради чега је нужно опколити стражом читав колубарски срез и затворити путеве који воде у два суседна округа, што ће онемогућити ширење заразе у тим крајевима. Ове мере чине оно што ми данас називамо здравствени лајац. Кужним болесницима треба једино дотурати храну не општећи с њима. Власт је обавезна да пронађе људе (гробаре, укопнике) који ће за награду покопати мртваци. Наредбодавац је нагласио да све болесничке ствари треба одмах спалити. Неизоставно је потребно побити домаће животиње које припадају породицама чији чланови болују од куге, па их одмах у земљу закопати. Обавезно сахрањивање мртваци, спаљивање болесничких ствари и закопавање побијених домаћих животи-

Heho'ne ooh light jibawabu pugwut omayo. a osmano.
osmano ykuo, osmano yk. P. lagun a jibinga yk b. nadoon,
caabu jibawabu, a go gawat nado ykuo; mado, &
donoob k'omakim a n'abab'ebas' osmano.

In this expression of mine, you'll see a desire to give up
the old school of thought, of course, which is something we
are trying to do.

Linnæus, Kla. Vanuatu. Diagnosetis, opt. sit. depon-
go eund. opt. 12. n. gigante; Kla. Linnæus, opt. sit. eund.
anapa. pugnac.

Ieder hilt' Panamada's vaders en kinderen. Deelde. Woude als
sociale vaders vaders van de M. - Haar. hilt' egd want ijk
en, en steigeren waren Panamada. De een halfjaar, nu niet.
Woude en een
en een en een en een en een en een en een en een en een en een
en een en een en een en een en een en een en een en een en een
en een en een en een en een en een en een en een en een en een

ња је нужно зато што сви ти остати представљају опасна кужна огњишта. Владет је дужна да за неговање болесника пронађе људе који ће за своје услуге примати награду, с тим да болеснике држе чисто и предузму све што је потребно ради њиховог оздрављења. На крају Исправничество је обавезно да обавештава све старешине у Округу о мерама које треба спровести ради сузбијања болести, а истовремено шаље извештаје Совјету о стању у срезовима:

Славному Исправничству Окружји ваљевског

Како се по достоверним известијама дознало, да се заразителна болест куга у Отечество наше из турски предела пренела, а имено у Срезу Колубарском Окр. тамошњег, да се ово од неколико дана по неким селима појављивати и распространити почела тако, да би предупредити свирепство заразе ове, да се не и даље она разостирати могла, и да би тим отечество наше у безбедност ставити и сачувати могли, ускорави Совјет овим Исправничству препоручити:

1.) Да одма по пријатију прецисанија овог изашаље једног од члена своји у Срез Колубарски, који ће онде са старешином истога среза целим капетаном Г. Николом Ракићем одма куће оне у којима се кужна болест појавила, од осталих здравих кућа одвојити и стражом их утврдити.

2.) Да добро око имају, да се не би нико с кужним овима мешао, и к њима одлазио, под каквим му драго изговором било, да се састанак овај с кужними строжајше забрани.

3.) Да се постављенијем стражи на граници истог среза пут сасвим затвори од окружја соседни, Рудничког и Ужицког, забранивши свакому тко му он друга био, прелазити из речених окружја у Срез Колубарски, или из овог у она окружја.

4.) Да се за кужне нуждна рина отпушта и онде близу њи ни определено место доноси, како би они сами без икакве с другима мешавине узимали и употребљавати могли.

5.) Да се за оне кужне, који од исте болести умирали буду, или од наших људи истога Среза, или од куд му драго било, или ако не од наши а оно од Турака Шабички, Соколски или Ужицки најгу неколико за плату, пошто му драго било, који би се решили на то, да се међу кужне помешају, и умре сарањују, у определење на то и дубоко ископане раке да не би мртваци не сарањени остали.

6.) Све прилепчive ствари кужни лица како ти: аљине, вуну, күдељу, памук, једном речју све вунено и пртено што је, где би се куга лако увући, и потом по употребљенију исти ствари на друге прећи и појавити се могла. да се без сваког изјатија на ватрџу међу и пале и то од они, који се међу кужне помешају, под строжијим изговором, забранивши им употребљенију такови ствари на њиву ползу.

7.) Да се пси и мачке, које би се око кужни кући наодиле, или које би крију кужнога села у друга околна места прелазиле, и мешавином њином лако бе се заразителна болест кужна пренети и распространити могла. такова ова писмад убијају.

8.) Да се они, који се под плату реше на то, да се међу кужне помешају и сарањују их, колико већим могу старају се и о тому да се од куге лежећи чисто држе, каде их и колико је могуће, о издрављенију њивом настојавају

Исто тако да Исправничество и осталим Старешинама Окр. овога на знање даде, и препоручи им, ако би се где и по њивим Срезовима ови заразителна бо-

тест појавила, да ове исте мере к предупређенију даљег распрострањивања кужне болести предузме, и да Села и народ подручни им под најстрожијим здравоиздаванијем сачртајавају, и дајући Исправичество често Совјету известамија о томе шиљти, и о свежу извештавати га.

№ 3778. А.

18 Августа 1837.
У Крагујевцу.

У отсуству Г. Председатеља,
Члана Управитељног Совјета,
Полковник.

Ранко Мајсторовић
Секретар

Григорије Павловић

Из овог наређења се види да опасност од кужне заразе и ширења болести лежи у стварима којима се служе болесници. Тада ил лекари ишку позивали узроцнике куге. Никоме од њих није палало на памет да те узроцнике разносе пацови и буве. У трошним и вложним зградама које нику проветравају (домаће ствари су обично каћене бобиштима од вене) било је легло пацова. Буве су свуда падаве, па су са мишјака пркосиле кужне клице на ухућање и њихове простирке на поду. У то време наши људи у вальевском крају још и нису знали за кренет. Као се све то има у виду онда је јасно да се кужна зараза преносила с буве на човека.

У другом наређењу од 18. августа 1837. Совјет наређује Исправничеству да прими два осуђеника, који су због учешћа у неком убиству осуђени на велику казну, то јест на смрт. Ови осуђеници ће у селима колубарског среза покопати жртве куге а у кужницама (карантинима) надгледати и послуживати болеснике. Осуђенике треба чувати да не би побегли. Треба строго забрањити да осуђеници ступају у везу са стражарима и другим лицима:

Славному Исправничеству Окружја вальевског

По вистајашој залогости Његова Светости, Ми истински Господара и Књаза
Нашег шамље Совјет одавде и да апсеника управо к Старешини Среза Колубарског
окружја тамошњег ц. капетану Николи Ракићу, а именно Милеша Милешевићу и
Саву Илићићу и Пајисијевићу у Срезу Груженском окружју Крагујевачким, који
понуђени буџуши у некоме убиству и одсуђени за велику казну, одређује се унапре-
сто казни речене, да су Срезу Колубарском у оним местима где се куга појавиша,
умреше људи и куће сарачују и исте у кужницама надгледају, и послужију и

да неби пак ови апсеници ли жеља оно, едје ће кужне послуживати и да
ричишвати побегли. Исправничество ће строго наказити страже оној која је же-
шавину ој кужни чували буде, да и на овај апсеника поштрима. да не би куђак
умакли, а особито, да се не би ни са стражим ни с ким другим мјешали.

Осим ови апсеника ако Исправничество види, да ће потребати им јошт кои помоћник за надгледавање и сарањивање кужни, а оно ће се владати по данас изданом настављенију Совјета под № 3778 А.

№ 3781 А
18. Августа 1837.
У Крагујевцу.

У отсуствију Г. Председатеља,
член Управитељног Совјета,
Полковник
Ранко Мајсторовић
Секретар
Глигорије Павићевић

Ваљевско исправничество поступило је по наређењима. Оно је већ 20. августа послало среским старешинама ваљевског округа преписе првог наређења Совјета, а у пропратном акту (број 1185) наредило кметовима (сеоским старешинама) да извештавају среске старешине и у случајевима кад ко оболи од срдоболье, грознице или жутице. Сељацима је забрањено да одлазе на кулук ради зидања зграда, народни зданија.³³

Видећи да су задоцнили са предузимањем одбрамбених мера у Брежђу и Осеченици, властодржци су све више узнемирени. Војна власт у северозападној Србије предузела је касно прве мере ради искорачивања куге у овим селима. Подрињско-савски војни командант, чија надлежност обухвата и ваљевски округ, упутио је 20. августа свима среским старешинама у овом округу наређење о томе шта народ треба да предузме ради сузбијања куге и спречавања њеног ширења. На првом месту, народу је забрањено да се меша са сељацима из колубарског среза. Кућу треба свако вече окадити димом од смреке, сумпора и мекиња. То у ствари треба да буду дезинфекциона средства. Наредбодавац прописује следеће: чим се болест појави у некој кући, власт треба одмах стражом да огради не само дом са кужним и малу (један део села) у којој се налази та кућа већ и цело село. То је већ троструки здравствени ланац. Запрећено је смртном казном сваком преносиоцу куге.

Старешинама среским Окружја Ваљевског

Копија

Поводом тима што се је у Срезу Колубарском Окружја овог у селима Брежи и Осеченици кужна болест појавила, да неби иста места небреженијем и нечувањем нашим и остале Срезове запалила, или када би се случајно и појавила где, да знате како ћете поступити, да би народ од веће опасности сачували, нашао сам се побуђен следујућа правила предписати вам:

1. Да народу подручног вам среза под најстрожијом казном забраните мешиći се с народом остали Срезова, нарочито Среза Колубарског.
2. Тако исто да забраните народу из ове у другу Команду прелазити, особито у Београд иди.
3. Да закажете свуда народу да сваки смрековине, сумпора и мекиња доста набави и домове своје ујутро и вечером кади.

4. Ако би се случајно где у подручном вам Срезу куга појавила, да одма собом на оно место долетите, дом у коме је болест, а тако и малу и сво оно село најтврђом стражом оградите, не допуштајући никому из Села на поље излазити, нити осталим Селима мешићи се са истим.

5. Дасе окружена кућа или село непрестено предложенутим од ма набавитисе имајућим средствима кади.

6. Како се једи у вовереном вам Срезу ова болест покаже, да ме одма известите; А и кром тога од данас сваке недеље, да ми шаљете Рапорт о благостију Среза. Дајући вам ово настављеније, најстрожије налажем, да од данас цело вниманије ваше на ову болест и на набљуденије преднаведени правила обратите, бодро чувајћу се, да се небреженијем вашим куга у срез ваш не досели: јер у таквом случају сами ћете себе смртној казни подвргнути.

По овом треба вам одма у Срез изаћи и народу правила ова истолковати, с тим закљученијем, да ће онај бити, који преко ове строге заповести самовољним изступљенијем својим кугу одкуд нибуд донесе, да бе се тако за своју срећу народ боље чувао, и да би нас Бог од опустошителне ове заразе по милости својој сачувао.

№ 1426.

—
20. Августа 1837. год.
у Ваљеву.

Војени Командант
Подринско-Савски
К. н. Полковник
ЈОВАНЧЕ СПАСИЋ

Као што се види, паредбодавац обавезује старешине да што пре народу пртумаче ове прописе, с тим што ће слушаоцима одмах показати своје оштре зубе ако прекрше правила: уливајући у народ страх од смртне казне стрељањем, старешине ће га натерати да се повинује наређењу и у свом интересу спроводи одбранбене мере.

Ради спречавања преношења кужне заразе из ваљевског округа у београдски округ, и обратно, подринско-савски војни командант одобрио је 20. августа тражење Ваљевског изравничества да ово Исправничество забрани ваљевским кулучарима да одлазе у Београд ради превожења грађе за зидање државних зграда. Ова забрана односи се и на оне појединце који у Београду купују со:

Војена Команда Подринско-Савска
№ 1421
20. Августа 1837.
у Ваљеву.

СЛАВНОМУ ИСПРАВНИЧЕСТВУ ОКРУЖИЈА ВАЉЕВСКОГ

У сојузу с Рапортом Славног Исправничества од данашње № 1186. и сам за добро судећи да се при појављенију опустошителне заразе ове куге — пресече пошиљање кулучара на зданија Београдска а тако набављање соли из Београда, препоручујем Сл. Исправничству, да свима Срезским Старјешинама Окружија свог предпише, да више људе не шиље у Београд на кулук и вообщите народу народу вовереним им срезова строжајије забране куповати со из Београда, док ова ватра не пређе сасвим.

У исто време нека изволи Сл. Исправничество о узроку престанка кулучара Београдски Високославном Управителном Совету известити.

Полковник
Јованче Спасић

17
Vigilie et processione generali supra dicitur quod est deinde
in die pentecoste etiam processione generali in festo et
processione generali super ecclesias quae sunt in eisdem locis
et vicinioribus etiam processione generali in festo et
processione generali super ecclesias quae sunt in eisdem locis
et vicinioribus etiam processione generali in festo et
processione generali super ecclesias quae sunt in eisdem locis
et vicinioribus etiam processione generali in festo et

Istiblennius sp. *spicatus*. *Goniistius* *gymnocephalus* *longirostris* *ex-*
sp. " *Scartichthys* *maculatus* *aterrimus* *longirostris* *longirostris*, *longi-*
rostris *sp.* *spicatus* *longirostris* *longirostris*

Fræðimála og 8. 25. vildar, þínars - dögumur, - a Þangager -
og 8. 23. vildar, með fræðimála. Hafinum og vildar, þínar
líka vildar, að gagna þingmála aðgvanar. Hafinum ófari til jöfj-
undar og 8. 10. aðgvanar og 6. að vissugat og 8. vissuganum ófari
þá ófari vísar yfirvísir og ófarið hafa.

Ibyta illinoiana ~~allopoda~~ *luteo-argentea* (Heller) sp. n.
rodina, east of Newmarket. Common near its name.

• Hanedan ob a meana my Pappaga, jöfja abeoba, a tósha
en og 8. 20° a depaoga og 6. 16°. • Hagaya og 6. 14. Þíraund og 6.
12. • Skurast og 7. 8. a Einaga og 8. H. meðanum fófjó spjum i
• hanabænum ob a meana my Hagaya, jöfja abeoba. • Hagaya
og 8. 15. • Þíraund og 6. 16. • Þóður og 6. 12. a Þóður
f. vísar en meðal. • Þóður stóð ystamál hinnunnar
en aðanum

Yo se que a los de la montaña ya no les quedan
tanta gente y que de pronto se van a marchar
para vivir en otra tierra.

Исправничество у Ваљеву је узнемирено што нема одобрења више власти о спровођењу оних забрана издатих у војној команди коју представља пуковник Спасић, па се зато обраћа Совјету:

№ 1189.
20. Августа 1837.
у Ваљеву

С О В Ј Е Т У

Поради заразитељни Болести куге која се овде од неколико дана у Срезу Колубарско у Селу Брезју и Осеченици појавила, Исправничество је ово с одобрењем Г. Позковника, војеног командата Подринско-Савског Јованче Спасића зауставило људе Окружија свог да не иду у Београд на кулуковање народни зданија, докле се за нас време не провиди шта ће од исте болести следовати.

И. ово с отношенијем својим извјестило је и Г. Подполковника Лазара Ивановића да своје људе загада у Београди на кулуковање пошиљати не може.

Но будући да је И. ово наредбу ову учинило без одобренија своје више власти за то, што се убојава, да не би народ идући одавде другима враг нанео или враћајући се овамо другима зло причинио; чега ради понизно моли В. У. С. за одобрење.

Изложен документ је концепт састављен у Ваљевском исправничству, на њему нема потписа. Исти је случај са писмом упућеним потпуковнику Лазару Ивановићу.

Занимљив је случај београдског магазације Косте Ракића. Њему је изузетно Ваљевско исправничество издало 26. августа 1837. једну објаву о томе да је потпуно здрав и да из здравог места одлази у Београд. Узимајући све то у обзир, власт не треба да га приликом путовања спречава да се врати својој кући.

Војни командант Јованча Спасић је забринут. Њега су узнемирили извештаји о смртним случајевима, па зато поново скреће пажњу на потребу настављања борбе против кужне заразе:

Војена Команда Подринско-Савска
№ 1429.
21. Августа 1837.
у Ваљеву.

С Л А В Н О М У И С П Р А В Н И Ч Е С Т В У О К Р У Ж И ЈА В А Љ Е В С К О Г
Враћајући се данас у Шабац а оданде по важним дјелима имајући на Дрину у смотрењу Кужне болести, које је појављешије известно Славном Исправничству, изаћи, оставио сам Старјешини Колубарском Капетану Николи Ракићу настављеније у смотрењу Кужне болести, које је појављеније известно Славном Исправничству.

Поред тога неизостављам и Славном Исправничству препоручити, да ми Рапорте предложеног Старјешине у свако доба доставља. Да истому у случају нуждом: заједно са осталим Срезским Старјешинама с помоћу притиче и с писменим препорукама придржава и у рѣности, предострожности и точности, у набљудењу Циркулара мот од 20. тек. № 1426. којег копију Славном Исправничству ради нуждног сведењи његовог спроводим.

Pholidoptera canadensis Schub., f. hirsuta ~~grisea~~ ~~canadensis~~
- ~~and~~ ~~Oreocanga~~ ~~hirsuta~~ ~~and~~ ~~canadensis~~, a ~~figur~~ ~~of~~ ~~the~~
~~opossum~~. ~~This~~ ~~year~~ ~~was~~ ~~a~~ ~~34.~~ ~~gossamer~~, ~~a~~ ~~b.~~ ~~gossamer~~
~~year~~ ~~hirsuta~~ ~~of~~ ~~gossamer~~ ~~36.~~ ~~gossamer~~. ~~This~~ ~~year~~ ~~was~~ ~~a~~ ~~35.~~ ~~gossamer~~
~~hirsuta~~ ~~of~~ ~~gossamer~~ ~~37.~~ ~~gossamer~~, ~~a~~ ~~regal~~ ~~caterpillar~~,
~~or~~ ~~gossamer~~; ~~and~~ ~~in~~ ~~Oreocanga~~ ~~was~~ ~~a~~ ~~gentle~~ ~~Papocata~~
~~catlacoobeta~~, ~~a~~ ~~regal~~ ~~and~~ ~~graceful~~ ~~canabeta~~. ~~Other~~ ~~old~~
~~lady~~ ~~lady~~ ~~of~~ ~~Oreocanga~~. ~~Monogona~~ ~~prasin~~ " ~~gossamer~~ ~~of~~ ~~the~~
~~canabeta~~ ~~and~~ ~~the~~ ~~canabeta~~ ~~of~~ ~~the~~ ~~opossum~~.

Слідженням об'єктів донеслися після відкриття їхніх
а наукою із засобами доказування, які є залогом
їхніх відповідей на суд; це - хіба єдине не єд'є
єдиним доказом.

Доћи ће овде два Апсеника из Крагујевца кои су на смрт осуђени били, за које препоручујем Славном Исправничству да иј одма по самој кожи а тако и кошуље њине зејтином или машћу добро намазати даде и такове Капетану Ракићу пошиље, а он ће знати с њима даље поступити.

У случају нуждном, да неби Славно Исправничство због удаљенија мог из Шапца с извјестијем својим закаснило, нека изволи што непосредствено високославном Књажевско-Србском Управитељному Совјету рапортирати.

Полковник
Јованче Спасић³⁷

Прописано премазивање осуђеника зејтином или машћу требало је да буде мера предохрање. У то време нарочито су зејтин и масти били средства са лековитим дејством, па су оболелим људима укућани стављали масне облоге да би на тај начин снизили високу температуру или извукли ватру, што се понекде још чини.

Све веће интересовање војне власти за борбу против кужне заразе доказује забринутост војних старешина зато што би ширењем обольења била подривена до маћа управа, то јест Милошева власт. Ослабљена изнутра, Србија би морала попуштати турском притиску, те би се ускоро распала млада државна организација. Зато су претње и оштре мере требало да убрзају искорењивање ове заразе. Оштрина ових мера нама је данас потпуно јасна.

Ондашњи сељак, дојучерашњи рајетин, увучен у себе, живео је у селима где су куће растурене или распоређене у групе (чемате). Сељак се ретко удаљавао из свога села не само због лоших путева већ и због малих прохтева. Оскудица соли напонила га је понеки пут да отпешачи даље него што то обично чини. То је сасвим јасно: својим производима у породичној задрузи задовољавао је највећи део својих потреба. Зато се кол сељака није могла за кратко време изградити друштвена, грађанска свест. Сељаку није ни падало на ум да би некога могао заразити кад је у страху од куге почeo напуштати своје огњиште и одлазити у крајеве где нема заразних обольења. У таквим приликама појавила се војна власт, поред судске власти и српских старешина, са чврстом одлуком да преким мерама заплаши сељаке од последица непромишљеног напуштања својих кућа и неизвршења наредби српске власти. То се показало као веома корисно. Видећи кубуру и бајонет, преплашени Колубарци су устукнули и почели извршавати наређења. Дакле, тек када су се суочили са немилосрдном државном силом, сељаци су се скрасили на једном месту, поред свога огњишта. Сада је српским властима било омогућено да прочешљају сваку кућу у којој је избила куга и да истовремено путпуну обуставе саобраћај с другима.

Обавештајна служба ревносно је подносила извештаје. Већ 21. августа капетан Никола Ракић извештава Ваљевско исправничество:

Старшина Среза Колубарског
Окружија ваљевског
№ 138.
21. Августа 1837. год.
у Мионици.

Славном Исправничству Окружија Ваљевског.

С отношенијем овим доходим Исправничству више објаванити, да сам до вечерас у Сели Брези и Осеченици био, и страже свуда удвојио и прећеледао и јављам вам да доквечерас ни у једном селу никој јошт болестан није. А што сам приимио

Чи је и да се то учини, да се овако угради
са неким приставом. Када ће се то и чини, али
тако посредством асе бране, то овако изгледа. — Али
тако што је то време када ће бити у Раковији да се учини
дана Година, годину, а је овај изглед је је. И
тако овоја године ће се време да буде са Раковијом,
док је у временом уједињењу икона гробља са сејалиштима
да се уједињење са сејалиштима гробља са сејалиштима
да се уједињење са сејалиштима гробља са сејалиштима

И то је уједињење сејалишта са гробљем, да је то уједињење
које је било уједињење 19. а у Осеченици сејалиште
је уједињење са гробљем, да је то уједињење 19. а уједињење
које је било уједињење 19. а уједињење

Овај уједињење је уједињење Сејалиште је уједињење

За то је уједињење сејалиште је уједињење
које је било уједињење сејалиште је уједињење
које је било уједињење сејалиште је уједињење

№ 145.

29. Август 1837. год.

Уједињење сејалиште

Због његовог
а. В. Јаковића

Репорт капетана Николе Ракића из Мионице, од 29. VIII 1837. Када ће у Брежбу и
Осеченици, стр. 6

писмо од Господина Полковника, који ми обзнојује, да ће ми из Крагујевца доћи два Апсеника, који су на смрт били осуђени, и да их ја пошаљем да ише кужне куће каје и чисте држе. За које ја сам и Господину Полковнику данас обзнатио, а и вами обзнојујем да сам данас Апсенике из Крагујевца пријео, које ми је један момак до-вео и предао, и ја сам их данас одвео у Осеченицу и Г. Економу Радоју предао.

Капетан
Никола Ракић⁵⁸

На подручју посавског среза нема оболелих од куге, о чему извештава ста-решина овог среза:

№ 155.

21. Августа 1837.
у Јубу.

Славному Исправничеству Окружија Ваљевског

Дужностно по отношенију Сл. Исправничства ваљевског од 20. т. № 1185. Кметовима Среза Посавског данас заказана је заповест височайша да људи из овог села никад на јабану или у друго село неиду, због кужне болести, која се појавила у Срезу Колубарском окружија ваљевског: него да сваки за ово време у своме месту пребуде на жиру, на које ће се и надзорије врло добро употребити, да по истоме налогу људи и поступе.

Међутим од неки кметова од Колубаре Среза ово: добио сам Данас известије, да је се појавила Срдобоља у њиховим гејмима од пре 3—4 дана, и да је две девојке од исте болести у Јабучју умрле. За које им је заповешено истим кметовима, да људи из истог села ниједан неби се усундио преко свога Атира села и друго село пречи, да би се предупредити тим начином могли, да се више не распространи. О чему понизно усуђујем се Славному Исправничству ваљевскому до знања достапити

У осталом буди всешишњему благодарност. Народ Среза Посавског здравствује, и друге никакове прилепчие болести нема. О штој болести рапортирано је и Полковнику Г. Јованчи Спасићу.

З у одсуству Гога
Подполковнику Даниловића,
Писар
Василије Григоријевић⁵⁹

Како што се види, сеоске старешине (кметови) су обавезни да заповеде сеља-цима у посавском срезу да не напуштају своје село и нити да иду на јабану, чиме се хтело рећи да ће одлазе у туђину или на подручје изван овог среза. У овом срезу појавила се срдобоља као и у подгорском. Док у подгорском срезу нема смртних слу-чајева, у посавском су две девојке умрле од срдоболје. Народ је заштићен од за-разних болести. Старешина истиче у свом писму да води рачуна о народном здра-ву, док ми данас јасно видимо па основу архивских докумената да нема ниједног лекара у посавском срезу, као што нема ни у колубарском ни у подгорском срезу. Студија на подручју ваљевске нахије народни лекари пратишу у помоћ болесницима. Међу народним лекарима има варалица, пециранца, прибисиета

Ваљевско исправничество извештава 22. августа Совјет у Крагујевцу да за последњих седам дана нико није оболео од куге ни у Брежђу ни у Осеченици. У свима срезовима *СВЕ ЈЕ ЗДРАВО и НА МИРУ*, премда се чује да пошегде има оболелих од грознице, од које ниједан болесник није умро. Према томе, тренутно је изгледало да је наступио преокрет на боље јер нема нових болесника од куге, што другим речима значи да нема нових кандидата за смрт.⁴⁰

Никола Ракић потврђује извештај Ваљевског исправничства: нема нових болесника од куге ни у Брежђу ни у Осеченици:

*Од Старешине Среза Колубар. Окружија Ваљевског
№ 139.*

*23. Августа 837. год.
у Мионици.*

Славному Исправничству Окружија Ваљевског.

Јављам Исправничству вашем како сам и јуче ишао у обадва села и Брези и Осеченици био сам, и ни у једном селу нико се још разболо није; а ишио сам и у село Струганик и у Лајковац горњи, и свуда сам стражу прегледао и добро сам је опет удвојавао, и опет сам у село Брезу и Осеченицу озго долазио, и стражу само око оно болни кућа намешћао; а и натраг ми је опет од обадва села она абдер дошло, да се досад никој још разболео није.

Никола Ракић Кап.⁴¹

Капетан Ракић је предострожан јер зна да се подмукла куга може неочекивано проширити. Зато удвостручава стражу према суседним селима, а поставља стражу око оних кућа у којима има оболелих од куге. Очигледно је да се Никола плаши од преласка куге у Струганик и Горњи Лајковац. Њему није пријатно кад помисли да треба одговарати пред књазом, Совјетом, Судом у Ваљеву, војним командама. Зато пред Судом истиче своје залагање.

Совјет је забринут услед појаве кужне заразе у Брежђу и Осеченици, па зато прво даје једно одобрење а потом наречује:

Славному Исправничству Окружија Ваљевског.

Одговарајући Совјет на Рапорт Исправничства од 20. Августа № 1189. одобрава поступак његов, што је за време пут затворило, докле се тамо свирепствујућа кужна болест н препсталожи.

Што се известија Исправничства тиче, за исту болест кужну, препоручује Совјет, да га оно о предмету овом често и обстојателно извештава, да јавља како је тамо, и веобаште станове здравља, а особито да ли је кожна болест у Срезу Колубарском где је свирепствовати започела, натраг ударила, колико је људи онде од исте болести до сада умрло, јесу ли кужни уврбо затворени, како се чувију, једном рецију.

свико и најмање обстојателство нека Исправничество известно и подробно Совјету представља, да би и он по тому могао, нуждне противу исте кужне болести, мере употребљавати, и подобна представленија и Његовој Светлости Милостивишему Господару и Књазу Нашему, чинити.

№ 3835. А.
23. Августа 1837.
у Крагујевцу

у одсуству Г. Председатеља
Член Управитељног Совјета
Полковник
Ранко Мајсторовић.
Директор Канцеларије,
Мајор Стефан Марковић⁴²

Пуковник Јованче Спасић је забринут зато што већ три дана нема никаквог извештаја о здравственим приликама у Брежђу и Осеченици. Он пише из Шапца 24. августа Ваљевском исправничству о том пропусту, а на kraју писма истиче да СУРУЦИЈА ДОЂЕ БЕЗ СВАКОГ ДОНОШЕЊА. То значи да му весник на коњу није донео никакав извештај:

Војна Команда Подринско-Савска

№ 1452.
24. Августа 1837.
у Шапцу.

Славному Исправничству Окружија Ваљевскога

Од 21. тек. па доданашињега дана, никакова известија немам с тога краја, а нарочито за Брезу и Осеченицу, како је с оном заразителном болестћу што је се била појавила — дали је престала, или се још показује, и то дали жестоко мори — ил је шта по ослабила? О чему препоручујем Славному Исправничству, да ме незакасњено извести, по ком ћу известију мочи и ја Књазу доста точан и подробан рапорт даги. За ово сам и устмено при одласку може одатле препоручио био; на данас Суруција дође без сваког доношенија. Не знам узрок зашто ми Старешина надлежни Г. Кап. Ракић што год о томе не пише, а зна да морамо бити неспокојан, како ми ништа ни пише.

Полковник
Јованче Спасић⁴³

Наравно, Јованча Спасић не заборавља да подсети Суд у Ваљеву да се осећа одговоран пред књазом Милошем, чиме је на прећутан начин опоменуо овај Суд да је исто тако одговоран пред књазом, о чијој строгости нема потребе да пише кад је она свима позната.

У Подгорини нико није оболео од куге, о чему капетан Анто Јовановић подноси извештај Суду:

Старешина Среза Подгорског
Капетан
Анто Јовановић
№ 132.

25. Августа 1837 год.
у Златарићу.

Како отношенијем Сл. Исправничства од 20 = ов. тек. м.: № 1185, тако и из приложене ми од истог Копије Високославног Управитељног Совјета под 18. те. № 3775, увидио сам шта ми се у преизренију заразителне болести куге препоручује. По

Digitized by Google

Leibniz's *Principia* according
to Hegel's *Encyclopædia*.

$\therefore \sqrt{4} = 132$

25° Anyama 1594 m.

3 Preceptor.

Trans. Commissarii Comitatus et Ecclesie
ab 20^e ob. Henr. III. anno 1185 mense Iunio
invenimus in loco nominato Homic tunc non
existens Ypsilanti cum Constanzo anno 15. Jun.
anno 1185. quod si eam non habet quippe etiam
per lege direccio Kyee regis regale.

Este recorda. Venerabilis vir B. C. Fr. Esteban n
estados cont. captivo en Grecia estipendio viven
esta iglesia cont. a cie de doce y diez mil reales
cada mes mes. su sueldo es de 1000 reales. mas
que ce y gastos de vivienda y administracion
esta; mas no mas en gastos cont. de aporche
de los sacerdotes que se le dan, mas no en
gastos de administracion. el sacerdote que gane
los millares, o mas de 1000 ducados de la villa de
Sobresaliente esta iglesia viva en Grecia y gane mas de
uno millar y ocho centavos y diez reales. y
que gane mas de 1000 ducados de la villa de
Sobresaliente esta iglesia viva en Grecia y gane
y gane mas de 1000 ducados de la villa de
Sobresaliente esta iglesia viva en Grecia y gane
y gane mas de 1000 ducados de la villa de
Sobresaliente esta iglesia viva en Grecia y gane
y gane mas de 1000 ducados de la villa de

! .

Рапорт подгорског капетана Анте Јовановића, од 25. VIII 1837. Здравствене прилике у Златарићу код Ваљеви

којем Настављенију В. С. У. Совјета исследовао сам, сирјеч по Срезу Вовереном ми прошао сам и све точке у њему прописане прочитав, и изтолково Народу, како му се у предмету овом подреченом владати има; тако исто и питао сам Народи како о овој струци болести, тако и о прочим болестима од који сам разумети мога, а и сам сам чинио, да је Народ у вовереном Ми Срезу хвала Богу здрав: симо што у ова Села, т. ј. у Осечни и Лопатњу у неколико кућа Срдобоља имаде, од које је троје душа, сирјеч деце умерло, но уздали се у Бога да ће и она скорим престати, јербо је већ много мање, него пре имаде; зато и долазим с отношенијем овим Сл. Исправничеству учиово и службено јавити.

Анто Јовановић.⁴⁴

Власт је узнемирила зато што се појавила у неким крајевима заразна болест срдобоља. Зато Исправничество обавештава Совјет.

№ 1228

25 Августа 1837.

у Ваљеву

Совјету

Исправничество је ово под 22. т. м. № 1202. рапортом својим понизно јавило В. С. У. С., да се стање здравља у Окружију овом добро налази, но ови дана примивши известија од Срезски Старешина Окружија свог јављам следујуће:

У Срезу Колубарском у селу Осеченици има велики кашаљ, у Шушарски има краста (богиња).

У Срезу Тимавском у Радеву селу, има Срдобоље, у неколико кућа, у Срезу Посавском у селу Јабучју има Срдобоље, у Срезу Подгорском у селу Лопатњу и у Осеченој има Срдобоље, и од ове је болести за ово неколико дана седморо умрло. У прочим лјестима буди благодареније Богу све је здраво

У Брезју и у Осеченици до данас није ни једно лице од заразителни болести куге побољело.⁴⁵

Према томе, умрло је од срдобоље седам лица. Паводени документ је концепт.

Баљевско исправничество, чија је будност у борби против куге била недовољна до овог тренутка, предузело је 27. августа из нужних мера. Свесно да је највећа опасност од куге у Брежђу и Осеченици, Исправничество је тога дана најпре затражило од Николе Ракића да га опширно извести о лицима умрлим од куге у свим селима, као и о новим кужним болесницима. Никола Ракић је обавезан да поред тога извести Исправничество да ли су кужни домови затворени, да ли су још изоловани како оба села тако и читав колубарски срез. Чује ли се да је куга избила у другом округу? То питање изражава зебљу Ваљевског суда од појаве куге у рудничком и ужиичком округу. Ако би зараза избила и на тој страни онда би се тешкоће у искорењивању куге у колубарском срезу умножиле. У таквим неприликама успех борбе против кужне заразе био би свакако неизвестан. У том случају би овај Суд спасио крупну одговорност како пред књазом Милошем тако и пред војним командантим. Зато је Суд нестриљив, тражи извештаје из Брежђа и Осеченице, зебе од избијања заразе не само у суседству ових села већ и у оближњим окрузима.

Исправничество је истог дана, 27. августа, својим писмом упозорило тамнавског капетана Павла Симеуновића из Бабине Луке на раније парећење: да народ остане у оном месту где му се налази кућа и обавља своје редовне послове. Суд наглашава да је људима забрањено ићи како у свој род тако и у Београд на кулук или ради куповине соли. Замера Симеуновићу што је пропустио да стражом одвоји Ваљево од колубарског среза. Власт је обавезна да Ваљево потпуно изолује. Због тога се ваљевско *общество (становништво)* обратило 23. августа Исправничству и упитало шта оно треба да учини да би се заштитило од ширења заразе из колубарског среза. У сагласности са становништвом, Исправничество је принуђено да само постави стражу како према колубарском срезу тако и на београдском путу. Власт поузди од тога да куга може продрети у Ваљево и с београдске стране. Совјет је још 23. августа 1837. известио Исправничство да је потпуно јправдано што је затворило пут према Београду. Кмет Сима Рињић јавио је овом Исправничству да надомак Ваљева, у Дрочини и Кличевцу, има оболелих од срдобоље у неколико кућа. Пошто је срдобоља прилепчива (заразна) болест, забрањено је сељацима из овим селама да долазе у Ваљево.

Власт у Ваљеву испољавала је нестрпљење зато што се плашила одговорности. Услед тога је Исправничество 27. августа упутило расписе свима старешинама у ваљевском округу с налогом књаза Милоша да га ово Исправничество извештава кад год је могуће о здравственом стању у округу. У складу с Милошевим налогом обавезне су ове среске старешине да једанпут недељно обавештавају Исправничество о здравственом стању на своме подручју. Овом приликом, као што се чинило и раније, Ваљевском суду доброгошlo је да се позове на књаза да би старешинама улило већу бригу за народно здравље.

Суочен са опасношћу да кужна зараза може да пређе из колубарског среза у Тамнаву, капетан Павле Симеуновић извештава Ваљевски суд:

Старјешина у Срезу Тамнавском

кап. П. Симеуновић.

№ 236.

30. августа 837

у Бабиној Луци

Славному Исправничству Окружија Ваљевског

С отношенијем овим долазим умољавати Славно Исправничство, нека ме извести, о стању здравља; Брезјанског; и Осеченичког; зашто сам се ја. Мало извјешио од Мојега Пандура Неше, кога сам сласио те је, низ Колубару Страже потврђивао, и исти Неша, извјешио је се на Броду Шушелјанском од Стражара, и од други неки; да је у Осеченици или Ту у Брезју опет поболела, једна жена; и једно дете. Но, умољавам Славно Исправничство; ако би истинито било; нека ме одма извјести на чини. Да и ја, знајем како ћу у напредак, боље поступити.

Но и то достављам Славному Исправничству; да смо 28. т. м; у Селу Бабиној луци, са неколико Свјаштеника и Прочим народом; молебствија всевишњему отдавали; Такођер исто 29. числа тек. м. билисмо; у Бранковини, код Цркве; с прочим на-

родом овдишње Церкве. И колено проклонно, Молебствиа и Литију држали; и од свега Сердца нашега, већлагому Творцу отдавали; због опустошитељне. Болести. Која се у истом Окружију појавила. Преднаведена Молебствија и у Прочим Црквама отдаје се.

К тому још достављам да су многи људи, из Подручнога ми Среза, отерили своје волове у Планину у напашу; пак сада људима волови Требају, због оранја и Рада; и има десетину дана како ми једнако долазе на досаду; и питају Смедерци иши по волове своје, испланине да дотерају; и ја сам и. за сада одбио но умольтвам Славно Исправничество, некаме извјести; за унапредак, какоћу с људима Поступити.

Капетан

Павле Симеуновић.⁴⁹

Убоги људи! Ради заштите од куге одржали су не само два молепетвија већ су приредили и једну литију да би омекшали божје срце. Слаба здравствена заштита удржала се са неукошћу наших сељака, што је пре сто тридесет година била обична појава кад лекари услед заосталости медицинске науке у свету нису могли да им помогну. Што се тиче Симеуновићевог питања како да поступи по молбама сељака, данас можемо рећи да у архивском фонду Ваљевског суда нисмо пронашли одговор овог Суда. С обзиром на то да је овај фонд десеткован сматрамо да је судски одговор уништен међу другим драгоценним историјским документима.

Капетан Никола Ракић из Мионице поново ступа на позорницу коју потресају куга, срдобоља и друге заразне болести. Ракић извештава Ваљевски суд:

Старјешина Среза Колубарског
Окружији Ваљевског

№ 147.

31. Августа 837. год.

— 31. Августа 837. год.
у Мионици.

Славному Исправничству Окружија Ваљевскога

Сотношенијем овим доходим вама јавити; да ми је данас опет долазио Кмет Села Стрмова и показао ми је, да лежи у кући Јакова Јелића кћи Јаковљеви именом Милица од Срдбобоље и разболела је се сад у прошасту Среду. У кући пак Петра Томића из истога села лежи кћер његова именом Анђелија такође од Срдбобоље, и она се разболела у прошасту Среду. Кмет пак из Кључа и он је дошао и покизао даје у кући Михајла Ђурђевића син његова Радован разболео се и лежи и он од Срдбобоље.

И обзанијем вами уотношенију овоме како сам заједно с Кметовима забранио људима оним болестним да воду не запитају заједно с здравим људима . . . воде; нега да здрави запитају с једне воде а они опет с друге.

Никола Ракић Кап.⁵⁰

(один раз в неделю в Бресте и Островах (по выбору)). № 29 VIII 1957

Ракићево наређење је оштро; он је узнемирен зато што су се три лица разболела од заразног болести срдоброте; плаши се одговорности, па оваквим наређењем доказује да се брине о народном здрављу. Кад се обухвате сви извештаји старешина онда се јасно указује да највише болесника од заразних болести има у колубарском срезу.

Ваљевско исправничество је прикупило податке о оболелима и здравственим мерама. Оно извештава Совет о умрлима и новим болесницима, о здравственом ланцу, потом о указивању помоћи и спроведеним оштрим мерама. Јавља да су умрла два кужна болесника, а једно лице је оболело; сви ти случајеви десили су се у породицама које су шаведене у списку овог Исправничества састављеном 30. августа; поред тога, једно лице се разболело од куге у породици која није поменута у том списку. У Брежђу има шест, а у Осеченици две куће у којима влада кужна зараза; ове куће чувају сами сељаци из тих села. Истовремено постоји двоструки здравствени ланац: првим је опасано свако од ових села, а другим ланцем покривена је граница колубарског среза према тамнавском и подгорском срезу. Народ је болно дирнут несрећом која је задесила неколико породица, па је зато почeo да им поклања рубље одећу и обућу. Пре предаје поклона овим породицама, капетан Никола Ракић је 6. септембра прикупљао све болеснике, у сагласности са Исправничеством, и саопштио им да се најпре окупaju, па да тек онда обуку чисто рубље и одело. Одела скинута са болесника одмах су спаљена. Том приликом је као последња мера предострожности извршено пресељавање ових болесника на здравија места, у чистије котибе које су послужиле као карантине. На крају извештаја Суд истиче да има болесника од срдоброте само у још неколико села на подручју ваљевског округа.

Исправничество Ђупријског округа притекло је у помоћ.⁵¹ Оно је 6. септембра известило Ваљевско исправничество да се у складу са одлуком књаза Милоша неће одржати вашар у Ђуприји о Крстов дану, да бе се спречило преношење заразе из тога округа; Ваљевци су упозорени да одустану од пута.

Извештаји о заразним болестима стижу са свих страна. Једино охрабрујуће вести стижу из Подгорине. Једанаестог септембра извештава из Летића подгорски капетан Анто Јовановић да су у Подгорини сви здрави и да *мир тишни и ра атлук царствује*.⁵² Сутрадан, 12. септембра Ваљевско исправничество тражи од Николе Ракића хитан извештај о породици Младена Петковића који је умро од куге, према Ракићевом извештају од 11. септембра.⁵³ Исправничество се интересује колико је сада живих у овој породици, да ли је цела породица на окупу или се развојила, где се налази у том тренутку; тражи описак свих чланова ове породице са подацима о годинама. Ракићу је наређено да 13. септембра буде на обали реке Граца ради састанка са пуковником Јованчом Слапићем коме ће поднети извештај о здравственом стању у Брежђу и Осеченици. Претходни и овај извештај биће достављени књазу Милошу. Ово упозорење треба да подстакне Николу Ракића да тачно и на време састави оба извештаја.

Непуна два месеца после првих случајева оболења од куге стиже Ракићев извештај о распореду чланова породице покојног Младена Петковића у некој врсти карантине. Тада извештај има један значајан списак свих чланова ове породице. Ракић пише:

Старешина Среза Колубарског
Окружија Ваљевског
№ 158
13. Септември 837. год.
у Брезју

Славному Исправничеству Окружија Ваљевског.

Сотношенијем овим доходим вами јавити за Младена Петковића из села Брезја, да је он умро; а шаљем вами Списак од фамилије умрлога Младена, колико их још живи има, и возраст њиов колико коме година има; а фамилија његова није у скупу него су се они раздвојили, и на три су места начинили колебе и седе, на једном месту Петко и његова жена, и они су били код Младена док није био умро, на другом пак месту седи Велимир и Игњат, а на трећем пак месту Милоје са својом женом и децом и са снахом својом и њином пак децом, а сва је ова фамилија њихова под стражом од почетка.

Никола Ракић Кап.⁵⁴

Из списка приложеног овом извештају капетана Ракића јасно видимо да је после Младенове смрти ова породична задруга имала четрнаест чланова. Поред оца, 60 — годишњег Петка Теодосијевића, чије је име син Младен пренешио у своје презиме, и 58-годишње мајке Љубице, у списку се налазе подаци за следеће чланове породице: браћа Милоје (25 година), Велимир (23) и Игњат (18), Сестра Аница (15), синови Ђура (4) и Аксентије (1), жена Јовача (25), кћерка Милица (8), снаха Данцица (24), синовац Петроније (2), двогодишња синовица Петронија и синовац Тодор који има три месеца. Ова задруга се привремено поделила у три групе: свака група је саградила по једну колибу. Петко и Јованка, који су неговали Младенча, имају своју колибу; у другој колиби станују Велимир и Игњат, а у трећој Милоје са женом, децом, снајом и њеном децом. Ове три колибе су нека врста карантине о чијем уређењу и начину лечења кужних болесника нема ниједне речи у Ракићевом извештају. Ово је свакако извесно: оправдани страх нагнао је представнике власти да издвоје све људе који могу пренети кужну заразу. Власт је зато привремено сместила све чланове ове породичне задруге у примитивни карантин опкољен стражом, што значи да им је стварно ограничила слободу. На тај начин је власт искључила могућност да се сумњиви састају са здравима и да их том приликом заразе.

Већ сутрадан, 14. септембра, Ваљевско исправничество извештава књаза Милоша о смрти Младена Петковића који је боловао три дана, о његовој породици чије су три колибе и осталих шест домаца стражом опкољени; подвлачи да су преживели чланови из шест брежђанских породица сасвим здрави у том тренутку осим Ињије која још болује.⁵⁵ У овом извештају налазе се подаци о здравственом стању у Осечини: сви житељи су здрави, чак и Станцица која се тих дана придигла. У свима срезовима на подручју ваљевског округа одржана су из захвалности благодарења Богу. Исправничество признаје да се у овим крајевима може наћи на неког болесника од срдобоље и грознице, али се томе не придаје нарочити значај.

Узимајући у обзир да се кужна зараза тренутно повлачи Ваљевско исправничество издаје једну дозволу. Оно извештава 15. септембра тамнавског капетана Павла Симеуновића да они сељаци који имају њиве под кукурузом у колубарском срезу

могу тамо прећи ради бербе кукуруза с тим што ће се старати да не чине штету на туђим њивама, а тако исто морају припазити на своју стоку да не би што потрла.⁵⁶ Чим берба кукуруза буде завршена, Симеуновић треба о томе да извести капетана Николу Ракића да би онда овај могао дозволити сељацима из колубарског среза да оберу свој кукуруз. Ово је била нужна мера: Тамнавци се на тај начин неће мешати са Колубарцима, те неће доћи до ширења заразе. После два дана, 17. септембра, капетан Павле Симеуновић из Бабине Луке извештава Ваљевско исправничество да је предузео посредством свога економа из тамнавског среза да сељаци благовремено оберу свој кукуруз на подручју колубарског среза, да би избегли састајање са Колубарцима.⁵⁷

Веома узнемирено, Ваљевско исправничество издаје 15. септембра строго наређење посавском капетану Павлу Даниловићу да постави стражу према колубарском срезу и спречи да се у посавски срез пуштају људи из колубарског среза:

№ 1356.
15. 7 врија 1837
у Ваљеву.

Г. Подпол. Даниловићу

Бивши ово дана Гдину Полковнику Јованчу овди у Ваљеву, и дошавиши му до знања, су су њени људи из села Табановића Среза Колубарског прелазили у Срез ваш у село Вровине, и тамо шљиве тресли и са сељацима се мешали и поводом овим изволело је устмено препоручити И. овом да вам се препоручи да и ви стражу од Среза Колубарског поставите, и да заповјест издате, да никога из Среза Колубарског у ваш Срез неупушта, из узрока тога што цели Срез Колубарски иде на стражу они места где је окужено, где се врло лако и помешати може, и по овом и другима вредностну болест нанео и на даље распрострањио.

Следством налога предреченог учињу препоручује Вам Исправничество, да изволите стражу поставити, као што су Господи Старешине Среза Тамнавског Посавског побавили.⁵⁸

Из наведеног наређења избија зебња Исправничства: оно зна да су Колубарци заузети као стражари покрај окужених места и карантине, услед чега их неће бити према посавском срезу. Исправничство зато, наређује капетану Даниловићу да постави своју стражу према колубарском срезу да би спречио намернике с тог подручја да пређу у посавски срез.

У Осеченици се стање погоршава. Капетан Никола Ракић пише:

Од Старешине Среза Колубарског
Окружија Ваљевског
№ 159.
15. Септембра 837. год.
у Мионици

Славному Исправничству Окружија Ваљевског

Представља вами у односу на Радосави Живановића из Осеченице како је сад у прошл.: Петак т. је: 10. г. м.: разболео био, и јуче увторник т. је: 14. г. м. јављам вама да је умро. А за Брезјанс јављам да се до данашњег датума т. је: до 15. г. м. ником јошне разболео нис.

И јављам Вама за реченог Радосава да у његовој колеби, где је он био више никога нема, јербо његова фамилија обашка од њега била.

Никола Ракић Кап.⁵⁹

Као што се види, та убога колиба у којој је сам лежао и умро несрећни Радосав Живановић јесте штур податак ју карантину у Осеченици. Читајући овај документ стичемо утисак да је његова породица била исто тако у некој колиби.

Ваљевско исправничество жури да што пре извести пуковника Јованчу Спасића коме пише 16. септембра да је после четири дана боловања умро Радосав Живановић из Осеченице, чија је жена Станојка умрла у јулу. Шест Радосављевих синова стањују у другој колиби, посебној згради, без никакве везе и додира са здравим људима. Сви шесторица су у том тренутку здрави. Здрава је и Станица, жена Петра Живановића из Осеченице. У Брежђу више нема оболелих од куге откако је умро Младен Петковић.⁶⁰ Ни у овом извештају нема, на пример, ни једне речи о средствима за кађење у карантину нити о раду здравствене службе.

Стање на подручју колубарског среза на дан 17. септембра не стаже се са приказом који је Исправничество дало подринско-савском команданту пуковнику Спасићу. Никола Ракић пише:

*Од Старешине Среза Колубарског
Округија Ваљевског
№ 160.
у Мионици.
17. Септембра 837. год.*

Славному Исправничству Округија Ваљевског!

У одношенију овом обзначајем Исправничству вашем за кћер Петку Теодосијевића из Брезја именом Аници, како је се и она јуче т: је: 16. с. м: разболела и лежи. А други су до синоћ сви како у Брезју тако и у Осеченици били здрави.

Друго пак јављам вами за у Топлицу за Вука и Јована да су и сад они у Механи и у Дућану под Стражом и 8. дана већ како леже, и Стража и је чувала, и до сад ништа се из је, у њи догодило није, него су сви здраво. Того ради вас молим обзначите ми одемо ли Стражу оданде распустити.

Никола Ракић Кап.⁶¹

Исправничество из Ваљева одговара Николи Ракићу истог дана, 17. септембра, изменећу осталога:

Вука и Јована и њихов дућан и мешну од страже ослободити будући да је по известију вашем тамо све здраво. Ако би искрето што сумњиво а ви опет стражу поставите.⁶²

Одговорно пред књазом Милошем, Исправничество му пише 17. септембра о смрти Радосава Живановића и о обольењу од куге кћерке Петке Теодосијевића Анице чији је брат Младен умро седам дана пре састављања овог извештаја.⁶³ Тога тренутка су здрави остали становници Брежја и Осеченице. Као што се види из овог извештаја и ранијих писама упућеним кнезу власт из Ваљева у последње време не

пропушта прилику да обавештава књаза о здравственим приликама. Може се рећи да је за последњих месец и по дана страх од помора пробудио нарочито код Ваљевца већу снагу за борбу против куге.

Тих дана у Подгорини је здравствена ситуација врло повољна. Капетан Лито Јоваговић пише из Лелића 18. септембра, између осталога, да је народ у ПОВЕРЕНOM МИ СРЕЗУ БЛАГОДАРЕНИЈЕ БУДИ БОГУ САСВИМ ЗДРАВ ПРИ КОЈЕМ МИР ТИШИНА И РААТЛУК ЦАРСТВУЈЕ.⁶⁴ Сутрадан, 19. септембра Павле Даниловић јавља са Уба овом Исправничству да у посавском срезу нема болесника од куге и да се тарод ЗАНИМА У СВОИМ ПОЉСКИМ ДЕЛИМА, НО ПРИ ТОМЕ ЈОШ НЕКА СЕЛА ТРПЕ СРДОБОЉУ.⁶⁵

Никола Ракић опет излази на позорницу бурних догађаја у колубарском срезу. Он није више узномирен. Деветнаестог септембра пише извештај:

Од Старешине Среза Колубарског

Окружија Ваљевског

№ 162.

19 Септембра 837. год.

у Мионици

Славному Исправничству Окружија Ваљевског.

У одношенију овом обзначајујем Исправничству вашем, како сам горе излазио и Страже прегледао, и да у Селу Брезју и у Осеченицу до сад никои болестан није, неко су сви здрави. .... Кнег Петка Теодосијевића из ... именом Аници, за коју сам вам ..... под № 160. обзначио, да је 16. г. м. ...ла; јављам вама опет за њу .... јој сада мало лакше.

Никола Ракић Кап.⁶⁶

Ваљевско исправничество би могло тренутно да буде спокојно после пријема Ракићевог извештаја, али га је непријатно изненадио извештај Јованче Спасића. Овај пише 19. септембра да је у Шапцу боравио један трговац из колубарског села Табановића у намери да оде у Скелу ради обављања трговачких послова, али га је Шабачко исправничество вратило у родни крај. Свакда строг и неумољив Спасић наглашава да стражарима треба саопштити да ће бити кажњени смрћу, ако кога буду намерно или из нехата пропустили. Све српске старешине морају тврд кордон поставити према колубарском срезу. Треба наредити Николи Ракићу да ОД СТРАНЕ СВОЈЕ ПРИТВРЂУЈЕ СТРАЖЕ, ИЗНАЊЕ ТАБАНОВЧАНИНА ОНОГ ШТО ЈЕ У ШАБАЦ ДООДНО И ИСПИТАВШИ ГА КУДА ЈЕ ПРОШАО. НЕКА КАЗНИ И СТРАЖУ, КОЈА ГА ЈЕ ПРОПУСТИЛА И ЊЕГА, КОЈИ СЕ ЈЕ УСУДИО ИЗ ОНАКВЕ ВАТРЕ ИЗАЋИ, МОГАВШИ И ДРУГА МЕСТА ЗАПАЛНИ.⁶⁷

Табановчани је властима сумњив, он представља опасност по здравље људи. Исправничество из Ваљева је зато узномирено, те убрзо, већ 20. септембра наређује сваким српским старешинама да КРЕПКУ СТРАЖУ НА ГРАНИЦИ СРЕЗА ВАШЕГА ОД СРЕЗА КОЛУБАРСКОГ ПОСТАВИТЕ И да СТРАЖИ СТРОКАЈШЕ ПРЕПОРУЧИТЕ, да се не усуди нико из СРЕЗА КОЛУБАРСКОГ ПУШТАТИ. А СУРКЦИЈА, који би или одавде за у КРАГУЈЕВАЦ или из КРАГУЈЕВЦА ОВАМО ПУТОВАО, ТАКОВИ МОРА ПРЕКО БЕЛОГ КРОУДА ПРЕЛАЗИТИ.

**И ОВАМО УПУШТИТИ СЕ, У ПРВОМ СЛУЧАЈУ, АКО НЕ БИ СУРУКЦИЈА ПРЕ-
КО СРЕЗА КОЛУБАРСКОГ ПУТОВАО, ТАКОВИ ДА СЕ ПОД СТРАЖОМ ДО НА
ГРАДАЦ ДОПРАТИ. Исправничество даље наређује старешинама да пронађу оног
трговца из Табановића према захтеву пуковника Јованче Спасића.⁶⁸**

Тамињавски капетан Павле Симчић повик је обезбеђује свој срез од продирања куге
из Брежђа и Осеченице:

**Старешина Среза Тамињавског у
окружју ваљевском,
№ 252.
22. септ. 837. г.
У Бабиној Луци.**

Славному Исправничству Окружја ваљевског.

**Славно Исправничство Окружја ваљевског под 20. т. м. № 1372. изволило ми
је с отношенијем својим приложити под 19. т. м. № 1616. Копију високоблагородног
господара војског Команданта, Подрињског Савског Пуковника Јованча Спасића у
којој јавља, да му је дошло до знања да је трговија неки Табановићанин. Срези Кол-
убарског Окружја ваљевског; морао се прокрастити од стражи и у Шабац између
17-е и 18. т. м. долазио.**

**и Препоручило ми је Славно Исправничство да крепки стражу по Границама
Среза Колубарског, поставији, и строжјашје стражарима да Препоручим да се ни-
где не у Суде из Среза Колубарског овамо Пропустити.**

**Но исто одговарајући сојственом Славному Исправничству, јасам одма По-
слу Мојега Писара Павла, са Страже на Стражу од Среза Нашега, те ј. притврдио
стражу, с поступањем; и за реченог трговца Табановићанина точно је пропито, да ли
није гдегод на Стражи нашој Прешао — Стражари су ми одговорили да никади на
Стражу није ни долазио нити пак даје на нашој Стражи прешао.**

**Но је прилика, да је Прешао доле на Стојишићком Броду, али кај Стану тако
чинити и тајно прелазити они Могу Прелазити да никаде на Стражу и не долазе, но
ја долазим Славному Исправничству јавити, да предречени Табановићанин, никади
на Стражу Нашега Прешао није.**

**Капетан
Павле Симчић**

Док у тамињавском крају постоји јединко бојазни од продирањи из колубарског
среза куге услед чега се појачава звештина, дотле се у овом срезу ставље погоршава-

**Старешина С. Колубар. окр. ваљево.
№ 163.
22 Септем 837. год
У Мионици**

Славному Исправничству Окружји ваљевског

**Представљам вама у отношенију овог; како ми је Симчић дошао један човек
иза Стражи и показао да им је дошао Стеван Кмет из Села Бргеја и показао
да Петка Текосићевића из села Јуријева, даје се и он суд у недалку разболео и смрти.**

Никола Ракић Кап.⁷⁰

Истог дана када пише Никола Ракић, 22. септембра, Ваљевско исправничество јавља Совјету да су у Осеченици и Брежђу сви здрави осим кћерке Петка Теодосијевића која се у том тренутку боље осећа.⁷¹ О томе је обавештен и књаз Милош. У овом извештају се јасно уочава да није поменуто да се разболео од куге Петко Теодосијевић, премда је тај извештај састављен 22. септембра када је Исправничество требало добити Ракићево писмо из недалеке Мионице (око 20 километара удаљене од Ваљева). Изгледа да је тај извештај Исправничства састављен и послат књазу Милошу пре него што је примљено Ракићево писмо.

Никола Ракић извештава ју стању у Брежђу и Осеченици:

Од Старешине Среза Колубар.

Окр. ваљев.

№ 166.

24. Септ. 837. г.

У Мионици

Славном Исправничству Окружја Ваљевсога!

Представљам Исправничству вашем у односу овом, како ми је данас долазио један човек од Стражи и показао, да им је долазио Кмет од села Брезја и показао им за Петка Теодосијевића из Села њивога, да је се сад у прошл. вторник од исте заразне болести разболео и лежи. И још остаје фамилије Петкове 12. њи здрави и кћер његова Аница која је лежала она је жива, и њоји је сада боље.

И обзанијем вами ја у они б. кућа Урошевића, који су први од исте заражене болести разболели се били, да од како је вами јављено за Мару Снаху Милована Марковића да је она умрла, а онде у они б. кућа код њи до данас нико се још разболео није, и то од 3. с месеца. — А такођер и у Осеченици од 14 с. м. до данас нико се разболео није, него су сви здрави.—

Никола Ракић Кал⁷²

Овај Ракићев извештај убедљиво говори да куга свакодневно угрожава наш народ, јер се разболео од те опаке болести Петко Теодосијевић из Брежја чијој је кћери Аници сада боље, док клишиоше крстаре свакодневно па све стране како у Брежђу тако и у Осеченици. Из тога се види да у раздобљу јул — септембар 1837. године куга не мирује, већ свакодневно палаца својим језиком као змија отровница, неуморно прстићи да разбукти заразу.

Обавештавајући 25. септембра војног команданта Јованчу Спасића да је Игњат Петковић из Брежја уснио два сна, Ваљевско исправничество прилаже један лист са описом ових спнова:

№ 1399.

25. 7 врија 1837.

У Ваљеву

Г. Полков. Ј. Спасићу.

Из приближне листе под № увидеће Ваше благородије Сан, синвеши 8. Септемврија т. г: Игњатом сином Петка Теодосијевића из Брезја.

Истина, да здрави разум, не дозвољава сновима веровати, али кад човек обрati своје вниманије на снове, заиста много пута и они кад у метафорији, кад и онако предсажу човеку, шта ће му се или они дана или пак до неког времена догодити. А к овоме уверавају нас и пророци који су такођер даре пророчества у сновима од Бога примили, и по овом народу пророчествовали и судбу напред прорицали.

Исти Игњат, почем је први сан снио, таки је сутрадан својим сељаком расказивао, и квет са зрном, које је у сну добро показивао, и по овом 15. т. м. опет инови сније, да се иште прстен од Светлог Књаза, и да се с њим поступи, како у приложеној листи стоји.

Срезски Старешина Г. Кап. Никола Ракић у согласју са својим кметовима дође јуче на Градац код Ваљева на састанак, и покаже шта је Игњат снио, и по овоме даде исту листу, молећи да би Исправничество по разсужденију своме куда оно за најбоље зна определило, и за совјет упитало, били смело и самој Његовој Светлости о истом сообщити.

Испр. ово узевши у разсужденије, судећи, да човек у нужди, и најмању сенку себи у помоћ позива, усуђује се најпозишће о истом предмету вашем високоблагородју па проматрешије поднети, па ако ваше високоблагородије за добро нађе, да се његовој Светлости, о истом Сну јави, а оно, ваше високоб. нека благонизволи јавити. Можно да ће Његова Светлост, као всемилостивији Отац Отечества по обичном благотробју своме благонизвољети за освобожденије свога народа од свирепствујуће болести и свој Прстен послети, да се покушеније учини. Бог всеблаги на разни начин созданије свсје и казни и помилова".⁷³

Уз наведени извештај Исправничства следи прилог који садржи оба сна:

Сан Снио 8. Септем.

1. Сан: Игњата Петковића који је снио исте речене ноћи и говори да је видио у сну човека и две жене и двоје деце не и никак на нашу децу, које му говоре, ми смо оне болести, но нећемо више морити, но хоћемо у Рудничку Нахију, човек даје мени траву и говори послале су ти оне, да је изем, а ја велим изећи ти ту, а мени дај ћубри другу таку, а он говори, није вије од друге, а ја реко а ти пола мени даде и не стаде их; у томе се пробудим и чујем неку лупу, када орао полети, а зовнем брата реко да и он чује не пробуди се, гледећи ја за оним гласом обратим се на другу страну и видим на јави уруци зрно и травку, но зрно ми је непознато као грумен шећера, а травки има онаки.

2. Сан који је снио 15. о. м. у ком видим исту ону жену, која се разневила на мене, и погледима строгим погледом, што сам ја речи њене разгласио, и увати ме за раме и тресну ме о земљу, а ја почнем плакати, а она ме стаде тешити, небој се него јави Капетану нека јави Светлом Књезу, нека пошаље од своје десне руке прстен са онога прста што је до малога, те обнеси око своје фамилије и прогледај на све и како станеш пусти га на земљу, и ако се лице истоку обрне нико неће умрети.

Оба сна приказују кугу у виду жене; у првом сну две жене представљају кугу, о чему је Вук Караџић писао на основу народног казивања. Занимљиво је гледиште Ваљевског суда који придаје значај сновима. Суд пише у пропратном акту да снови много пута предсажују човеку што ће му се догодити. Игњат је, пише у судском акту, показивао људима зрио и травку које је добио у сну и препричавао снове. Тим се хтело рећи: прича има општљиве доказе, о чему је парол у колубарском срезу не само обавештен већ и заинтересован да се изврши кугни налог. Капетан Никола Ракић из

Мионице сматра да треба известити књаза Милоша о кугином налогу да Игњат са златним прстеном добијеним од књаза обиђе око своје фамилије; можда ће књаз свсјим прстеном помоћи народу, одазивајући се жељи оне жене која представља куту. Без обзира на то што су оба сна измишљена у грозничавом стању једног болесника, или су намерно подешена у стању нужде, остаје чињеница да је Суд у Ваљеву оперисао сном као озбиљним аргументом који треба да побуди књаза да преда Игњату свој златни прстен са десне руке ради извођења једне церемоније по укусу народног српског јевреја. Овакав став Ваљевског суда може да значи да је у овом случају Суд желео не само да подиђе књазу указујући на његову моћ, већ и да та на лукав начин сеоског домишљана покрене на још веће залагање у борби против куге. У архивском материјалу Ваљевског суда нема докумената који откривају став пуковника Јованче Спашића; исто тако не постоје о томе документа у Архиву Србије.

Док је у Подгорини 26. септембра *НАРОД У ПОВЕРЕНОМ МИ СРЕЗУ БЛАГОДАРЕНИЈЕ БУДИ БОГУ САСВИМ ЗДРАВ*,⁷⁴ у колубарском срезу наступио је проклет: умрла је Аница, кћер Петка Теодосијевића. Никола Ракић пише Ваљевском исправничству:

од Старши, . . . Окр
№ 172.
28. — Септември 1837. год.
У Мионици

Слав . . . Окр . . . . .

За Петка Теодосијевића из Села Брезја, за кога сам вам 24. — с. м. под № 166. обзнако, да је све у прошл: вторник разболео био: с отношенијем овим до ходним са вими обзнати, да јуче ишао сам горе Старожама, и онде абар ми је доказао и показали су ми, да је и он сад у прошл: недељу т: Је: 26. — с. м. умрао. Ази кћер његову Аницу за коју сам вам ова пут ја сад обзнатишао, како је лежала, и да јој је све лакше било: сад и за њу показаше ми да је и она сад зором у недељу горе се разболела и јуче у понедељак даје и она умрла. —

Никола Ракић Кап.⁵⁷

Ми данас не знамо шта је све предузео Ваљевски суд кад је примио Ракићев извештај од 28. септембра. У архивском фонду овог Суда нема никаквих докумената за следећих пет дана. Тек 4. октобра Суд (Исправничство) извештава Совјет да се од 27. септембра до 4. октобра нико није разболео од куге ни у Брежђу ни у Осеченици. Народ је здрав у овим селима.⁷⁶ Сви становници Подгорине су здрави, о чему са задовољством пише подгорски капетан Исправничству 9. октобра 1837. године.⁷⁷

Тек сада Совјет приређује крупно изнешађење: на основу извештаја Ваљевског исправничства од 4. октобра Совјет је 11. октобра наредио војном команданту у Шапцу Спасићу и дотадашњем лекару рачанског карантине Максиму Мишковићу да оду у заражена села и обаве следеће послове:

ДА ДОКТОР ОКАДИ КАКО ЉУДЕ, ТАКО КУЋЕ И ЊИОВЕ АЉИНЕ, ДА СЕ ЉУДИ ОПЕРУ, ПРЕОБУКУ И ОЧИСТЕ, КАКО ИМ ДОКТОР ЗАПОВЕДА, УОПШТЕ ДА СЕ ПРИ ТОМЕ ЧИШЋЕЊУ И КАДЕЊУ САСВИМ ОНАКО ПОСТУПИ, КАКО ДОКТОР ЗА СХОДНО НАЂЕ, ИА ПОШТО СЕ СВЕ ОНАКО ИZRШИ КАКО БУДЕ ТРЕБАЛО, ОНДА ДА ОСЛОБОДИТЕ ИСТА СЕЛА ОД КОРДОНА, И ДОПУСТИТЕ ИМ С ДРУГИМА СЛОБОДНО МЕШАТИ СЕ.⁷⁸

Истог дана када је Совјет писао наређење команданту у Шапцу и доктору Мишковићу, у Ваљевском исправничству су саставили извештај овом команданту о неповољном току приликом сузбијања кужне заразе у колубарском срезу: осмог октобра разболео се у Брежђу од куге Стеван Марковић и сутрадан умро; сахрањен је по прописима¹⁰ Стеван Марковић је рођак породице Урошевић; његова је жена осма по реду коју је захватила зараза у Брежђу. Шесторо деце покојног Стевана и његова удовица Јека здрави су на дан 11. октобра када је састављен овај извештај. Истог дана Исправничство извештава о свему овоме књаза Милоша и Совјет наглашавајући да су здрави сви становници на подручју ваљевског округа.

Због изненадног погоршања здравствених прилика у колубарском срезу с обзиром на смрт од куге Стевана Марковић из Брежђа, Совјет је био принуђен да преиначи наредбу од 11. октобра по којој ће командант Спасић и лекар Мишковић доћи у Брежђе и Осеченицу са задатком **ДА СЕ ЉУДИ ИСКАДЕ И ОЧИСТЕ А ПОТОМ Н.З ЗАТВОРА ОСЛОБОДЕ**. Совјет је зато издао ново наређење:

Славном Књажевском Магистрату Окружја Ваљевског:

Као што се болест кужна у Селама Брезју и Осеченици од неког времена била утишила и престала, Совјет је пот 11. тек. Но 4354 писао Војеному Команданту Подрињско Савскому, Полковнику, Јованчи Спасићу, да он заједно с Лекаром Рачанског Капантина, Доктором Максимом Мишковићем, у Колубарски Срез у иста Села Брезје и Осеченицу, кугом заражена бивша, изиђе, и наредбу учини, да се људи искаде и очисте, а потом и затвори освободе по поводу, известија Магистрата од 11 тек. Но 1439. да је под 8. тек. побољешавши се у Брезју Стефан Марковић 9. истог од кужне болести умрео, преиначио је он предречену препоруку своју, препоручивши истому Војеному Команданту, да он ова Села јоште неко време затворена држи и кордит уреди, докле га је сигурни и будемо, одј опасности заразе ове, о којему пржиничној наредби ове, не пропушта Совјет и Магистрат увједомити, с препоруком, да са он и унапредак почесто о стању здравља извешћива.

Но 4397.
14. Октобрија 1837.
У Крагујевцу.

Председатељ Књаж. Серб. Совјета
Генерал — Мајор
Стеван Стефановић
Секретар Совјета
Григорије Павићевић¹¹

Совјет је био иксумолив власт је обавезана да становнике Брежђа и Осеченице никаде не пушта већ их држи затворене, а оба села остану опасниа здравственим ланици. Совјет је у своме ставу оставо доследан, што ће се видети из следећих одлука.

Преплашени Ваљевци држали су се наредбе Совјета од 23. септембра по којој је наредено Исправничству у Ваљеву да забрани државање миљаког нашара. Није пото расписа сазнајемо да се та забрана односи исто тако на нашар у Ужицкој Пожеги и Светој Петки, као и на све друге нашаре док траје кужна зараза.

У поглавском срезу пешац обольео. О здравственим приликама у овом срезу извештава са Уби капетан Даниловић 26. октобра **ДА СЕ СВАКИ ПОРЕДАК У ПОВОЛЖНОСТИ У ВРУЧЕНОМ МИ СРЕЗУ НЕРАЗЛУЧНО СА ЗДРАВЉЕМ НАРОДА НАЛАЗИ**.

У тамнавском срезу наступиле су тешкоте о којима капетан Симеуновић јавља и Габријељ Лукс Калчевском исправничству 27. октобра¹² Симеуновићеви стражари

поред Колубаре, према колубарском срезу, немају добрих колиба. Колубара се разлила у равници, па стражари *НЕМЛЈУ ГДЕ БИ ПРЕБИВАЛИ*. Најгоре је што поједици из колубарског среза прелазе у тамнавски срез упркос будној пажњи ових стражара. Колубарци се изговарају да морају у тамнавском срезу посетити пријатеље и кумове. Симеуновић пита Исправничество шта треба да ради у оваквим случајевима. У том тренутку био је у Крагујевцу члан Ваљевског магистрата (Исправничства) мајор Гаја Дабић са задатком да прикаже Совјету прилике у колубарском срезу. Зато је Исправничство одговорило капетану Симеуновићу да му не може ишта помоћи и нити одговорити на његова тражења и питања све док се не врати у Ваљево мајор Гаја Дабић. Овај став Исправничства непријатно изненађује чак и после сто тридесет година: у Дабићевом одсуству, у тако озбиљним приликама, нема у Суду никог који би Симеуновићу рекао шта треба да учини ради успостављања реда приликом сузбијања кужне заразе. Већ непредузимљив и попустљив у овом случају, Симеуновић је нашао на немар у Ваљевском суду. Премда нису наступиле штетне последице у тамнавском срезу, државе Симеуновића и овог Суда доказује да они нису били дојасли да решавају неодложна питања приликом вођења борбе против куге.

После случаја у тамнавском срезу не наплазимо на извештаје о куги за следећих десет дана. Овом приликом можемо основано претпоставити да су нека документа уништена, полазећи од чињенице да је десеткован архивски фонд Ваљевског суда. Трагајући за преписком о здравственом стању у Брежђу и Осеченици наплазимо на значајан подatak да је 5. новембра 1837. умро у Осеченици седамдесетогодишњи Павле Мештеровић. Овај подatak се налази у рапорту Николе Ракића:

оѣ Старешине Ср. Колубар.
Окр. ваљев. рапорт.

Славном Кнажеско — Србскому Магистрату
Окр. Ваљевског

За Павла Мештеровића из Села Осеченице подручнога ми Среза јављам вами у Рапорту овом, како је се 1. — с. м. разболeo био, а сад у прошли Петак т. је. 5. — г. с. м. умро је; и речени је Павле од 70. година Стар био.

А жена његова именом Аница, она је 50 година Стара Стеван пак син његов од 20 година и Милоје син од 16. година, њи троје у кући његовој живи, а више и нема. и ни троје који су живи остали, свели смо и у контроманац.

А за почив: Марка Михаиловића из Осеченице за кога сам вам 19. г прошил: м: под № 186. обзнањивао да је умро и за живу фамилију његов у Списак сам вам послao, сад вами обзнањујем за жену његову именом Стоју и за Арсенија унука његова да су обоје сад упрошл. Петак умрли. —

№ 194.
У Мионици
8. новем. 837. год

Никола Ракић Кап.⁸³

Ова три смрти случаја били су ударац како по нашем народу тако и по глави представника Милошеве власти која је била обавезна да га заштити од опаке кужне болести. Ракићев рапорт једвлачи да су се за неколико дана десила три смрти случаја. По датумима се види да је куга покосила три болесника у јесење доба.

ој ће, тајко је број 4
и то је његова

Слободнији грађани
и државнији члане Србске државе.

Из Панчева и Краљевог града највишијем
представником на Југу и вишим властима у Југопадији обавештавио
је да је у датом времену срећа, а сада је уједно са
премијером и министром иностраних послова

и генералом Губернатором Георгијем
Стајићем и његовим саветником, јединијим Србом
је б. генералом, да је уједно уједињење српског народа и његове
једине цркве које су се уједињиле, именовано и у јединственој
јединији је уједињено и уједињено.

Из Панчева и Краљевог града највишијем
представником на Југу и вишим властима у Југопадији обавештавио је
једном и за сваку државу и државу Србије билој општини
један један и уједињенији је уједињенији и један је уједињенији
и уједињенији је уједињенији и један је уједињенији и један је уједињенији
и један је уједињенији и један је уједињенији и један је уједињенији и један је уједињенији

1837.

Никола Ракић

С. 1. године 1837. к. 8

Никола Ракић

Рапорт капетана Николе Ракића из Мионице од 8. IX 1837. Оболели и умрли
од куге у Осеченици

СТРУЧНИ РАД ЛЕКАРА МАКСИМА НИКОЛИЋА МИШКОВИЋА И ПОМОЋНИКА ЂОРЂА ВУЧКОВИЋА

Крајем октобра 1837. године дошао је из рачанског карантина у колубарски срез дипломирани лекар Максим Николић Мишковић. Њега су Ваљевци добро познавали: он је неко време боравио у Ваљеву, поред доктора Рибакова, ради сузбијања колере која је 1836. буктала у Ваљеву и оближњим местима. Кад је избила куга у Брежђу и Осеченици 1837. године, доктор Рибаков инији више живео у Ваљеву. Предузимљив и неуморан, доктор Мишковић је из села Кључа руководио борбом против куге. Боравио је у ваљевском крају почетком 1838. године, па је неко време лечио оболеле људе у Ваљеву. Стручни рад и борбеност овог знаменитог човека огледају се у извештајима и уверењима који се налазе у судском фонду смештеном у Историјском архиву у Ваљеву. Та документа издао је сам доктор Мишковић; датирана су почетком новембра 1837. године. Прво уверење:

Свидетельство

Копија

Да је Станица Обрадовић из Брезји 53. године стара после три дана болести 31. 8. вијра т.г. пред вече умрла, и сходно болести, исто вече сарањена. У Кључу Срези Колубарског Окружја ваљевског 1. Новембра 1837. год.

М. Н. Мишковичев
Медицинс Доктор и пр. 84

После пет дана, Мишковић је издао друго уверење:

Свидетельство

Да је Павле Мештеровић 70. година стар и болест кужне заразе 19. врија пао а 5=а у јутру у Селу Осеченици умро, и сходно смрти погребен; и Стоја Маркова 56. год. стара, у исту заразу 1. вијра пала, а 5=а пред вече умрла, и одма по свом начину сарањена. А од 1=а т.м. контумацирајући лица, благодареније Богу, у добором ср здрављу стању налазе.

У Кључу Ср. Колубар.

Окруж. ваљев.

6. врија 1837. год.

М. Н. Мишковичев
Медицинс Доктор и пр. 85

Из претходног извештаја сазнајемо да су се Павле Мештеревић и Стоја Михајловић разболели не само истог дана (првог новембра) већ и да су умрли истог дана (четвртог новембра): Павле ујутру, а Стоја предвече. Значајна је изјава лекара Мишковића да у карантину нико није боловао од првог новембра.

У борби против куге Совјет је 16. новембра наредио да се учврсти КОРДОН, спровестиши ланац, како око заражених кућа тако и око оба села Брежђа и Осеченице ради спречавања ширења заразе. Ђорђе Вучковић, по занимању ЛАТОВ (вратар, надзорник круга у карантину и свакодневни лекарски помоћник), послат је с наређењем да у оба села ИСЧИСТИ заражене куће. Услед неочекиваног поновног избијања куге нису се могле одмах спровести прописане мере већ је читав посао остављен за онај дан кад је кужна зараза фишчилила. Препоручено је лекару Мишковићу и помоћнику Вучковићу да све болеснике смеште у карантинима пажљиво нагледају, као што се надгледају болесници у Јагодини, Парагашу и Ражњу; обавезни су да их ДОБРО КАДЕ да би их, после тога, добро излечене ИСЧИСТИЛИ. Последњи посао извршиће лекарски помоћник Вучковић, који је то већ радио уз доктора Нађа у карантинима поменутих места.

Лекару Мишковићу није било лако док је водио борбу против куге у Брежђу и Осеченици. Капетан Никола Ракић причињавао му је тешкоће. Читајући документа стичемо утисак да се Мишковић и Ракић нису трпели. Мишковић је 23. новембра упутио из Кључа значајно писмо Ваљевском магистрату (Суду) о непредусретљивости и нехату капетана Николе Ракића, о извршеним радовима у карантинима Брежђа и Осеченице, као и о предстојећим задацима.

Славному Магистрату Књажеско — Србскому Окружја Ваљевског!

Копију Књаж. Србск. Високославног Совета под № 4729, совершено сам разумeo, а такођер и зактевања Славног Књаж. Србског Магистрата Окружја Ваљевског по № 1640, чему ћу тешко уделотвореније садјелати будући сам више пута од Г. Капетана Ракића искао а недобио хартије, ово сам оцепио од Копије ми прислане под назначеном №. Контумаирајућа сам лица из села Брзја свео 1-го Новембра изкључитељно из Осеченице 3. 4. 5. т. м. која се точно по преписанију Височајијем по № 4299. од 22-го.

Октомврија чистe и каде, куће сам кужне дао до 10. т. м. изчистити, и оне попалити, које сам држао да су врло заражене као што ћу представити, јако хартије добијем, и то које чрез Апсенике, које пак чрез притјажатеље, у Осјечиници сам такођер до 12-го тако исто учинио. Г. Латов Ђорђе Вучковић је овде приспео 14. т. м. који је село Брзје повторително 17. т. м. пречистио а Осјеченицу 19. т. Будући сам под 18. т. м. Високославном Књаж. Србском Совету писао доћи по реченоме преписанију 2. т. м. Брзје од Кордона ослободити и контумацајућа лица Брзјанска тога јана изпустити, то сам 22-ла Ноv све куће и зграде непопаљене по Брзју прегледао собом, како је очишћено, и 23-го оне, које сам намерио пустити, у начињеној земуници земуници прегледам и, како њи тако њине утвари строго изкадам, и писмо Славног К. Ср. Магистрата наведено, тек примим, а данас сам умрлог Г. Капетана пре прочитана писма, да би спомоћествовао наградити колебе нове код реке Рибнице с противне стране; у којој би истина Сиротиња од времена себе бранила, које ми такођер осујећено бује, затосам наредио Г. Латова ујутру 24. да иде начините колеџ и у место 22. тек ћу ми 25-га из Контумаца извести окаћена лица; будући сам све оне куће попалити дао у Брзју, у којој се смртни погађај случај 31. Окт. т. г. а 25-га т. ћу иши у Осеченицу прегледати како је очишћена и тек потом људе изпустити у село,

а њуле ћу оне који су с Г. Латовом чистити ишли, до посљедњег као што сам већ писао. овде држати и онда све распустити, и по распуску ћу се неколико дана бавити ове, потом, као што сам већ јавио, ако све мирно буде и здраво с Латовом кренути, ип људим за суд, да би се Славни Магистрат постирао у прочим Срезовима совокупити жито за оне три куће, које су у болест наиласке пале, јербо ип ништа њиво заштедио нисам, само њин живот пожелио а и распространење сасвим узасти ове заразе, нуждно би било, кад би који од чланова ови дана ако дошао, да се лично уведоми и кметовима (нечитко) готово совет удеши

У Крају 23. Ној. 837.

Др. М. Н. Мишковичев

После сто тридесет година непријатно делује изјава доктора: Ракић се чинио извешт ћад је од њега доктор тражио да сагради колибе па другој обали Рибнице да би у њих за време непогоде сместио сиротињу чије су куће поплањене због заразе. Због тога је доктор 24. новембра ујутру наредио Ђорђу Вучковићу да сагради колибе. Борба против заразе у контумашима предузета је првог новембра у Брежђу а 3 новембра у Осеченици. Кађење људи и паљење заражених кућа обављено је марљиво; тако исто и чишћење оних кућа које је било могуће очистити а да се доције не покажу никакве штетне последице од некадашње заразе. Ђорђе Вучковић пречистио је Брежђе до 17. а Осеченицу до 19. новембра. Доктор је написао на крају свога извештаја: Магистрат треба у другим срезовима да купи жито за чланове породица у оним трима кућама, које су у болест наиласке пале, јербо ип ништа њиво заштедио нисам. То значи: доктор је наредио да се и жито попали, поред домаћих ствари. Доктор препоручује да би због свега тога било добро да дође у ове крајеве, Брежђе и Осеченицу, неко од чланова Магистрата да би све то видео и помогао страдалицима.

На основу две копије (прва је од 10. новембра а друга од 3. децембра 1837. године) и једног извештаја Ваљевског магистрата од 15. децембра исте године (број 1751) сазнајемо да су у Брежђу и Осеченици ради лечења кужних болесника и дезинфекције кућа и карантине употребљени један аван и већа количина соли, сумпора мекиња, сирћета и зејтина. Вероватно су у авану Ђорђе Вучковић и његови помагачи тјукали со и сумпор чији је прах помешани са мекињама сагоревани за време кађења кућа и колиба, у којима је свакако било разастрто рубље поред губера, ћилимова и других домаћих ствари. Тим средствима су кађена и писма (извештаји) који су преносени из колубарског среза у Ваљево; тај посао обављен је на обали реке Грача. Со је свакако могла много да користи ондашњој медицини приликом сузбијања заразе: када сагорева, со рачнија хлор који се и данас употребљава као дезинфекцијоно средство. Овде се можемо запитати зашто у архивском фонду Ваљевског суда не постоји рачун о набавци шалитре. Вероватно је рачун за шалитру уништен за време другог светског рата или после ослобођења као и многа друга драгоцене документе. У то време шалитра је била врло скупа. У њој се оскудевало јер се те године много трошила у Србији ради сузбијања куге Власт, то јест здравствена служба је зато била приижђена да употребљава со чија је цена била свакако ниже од цене шалитре. Поред ових представа, наши преци су пре сто тридесет година употребљавали сирће и зејтин ради лечења. Сирћетне облоге су болесницима излагају најпре, а зејтином су их трљали да би и овим средством оборили патри. У то, сирћетом су могли прати иконе и друге ствари кло што су рубље, дрвени предмети итд. ради дезинфекције. Наје искључено да су болесници почело пиле сирће да би се пренојили, верујући да ће са злојгим избацити отров из тела.

Lecturing. Management. Case histories. Figures and tables!

Повештај др М. Н. Мишковића од 23. IX 1837. у Кључу код Мионице. Пекорењивање
куге у Брезју и Осечини

Конте пронађене у архивском фонду Ваљевског суда осветљавају начин лечења и средстава којима су се служили лекари у то време када је неукротива и подмукла куга косила људе. Тадашњи лекари су употребљеним средствима помало ублажавали налет куге и уливали мало поуздана код људи.

При рачун:

Konuja

Конта

Књажеско — Српски Славни Магистрат Окружја Валевског ни послују болестни у Селу Брезју и извелео је примити.

Гроша.

Пара

1. Аван - 14.

Алекса Столешин у Ваљеву 10. Ноемврија 1837. године.⁸⁸

Други рачун:

Konu ja

Конта

*Датни ствари у Брезје за потребу окружени људи и на Градац за Кадење
писана дојавеши из Среза Колубарског у Окружју Ваљевском.*

	Гроша.	Пара.
1. Тесте Зелене Артие од Миливоја Томића — — — — 2.	20.	
оака Сумпора од Миливоја Томића по 7. гр. оку једн 45.	20.	
2. Оке Сумпора од Вукашина Михаиловића. по 8. Гроша 16.	—	
Тестета добре Артие од Миливоја — — — — — 2.	20.	
11. Ока Сирћета од Николе Филиповића — — — — — 23.	20.	
2. Оке Зеитина с Олџама од Петра Брујничанина — — — 25.	—	
134 Оке Соли од Миливоја Томића — — — — — 100.	35.	
Од Јове Леонтијевића Сумпори — — — — — — — 1.	—	
1. Оку Сумпора од Николе Дрижића — — — — — 7.	—	
Од Максима Мекиња — — — — — — — — 1.	—	

3. Декемврија 1837. године у Валеву. Кмет Ваљевски Мишић Томић. — 89

Наведени рачуни не дају потпуну слику утрошених средстава приликом иско-рењивање куге у Брежђу и Осеченици. То ће се видети из значајног извештаја који је Валевски магистрат упутио Савјету:

Nº 1715.

15. Декемврија 1837.

"Валсав"

B. K. C. Cooley

Будућа да су Села Брезје и Осеченица у Окружју Ваљевском по милости већног Бога, и бдителности Светијег Књаза и Господара наше од кужне заразе ослобођена, и народ јако у истим мјестима ужива повољно здравље, то Магистрат овај, почев се је народ од затвора ослободио, препоручио је Старешини Среза Колубарског Г. Капетану Николи Ракићу, да сам собом у обадва села изиђе, и да провиди точно, колико је из које фамилије умрло, шта је коме попиљено, и шта исте ствари по спроведљивости коштају. По овом да провиди, колико је раане заостало у којој фамилији, и докле се може ранити, а по овом да и трошак попиши, шта је за време трајуће болести окуженим давато, по о свему овом да извести Магистратова.

Овом наголу последовао је предречени Срезски Старешина, и под 14. т. м. № 213. приложио је списак, колико је у којој фамилији умрло, и колико јоште живи ослаје, а тако и шта је коме погорено, и шта исте ствари коштају, по чemu ставио је и колико раане има у које фамилије, и која конечно нема. Који списак овди под А. оригинални прилажесе.

Под Б. прилажесе Списак народа у оба села, сирјеч колико душа има у коме селу, колико се пак разбољело, умрло и оздравило.

Што се тиче трошка за време трајуће болести у Брезју и Осеченици, то је Магистрат овај, како се у приложеним контама под В. Г. и Д. из касе Судејске исплатио 268. гроша и 35 паре Чаршијски новаца.

Од Доке из Граца узето је 424 оке Соли по 34. паре ока, које чини у суми 316 гроша и 16. паре.

Од Крста Београђанина 130. Ока Соли по 30. паре, које чини у суми 97. гр. и 20. паре, и ова је сва со предата Брезјаном и Осеченичанима, и није плаћена. Из Срезског Старешине, увидеће В. К. С. Совјет, да има 93. душе живе, које су кугом заражене биле, а да раане више нема у њији свију но 5600. ока, почему нека благоизволи В. К. С. С. наредбу учинити, од куда ће се овај народ заранити до нове летине. А тако исто и за њијове куће, зграде и остале ствари, што им је изгорело.

К овом понизано умољава се В. К. С. Совјет, да благоизволи Магистрату овом до знања доставити, оће ли и за издату Со из своје касе платити оним, од кога је Со купљена, и у свој рачун расхода ставити.⁸⁹

Овај извештај Магистрата је у ствари копија пронађена у фонду Ваљевског суда који се налази у Историјском архиву у Ваљеву, као и следећи рачун:

Конта. Магистратска.

	Гр.	пар.
2. Кљеште по 10 Гроша	—	—
2. Чакље по 5	—	—
	30.	—

Лазар Ковач, 28 Ноемврија 1837. године у Ваљеву.⁹⁰

Кад се узму у обзир три рачуна и извештај Магистрата од 15. децембра 1837. године, онда добијамо нешто бољу слику представа којима су се служили лекар и његов помоћник; то значи у исто време да смо ближи коначним трошковима око набавке оних представа. У овом извештају изгледа да је коначан број оних који су преболели кугу: 93 становника Брежја и Осеченице, који немају више од 5600 ока хране у тренутку кад је састављен извештај.

Податак из рачуна од 28. новембра о исплаћеном новцу за пет чакљи Лазару Ковачу из Ваљева може да послужи као доказ да су Ђорђе Вучковић и његови помоћници чакљама дохватали лешеве и отискивали их у гробницу. На тај начин су се људи заштићивали од кужне заразе приликом сахране жртава куге у Брежђу и Осеченици. Ове чакље су им свакако послуживале приликом дохватања окужених ствари и набацивања на гомилу која је спаљивана. Оно што је речено о количини и цени исплаћеној за сумпор, со, зејтин, сирће, мекиње и друге ствари, треба да се односи и на ових пет чакљи: тај број не мора да буде коначан, а тако исто ни трошкови за ова средства. Ово ограниђивање од података пронађеним у документима заснива се на добро познатој истини да је архивска грађа фонда Ваљевског суда десеткована како за време другог светског рата тако и после ослобођења Ваљева 15. септембра 1944. године. Без обзира на ову примедбу дату на рачуна сачуваних документа, можемо тврдити да смо се на основу тих документа приближили не само несрети која је захватила Брежђе и Осеченицу већ и средствима која су искористили лекар Максим Мишковић и његов помоћник Ђорђе Вучковић. Набројана средства служе данас као доказ да је медицинска наука пре сто тридесет година била на ниском ступњу развитка, а тадашњи лекари у односу на данашње доста и неуки.

После два дана, 25. новембра, одговорио је Ваљевски магистрат доктору Мишковићу. Из овог писма се прво сазнаје да је доктор добио од Магистрата хартију за писање, пера и друго, па чак и црвени восак:

№ 1655.

25. 9 вирја 1837.

Г. Доктору Мишковићеву

у Ваљеву.

Ваше писмо датирано у Кључу од 23. т.м. примио јс Магистрат овај данас, и видивши из њега да сте принуждени за артију поради писања, не кои конац и пошиље вам 12 табак фине и 21. табак средње артије, к овом неколико пера и један комад црвена воска, а и на прво ваше поисказавање послано вам је артије пера и воска.

За даље видећи Магистрат, да у нечemu оскудевати, сирјеч да се колибе по зактевању вашем код реке Рибнице нису наградиле, и да за ово жалите се на Г. Капетана Ракића, за које је Магистрату дивно чудо, знајући ревности крепко настојање прећрченог Капетана, по чemu опет суди, да се је додинас по зактевању вашем све у дјејство привело, које ако не буде овако, а ви изволите ниново овамо јавити, па ћесе препоручити, да се так у дјејство приведе. А што се тиче зарину, за оне три куће, то ћесе лако учинити, докле сутра член овдашњег Магистрата Г. Мајор Јовица Милутиновић тако к вами приспе, и докле се с вами и с Г. Капетаном састане, и провиди обстојателства. 91

Упадљиво је у одговору Магистрата доктору Мишковићу да ублажава кривицу капетана Николе Ракића чије врлине истиче. Ракић је приврженчик књаза Милоша, па му зато Магистрат пружа заштиту. Магистрат испољава жељу да доктора Мишковића има уза се у току борбе против куге: обећава му помоћ ако не буде могао остварити своју одлуку о грађењу колиба. После тога, обећава да ће га помоћи Јовица Милутиновић, најватренiji присталица књаза Милоша у ваљевском крају. Њима ће се пријружити Никола Ракић преко чије кривице Магистрат олако прелази; не узима га на одговорност већ га укључује у посао који је јединим делом запостављао. То је у

ствари комисија састављена од једног здравственог стручњака и два Милошева приврженника са широким овлашћењима.

Обрадован успестима своје екипе, предузимљиви и неуморни доктор Мишковић је 25. новембра написао извештај о престанку кужног оболења у Осеченици, прегледу кућа и контумаца:

Копија

Славном Књажеско Србском Магистрату Окружја Ваљевског.

Данас сам прегледао и Осеченицу, Благодареније Всевишњему како у селима тако и у контумацију све је здраво и повољном се налази стању. Осечанце су распустити у суботу и стражу око села у недељу 28. т. а сасвим и све у Вторник на Празник Св. Первозваног Андреје, ако премилостиви Бог у добром стању задржи здравље. У Кључу 25. Ноемврија 1837. Медецине Доктор, Максим Н. Мишковић.⁹²

Овај извештај доктора Мишковића делује уверљиво. Он је као стручњак утврдио да у Осеченици нико више није болестан од куге. Зато је одлучно да Осеченичане отпусти из карантина у суботу, а стражу око Осеченице сутрадан, у недељу 28. новембра.

Доктор Мишковић је сматрао да треба опширије да извести власт у Ваљеву о томе шта је све учинио да би уништио трагове кужне заразе. Већ 26. новембра упутио је Ваљевском суду извештај у коме је између осталог истакао да су спаљене куће, стаје и колибе у којима су боловали и поумирали заражени људи; само оне зграде нису спаљене које је било могуће очистити:

Копија

Славном Књажеско — Србском Магистрату Окружја Ваљевског

Премда сам 18. т.м. Високославноме Књажеско-Србском Савјету представио Карактина овде устројеног период опет на зактевање Славног Магистрата под № 1640. Кво што сам 23. т.м. тако и сад јављам обширенје свако поступање, како с људима из заражених кућа, тако с њивима домовима и осталим стварима. До 12. т.м. сам куће, стаје, и колибе, у којима су кугом боловали и мрли, а за чишћење неспособне, поплати дао, особито оне три куће, у коима се најпосле болест појавила, будући сам држао, да се опасност не може прече и поузданје избеги, а ствари сам све дао изнети ип поље да би их воздух, ветар, киша и снег чистио. Као је 14-ог приспeo Г. Латов опет је исте вешти дао претресати. Људе сам чрез цјели период добро кадити дао. Кад сам прегледати Брезјанске куће и вешти 22. т.м. отишао, сумњу сам намјерио своју утолити, зато нисам пустио 23-га као што сам већ јавио, него сам Г. Латовом друге колебе дао изван њиви кућа определити, а 26. сам све вешти, које се више од од двадесет дана у ваздуху ветрише, кишом и снегом прале, у воду текућу пометати дао, куће сам и зграде изнутра ватром опалио, а 25-га сам исто овако у Осеченици учинио, и сваку опасност уклонио с овим настојавао. И будући да се у Брезју од 31. Септ. а Осеченици од 5. Новембра, и га Контицију никаква зараза до данас није доделила, а по Височајем настављенију од 22. па Октомврија под № 4299 све је већ совршено, то сам ујутру 27-га т.м. с Божијом помоћу намјерио Осечанце и Брезјанце од Карактина освободити и у друге Колебе своја баштина увести с препоруком, да би јошт неколико дана од свој кућа и стасина удаљене држали. Кордон пак 28-га т. да се распусти око села. Они ће људи, који су и пре и после с Г. Латовом

к своим кућама ходиши, у вторник 30. т. бити пуштени и Карантин са свим дигнутим Г. Латова намјеравали задржати овде до 5. Декембра, да би и он преписани Period синхро одстојао, по том шу и ја, ако Божја милост буде у Рачу отлчи.

У Кључу 26. Ноемврија
1837. год.

Максим Н. Мишковићев
Лекарства Доктор.⁹³

Доктор Мишковић је подвукao да су све вешти, ствари од ткаjине и другог материјала по други пут проветрене, претресене. Коначно, у уторак 30. новембра 1837. биће сви људи отпуштени а карантин дигнут (растурен).

Као што је познато, стављање људи у карантин у Брежју је започето првог новембра, а у Осеченици од трећег до петог новембра. Брежјани су остали у карантину 26 дана. У Осеченици је урађено друкчије: једна група остала је у карантину 24 дана а друга 25 дана. Сачувано је уверење које је доктор Мишковић издао о овим мерама:

Копија.

Свидетелство

По Височајшем Настављенију Негове Светлости Милостившег Господара и Књаза нашеог од 22. Октобра т: и под № 4299. Села су под Карантин, кужне заразе ради стављена, и то Брезје I. Ноемврија т: г: изклучително а Осеченица од 3 до 5. Т: оба у Срезу Колубарском Окружја ваљевског, и по предреченом Настављенију и височајшем Брезјани 26. дана, а Осечанци 24. и 25. дана Благодареније Богу у сопственом здрављу Котуманцирали, данас су по пропису Карантинском строжајије пресмотрени и искађени потом сви кром 16. Брезјана и 2 гробара (:апсеника:) који су до 18. Ноемвра ствари од кућа заражени истурали, у своја Села распуштени; слједствије и чига ће се ујутру и стражија око оба села као од кужне заразе освобођена распустити

У Кључу 27. Ноемвра
1837. године.

Максим Николић
Мишковићев
Доктор лекарства.⁹⁴

Као што се јасно види, доктор Мишковић је посумњао у здравље 16 Брежјана и два гробара, који су руковали стварима из заражених кућа, па их зато није пустио кућама 27. новембра. Он је одлучио да 28. новембра ујутре страже око оба села.

Тридесетог новембра 1837. није више постојао карантин ни у Брежју ни у Осеченици. Сељаци оба села били су тога дана здрави. Доктор Мишковић је то потврдио;

Копија

Свидетелство

Да су период Каантине височајшим Настављенијем Негове Светлости Милостившег Господара и Књаза нашеог под № 4299. 29. октобра т: г: опредељено благополучно људи из заражених Кућа у Селу Брезју и Осеченици Среза Колубарског Окружја Ваљевског, и здрави у оба села сви пребивају. Које собственим подписом у оба села сви пређивају. Које собственим подписом подкрепљава.

У Кључу 30. Ноемвра
1837. године.

Доктор Максим Н. Мишковичев⁹⁵

Овај извештај наговештава да ће доктор Мишковић ускоро напустити Кључ, јер је борба против куге окончана. Капетан Никола Ракић га је предухитрио: изјавио је још дан раније да се нико више није разболео од куге ни у Брежђу ни у Осеченици:

Од старшине Ср. Колубар.

Окр. ваљев.: рапорт:

Славном Књажеско — Србском Магистрату Окр. Ваљевског!

Представљам вама у Рапорту овом, и обзнањујем за обадва Села она, где је болест била тј: је: и Брезје и Осеченица да су за сад фала Богу сви добро здраво и мирно, и да никди у подручноме ми Срезу болести нема; и да смо све из Осеченице који су били у Контруманци одпустили; и из Брезја само што је остало јошће њи неколико људи и жена, а и то што су ишли те су вадили коешта из кући њини, а и њи ће од сутра тј: је: увторник отпуштити. А и то вама јављам; како сам јуче позвао готово све Срез и дошли су, и понели су пушки, и онде чинили смо Шенлук и весеље; и молилисмо всеблагога Творца за Његову Светлост да нама га јошће много лета поживи, за које смо и Свештенство позивали, те су долазили. И дигли смо Стражу окопло обадва Села.

№ 205.

У Мионици

29. Ноем. 1837 год.

Никола Ракић Кап. 96

Кад се упореди последње уверење доктора Мишковића и рапорт Николе Ракића онда се јасно види да обојица дају исте податке о здравственом стању и затварању карантине у Брежђу и Осеченици. У Рајићевом рапорту од 29. новембра стоји да је тога дана карантин већ затворен, а у уверењу доктора Мишковића од 30. новембра пише да тога дана више не постоји карантин у овим селима. У сваком случају може се узети као тачно да је карантин укинут крајем новембра 1837. године.

У Историјском архиву у Ваљеву налази се у архивском фонду Ваљевског суда један списак који је био приложен неком извештају. Тај списак је састављен у Ваљеву децембра 1837. године без назначења дана и без потписа састављача.⁹⁷ У том списку забележено је да је ослобођење од болести било у Брежђу 31. октобра, а у Осеченици 5. новембра 1837. године. Стварно, у Брежђу је 31. октобра умрла и истог дана сахрањена Станица Обрадова, а после ње у овом селу нико није умро од куге. Што се тиче Осеченице, кужна зараза је престала, према том списку, 5. новембра кад су умрли од куге и одмах сахрањени Павле Мештеровић и Стоја Михајловић. Према томе, власт је сматрала да је кужна зараза престала са последњим забележеним смртним случајем.

Коначни губици у људству и материјалу

Пошто је завршио борбу против куге у Брежђу и Осеченици, доктор Мишковић је прегледао све своје забелешке и на основу њих саставио извештај. Другог децембра упутио је из Кључа два извештаја и један списак.

У извештају Ваљевском магистрату Мишковић захтева од овог Магистрата да му пошаље у Рачу (крај Дрине) кљешта и чакље.⁹⁸ (Кљештима су се радили

служили приликом градње колиба; чакљама су прикупљали не само рубље и друге ствари ради дезинфекција или спаљивања већ и лешеви ради сахрањивања). Доктор скреће пажњу на потребу накнаде штете осморици сељака којима су попаљене зграде (*огњем причињена штета*) ради искорењивања заразе. У Брежђу су спаљене зграде: Николи Обрадовићу, кућа и чардак; Сретену (није написано презиме) кућа и млекар; Теши Урошевићу, један вајат. У Осеченици: деца Павла Мештеровића, остала су без кућице и стајице; Марко Мијаиловић, без куће и вајата; Јово Марковић, без куће и вајата, а Петар Живановић без куће и кошаре. Доктор је дописао да је Петру Живановићу све то спаљено *противу моје воље*. Значајно је да је после непуна три месеца Совјет известио Ваљевско исправничество (28. фебруара 1838, број 573) да је књаз Милош наредио да сељаци из околних села превуку јапију оним Брежђанима и Осечаницима којима су домови попаљени. На тај начин ће погорелци имати грађе да сазидају куће. А оним сељацима из Брежђа и Осеченице који су остали без жита треба дати храну из кошева Правитељства (државне управе), или од оне хране која је одређена за непредвиђене случајеве. Поред тога, сви странци су ослобођени од плаћања данка овом Правитељству за две године. После тога, 2. јула 1838. (број 694) Ваљевски магистрат (Исправничество) извештава капетана Николу Ракића да треба да подели 2000 чаршијских гроша страдалницима у Брежђу и Осеченици, који је послао књаз Милош.

Из извештаја од 2. децембра 1837. који је доктор Мишковић упутио Совјету, сазнајемо на какав је начин обављено карантинирање у Брежђу и Осеченици.⁹⁹ Захваљујући списку свих болесника (прездравелих и умрлих) који је приложен овом извештају, данас имамо статистичке податке о последицама заразе. У овом извештају доктор Максимовић се жали да Ђорђе Вучковић није добио помоћ кад је чистио куће и ствари у Брежђу и Осеченици. Многе домаће ствари биле су скривене *по стековитој планини*. Двадесет седмог новембра 1837. било је у контуману укупно 88 душа. Тога дана су пуштени кућама 32 сељака из Осеченице, а од Брежјана само 38. Тридесетог новембра отпуштен је остатак: 16 Брежђана и два хашеника. За ове људе доктор Мишковић бележи у свом извештају да су цело време били здрави осим једног који је три дана боловао од *тирлеме* (врућише, трбушног тифуса). Колибе контумаца спаљене су 30. новембра. Из приложеног списка сазнајемо да је од другог до тридесетог новембра у брежђанској карантини боравило 54, а у осечанској 32 лица. У Брежђу је умрло 28 болесника, а оздравило само једно лице; остали су били здрави у том року. У Осеченици је умрло десеторо, једно лице је преbolelo, а остали су били здрави. Према томе, од оболелих сељака у Брежђу и Осеченици умрло је 38, а преbolela су два лица.

Премда су извештаји доктора Мишковића од другог децембра 1837. јасни и несумњиви, доктор Војислав Михаиловић је ипак унео озбиљну грешку у своју књигу *Борба против куге у Србији пре сто година* (Београд, 1937. године, страница 134). Доктор Михаиловић тврди да извештај лекара Мишковића Совјету од 18. новембра (заведен у деловном протоколу Совјета под бројем 4816 на дан 21. новембра 1837. Архива Србије у Београду) противуречи својим подацима о умрлима у другом извештају истог лекара од другог децембра. Михаиловић је погрешно што је прочитao једино писареву забелешку у поменутом протоколу, а није прочитao тај документ од 18. новембра. Истина је да је писар пре сто трдесет година забележио у деловодном протоколу и ово: *КЉУЧ У СРЕЗУ КОЛУБАРСКОМ, ОКРУЖ. ВАЉЕВ. од 18 НОЕМВРНЈА ЈАВЉА* (мисли на доктора Мишковића, прим. Ј. Н. В.) да је *У БРЕЖЂУ 54 А У ОСЕЧЕНИЦИ 32 ЛИЦА ОД КУЖНЕ*

ЗАРАЗЕ УМРЛО, И ДА КОНТУМАЦИРАЈУЋЕ 26 Т. М. ЉУДЕ ОСЛОБОДИТИ. Међутим, у Мишковићем извештају од 18. новембра не пише то, већ између остало и ово: **БЛАГОДАРЕНИЈЕ ВСЕВИШЊЕМУ У БРЕЗИУ ОД 1 А ОСЕЧЕНИЦИ ОД 5 НОВЕМБР. СВЕ СЕ ЗДРАВО НАЛАЗЕ, ТАКОЂЕР И КОНТУМАЦИРАЈУЋИ БРЕЗАНСКЕ 54 А ОСЕЧАНСКЕ 32 ОСОБЕ.** Према томе, у извештају доктора Мишковића од 18 новембра јасно пише да се налазе у карантину, живи и здрави, 54 Брежђанина и 32 Осеченичана. А то се потпуно слаже са подацима у извештају Савјету од 2. децембра, што се види из следећих Мишковићевих речи: **КАО ШТО САМ 18 НОВЕМБР. Т. В. СЛ. КЊАЖ. СРБСКОМУ СОВЈЕТУ, А 23 И 27. НОЕМБР. СЛАВ. МАГИСТРАТУ ОКР. ВАЉЕВСКОГ ПИСМЕНОСООБШТИО, ТАКО СУ ТЕК 27 НОЕМБР. ОД НАЛАЗЕЋИ СЕ У КОНТУМАЦУ САСВИМ 88 ДУША, ОДПУШТЕНИ ОСЕЧАНСКИ СВИ 32 А БРЕЗАНСКИ 28, А 30 НОВЕМБАР, 16 БРЕЗАНИСКА И ДВА АПСЕНИКА... итд.** Према томе, Мишковићеви извештаји о умрлим нису противречни већ потпуно складни. То значи: доктор Михаиловић је занемарно Мишковићев извештај од 18. новембра — није га ни прочитао! — већ је поверовао писарево белешти у протоколу. Тај писар, непажљив и бразоплет, погрешно је пре-причао најбитније податке из овог извештаја, и за собом после сто година повукао доктора Михаиловића, који је опет у својој књизи посветио више од пола стране овим својим заблудама.

Узимајући у обзир Мишковићев списак од другог децембра 1837, јасно сазнајemo да су у Брежђу, поред 24 болесника већ забележена у овом саставу, умрли от куге још и: шездесетогодишњи Арсеније Урошевић, педесетогодишња Станица Обрадова и њена дена 25-годишњи Симеун и трогодишњи Марко. У Осеченици куга је покосила и децу покојног Радосава Живановића: двадесетогодишњег Ђибу и двогодишњег Ивана, потом 35-годишњу Марију, жену Ивана Марковића; а у кући Марка Михаиловића: његову жену, 60-годишњу Танкосаву и ћуку Јевросиму. Поред тога, овај списак лекара Мишковића потврђује да је међу кужним болесницима који имају до двадесет година умрло свега 20 лица (десет лица од 1 до 10 година, а других десет од 11 до 20 година), док је међу одраслима који имају преко двадесет година умрло свега 18 лица. То значи да је кужна зараза више покосила млађе него старије људе. Очеличени у свакодневној животној борби, старији људи и жене су сразмерно мање осетили последице куге. Овом приликом треба забележити неслагања у презименама и именима појединих лица оболелих од куге. То треба објаснити да би данашњи читалац боље разумео све појаве. На пример, у извештају Ваљевског исправничества од 16. септембра 1837. (број 1361) Јован, Ћамњан и Аксентије имају презиме Теодоровић, док се у овом списку сви називају Урошевић.¹⁰⁰ Исти је случај и са Стевијом Марковићем који у истом списку има презиме Урошевић, као и Андирија Јанковић са својом женом Босиљком и на крају Милован Марковић. Ови случајеви доказују истовремено да је куга у Брежђу затрпала на првом месту и највише вслику фамилију Урошевић. Још једно: Станица, жена Петра Живановића из Осеченице, према овом списку зове се Љубица. Све ове појаве су честе у Србији у првој половини XIX века када презимена нису биле установљена, већ су дена очево име праћавала у своје презиме. А што се тиче два имена једног лица, можемо ово претпоставити или извештаји нису знали право име, или је одређено лице имало два имена, једно име у употреби дато још на знамену, а друго име заборављено или забележено у књизи крштених лица, што срећемо кад и данас.

Обавештавајући Совјет четвртог децембра, Ваљевски магистрат јистиче податак да су 30. новембра копачко сви отпуштени из контумаца у Брежђу и Осеченици.¹⁰¹ Ни у првом ни у другом селу нема више болесника. Магистрат се извињава што не може том приликом послати опширнији извештај о броју становника у овим селима и о њиховом материјалном стању после спаљивања појединих кућа и домаћих ствари. Чим Магистрат буде примио извештај од капетана Николе Ракића, одмах ће о свему обавестити Совјет. Тако после десет дана, 14. децембра, упутио је Никола Ракић рапорт са списковима погорелаца Ваљевском магистрату. Из тога рапорта сазнајемо да је у Брежђу од 270 становника боловало од куге 29 лица од којих је умрло 28, а преболело је само једно лице. У Осеченици је од 365 становника боловало од куге једанаесторо од којих је десеторо умрло, а само једно лице преболело. Приложен списак обухватио је у Брежђу десет, а у Осеченици свега пет кућа.

Списак Николе Ракића од 14. децембра 1837. је драгоцен за историчаре. Према том списку у Брежђу су била ожалошћена и оштећена ова лица:¹⁰²

У кући Сретена Арсенијевића умрло је једно мушки лице, а остало је у животу четири мушкарца и једна жена. Сретен је оштећен за 1005 гроша. Поред једне куће кровњаче, затим једне кошаре и једне каце, њему је спаљено 1500 ока кукуруза, једна млекара, два бурета, два чабра, један бакрач, један тигањ, један кантар, један губер и 200 ока соли.

У дому Јеке, удовице Стевана Марковића, умрло је једно мушки лице, а остали су у животу три мушкарца и четири жене. Оштећена је за 449 гроша. У њеном домаћинству од зграда су спаљени један АР (коњушница) и један воловски кошар, а од осталих ствари 140 ока кукуруза, један велики нови гуњ, једна женска антерија, четири паре чарапа, један нови губер, два паре рукавица, шест нових кепеља, две нове торбе и један крџалијски гуњац.

У кући Милоја Петковића умрли су два мушкарца и једна жена, а остали су у животу дванаест чланова: шест мушкарца и шест жене. Спаљено је неколико зграда и више предмета у вредности 500 гроша. Поред једног вајата, једне коњушнице и три кошнице са пчелама, спаљени су једно буре, један зубун, три појаса, две кравље коже, једна воловска кожа, шездесет аршина платна, два сврдла, један КЕСЕР (врста секире) и једна турпија. У овој породици остало је још 500 ока жита.

Кужна зараза у Брежђу није поштедела ни породицу Томе Јовановића, сина Јована Теодоровића — Урошевића. У Томиној кући умрли су два мушкарца и три жене, а остали у животу само два мушкарца. Оштећен је за 247 гроша. Поред вајата и једног чабра, Јовановићу су спаљени један ћилим, три губера, један покровац и једна ЧОБАЊА (суд за воду). Ова породица располагала је још са 200 ока жита.

У кући Данице, удовице Пантелије Јанковића, умрли су један човек и једна жена, а остали у животу четири мушкарца и три жене. Данница је оштећена за 150 гроша. У овом домаћинству спаљени су један вајат, две марвене кошаре, један плуг са колицима и три јарма. Ова породица није сачувала ни једно зрио жита.

Јеремија Милошевић, у чијој кући је умро само један мушкарац, а остали у животу два мушкарца и три жене, оштећен је за шездесет гроша. Њему је спаљен само један вајат. Пет преживелих чланова остали су без никакве хране.

У породици Дамњана Теодоровића умрли су од куге једно мушки и два женска лица. Остали су у животу два мушкарца и две жене. Дамњан није оштећен материјално, јер му није ништа спаљено. Ова породица није располагала храном после затирања куге.

Аксентију Теодоровићу, у чијој су кући умрли два мушка и два женска лица, а остало у животу два мушкарца и једна жена, спаљен је само један кошар за говеда у вредности 30 гроша. Ова породица имала је 400 ока жита.

У кући Милована Марковића умрли су од куге једно мушки и једно женско лице. Остали су у животу седам мушкарца и шест жена. Овој породици није ништа спаљено; остала је без хране.

Породица Николе Обрадовића доживела је трагедију: од четири члана ове породице (два мушка и два женске лица) остало је у животу само једно мушки лице. Ова породица претрпела је укупну материјалну штету од 876 гроша. Поред једне куће покривене шиндром и једног чардака Обрадовићу је спаљено још 100 ока кукуруза, три пушке, 100 ока пасуља, један бакрач, двадесет аршина платна, четрдесет аршина преће, две тестере, један кесер, један просек и три сврдла. Ни у овој кући није остало ни зрано жита.

У Осеченици куга је проуэрковала овакве губитке:

У кући Марка Мијаиловића умрли су једно мушки и једно женско лице, а остали у животу четири мушкарца и две жене. Мијаиловић је оштећен за 989 гроша и 20 паре. Од зграда Мијаиловићу су спаљени једна кућа и један вајат, потом 1450 ока жита и 40 ока граха, пасуља; даље, три пушке, једно буре са 300 ока ракије, два празна бурета, једна чобања, у готовом новцу 33 гроша и 20 паре, један бакрач, један тигањ, два сврдла, једна турпија и једна БРАДВА (врста секире). У овој породици остало је још 1600 ока жита.

У дому Ивка Марковића куга је покосила једно мушки и два женска лица, а у животу је остало шест мушкарца и пет жена. Претрпљена је штета од 732 гроша. Марковићу су спаљени једна кућа кровњача, један вајат, потом једно буре од 80 ока пуно ракије, затим једно празно буре од сто ока. Од меких ствари спаљени су троје сукнених чакшира, три женска зубуна, две женске хаљине, три женске кошуље, једна мушки кошуља, три женске кецеље, три паре чарапа, један нови губер, 40 аршина платна и 20 аршина сукна. Од металних ствари спаљен је само један бакрач. Ова породица имала је само 600 ока жита.

Породица Петра Живановића није имала људских жртава: остали су у животу осам чланова (четири мушки и четири женске лица). Живановић је оштећен за 832 гроша. Поред једне куће кровњаче и две кошаре, Живановићу су спаљени: 1200 ока жита, 20 ока меда, пола оке воска, 40 ока кајмака, 80 ока сира, три пушке и једно велико село. У овој кући остало је само 200 ока жита.

У дому Василија Живановића умрли су три мушки и једно женско лице, а у животу је остало петоро. Укупна штета износила је 80 гроша. Приликом сатирања кујни заразе спаљени су 40 ока сира, 20 ока кајмака и једна колиба. Ова породица имала је само 1000 ока жита.

Најзад, у дому Милька Павловића умро је само један мушки, а остали су у животу два мушки и једно женско лице. Павловићево домаћинство оштећено је за 751 грош и 20 паре. У овом домаћинству спаљено је једна кућа, један вајат, 80 ока жита, један конски ТАКУМ (оправа, седло, узда и остало), једна пушка, један тигањ, 26 аршина сукна, 42 аршина платна, једно буре, 30 ока вуне и 14 ока соли. После спаљивања, у Павловићевом домаћинству задржало се још око 800 ока жита.

Укупна вредност спаљених зграда, животних намерица и домаћих ствари у Љежђу и Осеченици износила је 6708 гроша што се зви на основу сачуваних документа.

Последње опомене

Благовремено обавештен да кужна зараза још беше у Турској, а заплашен од дотадашњих последица ове заразе у Србији, књаз Милош је 7. децембра 1837. наредио пуковнику Јованчи Спасићу да одмах спроведе у дело писмено мишљење доктора Нађа. Према том мишљењу налаже се потреба да треба спалити како куће у којима је некада владала зараза тако и куће мале вредности у Брежђу и Осеченици. Те куће нису могле бити очишћене, а да би се предупредила поповна појава кужне заразе требало је о овоме обавестити доктора Максима Мишковића, добро познатог борца против куге у овим селима. Ако је Мишковић то већ учинио **ТО ЈЕ ДОБРО УЧИНИО, АКО ЛИ ПАК НИЈЕ, А ВИ МУ КАЖИТЕ, ДА ПО ОВОМЕ ПОСТУПИ, ЈЕР ЂЕ ТИМЕ НАЈБОЉЕ ПОДОЗРЕНИЈЕ ИЗБЕЋИ...** Као што се види, књаз Милош још није сазнао да је предузимљиви доктор Мишковић већ окончao све те послове. Много забринут, Књаз се није обратио Ваљевском суду већ подринско-савском команданту Јованчи Спасићу. Свакако, он је сматрао да ће војна власт брже и боље остварити замисли доктора Нађа.¹⁰³ Није искључено да је нестрпљиви књаз стекао утисак да је Суд са својим капетаном Николом Ракићем врло споро деловао.

Упознат са случајевима поповне појаве куге због непажње појединача, Совјет је 7. децембра (број 4993) известио савско-подринског војног команданта о потреби предузимање неопходних строгих мера.¹⁰⁴ Народ треба опоменути **ДА ПОСАКРИВАЊЕ, ЗАКОПАЊЕ И ЈОШ НЕОЧИШЋЕЊЕ ПРЕДАЈУ, ДА СЕ НЕ БИ КУГА ПОЈАВИЛА УПОТРЕБЛЕНИЈЕМ ПОСАКРИВАНИ И ЗАКОПАНИ СТВАРИ.** Чиновници су обавезани да народу саопште да ће сваки прекршиће овог наређења бити кажњен смрћу. **КМЕТОВИ ПАК ОБА РЕЧЕНА МЕСТА И ДОМАЋИ СТАРЕШИНА НЕКА НАРОЧИТО НА ТО МОТРЕ И ПОЗОР ИМАЈУ, ДА СЕ НЕ БИ ОБАКВО ЗЛО ПОМЕЂУ ЊИМА ДОГОДИЛО, С ДОДАТКОМ ДА ЂЕ СВАКИ ОНАЈ, ЧИЈИМ НЕБРИЖЕНИЈЕМ БУДЕ СЕ ЗЛО ОВО УЧИНИЛО, ПОД НАЈСТРОЖИЈИ ОДГОВОР ДОЋИ, А И САМОГ ЖИВОТА ЊЕГОВОГ ДОТИЦАЋЕ СЕ.** Тако да је тек после два дана, 16. децембра, савско-подрински војни командант наређује Ваљевском магистрату да упути доктора Мишковића, мајора Гају Дабића и капетана Николу Ракића у села Брежђе и Осеченицу.¹⁰⁵ (То је била комисија). Они ће народу објаснити каква опасност прети од посакриваних, а заражених ствари; ако би опет зараза избила народ ће од ње трпети последице. Уместо да се састају и разговарају, сви суседи, сродници и пријатељи биће издвојени и затворени у карантину. Ако се деси да је ко извукao из скровишта ствари па их потом употребио услед чега је избила зараза, онда ће такав прекршиће бити кажњен смрћу. Чим неко примети скривене или закопане ствари, не треба да их додирује већ је обавезан да их покаже доктору Мишковићу ради чишћења. Власт треба да се наслеђа не само на ову комисију већ исто тако на сеоске кметове и домаће старешине. С обзиром на указане мере, већ 18. децембра савско-подрински војни командант известио је Ваљевски магистрат; трећи члан комисије доктор Мишковић разболео се на путу између Раче и Ваљева; комисија ће наставити рад и без њега; она ће известити команданта о пронађеним стварима које нико не сме додиривати. Чим доктор Мишковић оздрави, посетића оба села да би све ствари дао на чишћење.¹⁰⁶ После тога, свестан важности свих опомена савско-подринског војног команданта, Ваљевски магистрат га је 23. децембра известио да су мајор Гаја Дабовић и капетан Никола Ракић извршили свој задатак.¹⁰⁷ Њима су Брежђани и Осеченичани саопштили: **АКО БИ СЕ КОД**

НАС ШТО И НАЈМАЊЕ ПРОНАШЛО, ДА ЈЕ КОИ ОД СТВАРИ СВОИ ПРЕКРИО,
ТО ЖИВОТОМ НАШИМ ДА ПЛАТИМО. Овај се извештај завршава једним питањем о случају Мирка Вујића из Осеченице. Овај је пре избијање заразе остављен у свом чардаку оку вуне, а до данас је уопште није додирнуо. Магистрат не зна да ли ту вуну треба окадити или ће је Мирко Вујић до зиме оставити недирнуту на истом месту. (Одговор нисмо пронашли у архивском материјалу).

Крајем 1837. године искрсавају нове тешкоће у колубарском срезу. Неки Брејићани, које је куга била погодила па се некако извукли из њених канџи, још су били приковани у својим колибама као прави осуђеници. За то време стража је чувала њихове куће и спречавала их да се у њих уселе. О томе постоји документ:

Од Старешине Ср. Колубар.

Окр. ваљев. рапорт.

Славном Књажеско Србском Магистрату Окр. ваљевског!

Јављам Вама у Рапорту овом за Брезјане, који су зарежени били, пак из кућа свои поизилазили и у колећима јошће седе; тога ради дошли су к мени овде показивајући да немогу више у колебама седити, него поисказавају дозволење, да би у куће свис подолазили; за кое ја им нисам могао дозволење дати, докле вами необзнатим, и од вас одговор недобијем, јели им слободно укуће подолазити. Зато вас молим да би сте одговор послали и обзнатили, јели им слободно укуће свое из колеба подолазити.

№ 219.

31. Декем. 837. год.

У Мионици

Никола Ракић.¹⁰⁸

Ваљевски магистрат није могао да одлучи, па се зато обратио војној команди у Шапцу од које је добио одговор:

*Војна Команда
подринско-савска*

№ 8

8. Јануарија 1838.

У Шапцу.

Славном Књажеско — Сербском Магистрату Окружја Ваљевскога.

Одговарајући на питање Сл. Магистрата од 2. тек. № 7. касателно Брезјана слог био је заразе и данас по колебама живећи, препоручујем Сл. Магистрату, да изашље он једно од Членова свои с надлежним Срезским Старешинам у празнне заражене био је куће, да ови најочните промотре, јесу ли куће ове добро очишћене, па ако буду по настављенију добро очишћене, онда нека се дозволи Брезјанима возвраћење у исте.

*Полковник,
Јованче Спасић.¹⁰⁹*

Ваљевски магистрат примио је 10. јануара наређење војне команде из Шапца, али по томе није одмах поступио. Веома предострежан, 14. јануара обратио се Совјету коме између осталог пише осврћући се на наређење шабачке команде:

Но будући да је Магистрат овај у сумњи овакво дјело на себе предузети за то, што му нису санитетска дјела довољно позната, и бои се, да не би са својим поступком из незнавања свога погрешио, и нову опасност отечству нанео, понизно усуђујесе упитати В. К. С. Совјет, како ће у смотренију овом поступити.

Не знамо шта је одговорио Совјет, јер такав одговор не постоји у фонду Ваљевског суда. Тек почетком марта сазнајемо шта је Ваљевски магистрата наредио капетану Ракићу:

У Ваљеву 2. марта 1838.

№ 229.

Г. Капет. Николи Ракићу

На рапорт ваш од 1. т. м. № 25 каастелно они стражом обкољени Кућа у Брезју, одговарајући Магистрат препоручује вам да тога ради са Г. Доктором у споразуменије ступите, докле ће ју се речене Куће затворене држати, или ће ју се одма од сваке стриже ослободити, па по његовом уверенију и поступите, јер је то његова брига псујоде опредељивати.¹¹⁰

Као што се види, несрећни сељаци из Брежја који су се некако извукли из канџи куге морали су преко два зимска месеца преседети у колибама, док су власти измењивале преписку. Овајако став власти може се објаснити једини страхом од поновног избијања кужне заразе. После свега што смо пронашли у архивском фонду Ваљевског суда, ми данас не знамо како је доктор поступио јер не постоји извештај (рапорт) капетана Николе Ракића из Мионице. Није искључено да су власти очекивале да зимска студен докрајчи борбу против куге.

Помоћ пострадалима у Брежју и Осеченици

У колубарским селима Брежју и Осеченици било је несрећника без крова над главом. Српска власт је притекла у помоћ. Совјет је наредио 28. фебруара 1838. Ваљевском магистрату да посредством српских старешина организује помоћ у грађи пострадалима чије су куће спаљене ради искорењивања куге, а свима онима који су остали без хране благовремено изда храну из државних залиха или је прикупи од народа за овакве непредвиђене случајеве.¹¹¹ Совјет је на kraју наређења прописао да су ослобођени од данка државној управи сви они људи који су се налазили у некадашњим зараженим домовима, а наведени су у списку Ваљевског магистрата.

Ваљевски магистрат примио је наређење Совјета тек 6. марта, а после два дана га спровео колубарском капетану:

У Ваљеву 8 марта 1838.

Г. Кап. Николи Ракићу

Да би се житељима кужном болестију заражени бивши мјеста који су несрећним овим зогађајем штету претрпељи, рукопомоћ учинила к побољшанију садањега беднога стана њиовога, благоволила је Његова Светлост М. Г. К. Н. милостивише решити, да пострадајућим житељима КОИМА СУ КУЋЕ СПАЉЕНЕ И КРОВ НАД ГЛАВОМ НЕ ИМАЈУ, ЖИТЕЉИ ОКОЛНИ СЕЛА, ПОРЕД ПОСТРАДАЈУЋИ ЖИТЕЉА

ЛЕЖЕЋА, У ПОМОЋ ПРИТЕКУ У СВЛАЧЕНИЈУ ЈАПИЈЕ ИЛИ БУДИ У ЧЕМУ ДРУГОМ, К ЧЕМУ ДА НАДЛЕЖНИ СРЕЗСКИ СТАРЕШИНА НАРОД ЛЕПИМ И БРАТОЉУБИВИМ НАЧИНОМ ПОБУДЕ, КАКО БИ И ОВИ БЕДНИ КРОВ НАД ГЛАВОМ СЕБИ НАЧИНТИ МОГЛИ ЗА ОНЕ ПАК, КОИ СЕ У КРАЈНОЈ НУЖДИ И ОСКУДОСТИ РААНЕ НАЛАЗЕ, ВИСОЧАЈШЕ јЕ ЊЕГОВА СВЈЕТЛОСТ РЕШИЛА, ДА ИМ СЕ ОД РААНЕ ИЛИ ПРАВИТЕЛСТВЕНЕ, ИЛИ ОНЕ, КОЈА СЕ ЗА НЕПРЕДВИДИМЕ СЛУЧАЈЕ ОД НАРОДА УЗИМА, К ПРЕПИТАНИЈУ И ИЗДРЖАНИЈУ ЊИОВОМЕ ДАДЕ, А К ТОМЕ ДА СЕ ПОСТРАДАЈУЋИ ОВИ ЉУДИ ЗА ДВЕ ГОДИНЕ ОД ПРАВИТЕЛСТВЕНОГ ДАНКА ОСЛОБОДЕ.

Кое височаше решење, Магистрату овом посредством К. С. Совјета под 28. фебруарија т. г. № 571. с тим налогом сообщено, да он по истом наредбу изда, доставља Вам Магистрат овај до зиња с препоруком, да ги ви житељима кугом бивши заражени мјеста, а у исто време и околним селама сообщите.

Ово саопштивши представите народу жалостно и бедно стање пострадавши житеља, браће и комшија њиови, кажите им, да су ови бедни људи домове њиове и цело имење њиово жертвовали за предупређење даљег распространења кужне болести по Отечеству нашем, и да су они жертвовати морали имења своја, само да се тиме браће и комшија њиови имење сачува, и да бедне све, сада у крајњој нужди нализеће се подпомоћи вала, у колико кои може, да бар кров над главом имају, и седи како је пролеће настало, за идућу зиму спреме се. Оваквим и овим подобним лепим и братољубивим речима, постарајте се народ врученог вам Среза побудити, да у помоћ притечу страдајућој браћи својој, неки у Јапији, неки у чему другом, да ови обштега ради благостојанија пострадавши људи, не остану уцвељени међу пријатељима, сродницима, браћом и комшијама својима. — За оне пак у крајњој нужди и одскудности рише нализеће се, препоручује Вам Магистрат, да одма ови и фамилијама од правитељствене, у кошевима нализеће се и за непредвидиме случаје покупљене раане, одвоите по числу глава у кућама нализећисе, и о томе у согласју са Кметовима настојавате, и точан рачун од те раане водите.

Што се пак данка правитељственог тиче, од тога су они у Списку вашем, од 14. Декембра од 1837. године № 213. назначени бивши домови, за две године ослобођени, кое ће те и пострадавшим житељима сообщити.¹¹²

После сто тридесет година не знамо како је спроведена племенита мисао о помоћи пострадалима у Брежђу и Осеченици. У архивском фонду Ваљевског суда у Историјском архиву у Ваљеву не постоје извештаји капетана Николе Ракића из Мионице о стварном пружању помоћи у грађи, новцу и храни. Кад се узме у обзир да је такву помоћ требало пружити последњег зимског месеца, онда се памеће претпоставка да пружање помоћи није ишло лако.

Књаз Милош је послао пострадалима из Брежђа и Осеченице новчану помоћ од 2.000 гроша чаршијских, што се види из извештаја Ваљевског магистрата:

У Ваљеву 2. јунија 1838.

Г. Николи Ракићу

Његова Светлост Милостивши Господар и Књаз Наш благоизволио је житељима села Брежја и Осеченице, кои су лане при свирепостованију кужне болести штету претрпели, милостивише у новцу помоћ учинити, и посредством високославног К. С. Совјета, Магистрату овом 2000. Гроша чар. пославши, истому наложити, да он речени 2000. Гроша соразмерно на ови оштећена села подели, и поред тога Кметовима оближњи села препоручи, да и они кои јапијом, кои чим илјо притечу у помоћ пострадавшим, као што ово и Правителство чини.

Шаљући вам дакле Магистрат с предписанијем овим 2000. Гроша чаршијски, пругоручује вам да ви ове новце између оштећених сопственом свакога понаособне штете неговог, поделите, а у колико се чија штета састоји, ви имате списак при себи. Иsto тако искажите Кметовима селских врuchenog вам Среза, да и они са селима својим, кои у јапији, кои у чечу може помоћ истим страдањицима учине.¹¹³

Како што се види, у документу Ваљевског магистрата од 2. јуна 1838. о кивавој новчаној помоћи од 2.000 гроша чаршијских воново Магистрат иређује капетану Николи Ракићу да посредством сеоских кметова прикупи у народу помоћ како у јапији тако и у другим стварима. Три месеца после првог наређења о тој помоћи још је нужно прикупљати ову помоћ.¹¹⁴ То указује на велику штету учинену у Брежђу и Осеченици и на споро пружање помоћи пострадалима.

Трошкови здравствене службе у Брежђу и Осеченици

Значајни су архивски подаци о трошковима здравствене службе у борби против куге у колубарским селима. Три конте (рачуна) и један извештај обелодањују нам стварне новчане издатке за прибор радника и болничара, поред исплаћених средстава употребљених за лечење болесника и заштиту здравих у Брежђу и Осеченици. Из конте коју је Алекса Стојишић издао у Ваљеву 10. новембра 1837. за један аван који стаје 14 гроша, види се да је овај предмет Ваљевски магистрат узео ради припремања средстава за сузбијање куге у Брежђу. Другу конту је 28. новембра исте године издао Лазар, ковач из Ваљева, за испоручених двоја кљешта и две чакље за које Магистрат у Ваљеву треба да исплати 30 гроша. Трећу конту је 3. децембра те године издао ваљевски кмет Миливоје Томић. Овај нам рачун даје више података. На првом месту, за потребе болесника у Брежђу и каћење зграда, кућа и просторија набављене су оне ствари 1,5 тесте (туше) зелене хартије од Миливоја Томића за 4 гроша и 40 пари; преко 9,5 ока суппора (6,5 ока од Миливоја Томића по 7 гроша; две оке од Вукашине Михајловића по 8 гроша; од Јове Леонтијевића — није наведена количина — за 1 грош и једна ока од Николе Црнчића за 7 гроша), што стаје укупно 68 гроша и 20 пари; 11 ока сирћета од Николе Филиповића за 23 гроша и 20 пари; две оке јејтина с олбама (од маслина) од Петра Филиповића за 23 гроша гроша; 134,5 оке соли од Миливоја Томића која стаје 100 гроша и 35 пари. На крају, мекиње (није наведена количина) од неког Максима за 1 грош. Према томе, укупна свата овог рачуна износи 224 гроша и 35 пари.

Извештавајући Савјет 15. децембра 1837. о одржавању сељака у Брежђу и Осеченици, Ваљевско исправничество тврди да је из судске касе ради лечења, па основу три рачуна (али без имена издавалаца тих рачуна), већ исплаћено 268 гроша и 35 пари чаршијског новца, па затим наводи ове податке: од Ђоке (нема презимена) и Граца узето је 424 оке соли по 34 паре, што износи 31€ гроша и 16 пари, а од Крсте Београђанина 130 ока соли по 30 паре у вредности 97 гроша и 20 пари. Ни Ђокија ни Крстина со није плаћена, па Магистрат пита па крају извештаја да ли треба ову су да исплати на своје жасе. Потом сашајемо да је већ утрошено за каћење карантине и кућа преко 7,5 оки суппора, 11 ока сирћета, 2 оке јејтина, 988,5 ока соли и нешто мало мекиња чија насе количина износијује. Све то, уз прибор, стаје 681 грош и 71 пар. У ову споту није урачунати сума од 268 гроша и 36 пари која је исплаћена, према извештају Савјета од 15. децембра 1837, па основу три рачуна од исплатних издајасти. Нисмо могли утврдити да ли та сума обухвата износе две конте од поменуте три, чији су издаваоци познати, што ће се видети из следећих редова.

Једно нам је јасно: не можемо утврдити на основу сачуваних рачуна. За све ствари које смо овде навели не могу се израчунати укупни новчани издаци зато што се из извештаја Совета од 15. децембра 1837. не зна која су то три рачуна већ исплаћена. То би исплата могла обухватити две конте од поменуте три, па да ипак остане неразјашњен остатак исплаћеног новца, услед чега се мора посумњати да су постојали само ови расходи. Ако у то не би посумњали, онда би се лако израчунали издаци. Кад би тако учинили, погрешили би с обзиром да је судски фонд Историјског архива у Ваљеву већ давно десеткован: домаће штеточине и немачки освајачи упропастили су драгоцену историјска документа, а међу њима вероватно неке извештаје о борби против куге у Брежђу и Осеченици. Према томе, изгледа најправилније ово: у ону исплату, на основу извештаја од 15. децембра, не треба урачуњавати износ из две конте од поменуте три, већ ту исплату треба додати расходима учњеним на основу те три конте, додајући свему томе потраживања Ђоке из Граца и Крсте Београђанина. Немогуће је поверовати да је за сузбијање заразе у овако велиkim размерама утрошена само наведена свота.

Новчани издаци су, дакле, морали бити много већи, нарочито ако се узму у обзир плате лекара и његовог помоћника награде градитеља колиба (карантина), чувара болесника, набавке лекова и дезинфекционах средстава, исплате за дрво употребљено за грађење карантина. Томе треба додати трошкове за издржавање страже која је преко три месеца морала даноноћно чувати своју границу познату као здравствени ланац или кордон. Та је граница била дугачка: простирала се према граничним селима око Брежђа и Осеченице, потом око кућа оболелих, према другим срезовима; а уз све то, затварала је путеве за руднички и ужички округ. Најзад, кад се узме у обзир да је 1837. године у неколико места кнежине Србије беснела куга, онда можемо замислiti да су средства за лечење била скупља него пре избијања заразе и да их је зато Милошева власт с напором набављала. Све у свему, трошкови су зато морали бити знатно већи него што то излази према наведеним архивским подацима у трима контама и једном извештају.

Кратак осврт на кугу у прошлости и садашњости

Кад се обухвати ток кужне заразе у Брежђу и Осеченици, онда уочавамо да се она појавила у јулу 1837., а највише раширила у августу. За тих отприлике пет седмица куга је покосила 21 лице, међу које треба убројати страница Цинциарина, од којих 11 мушкараца и 10 жена. У другој половини септембра кужна зараза је опала, па је жртва било мање него у августу, а у октобру још мање. У новембру су смртни случајеви били ретки тако да је зараза престала да бесни крајем месеца. Не знамо тачно колико је људи умирало сваког месеца, али се поуздано зна да је за последња три месеца изгубило животе 18 лица. Према томе, куга је за четири месеца покосила 39 особа.

Не знајући да је узрочник кужне заразе у крви, ондашња медицина се осланјала на изоловање заражених домаова и села, затим кађење и спаљивање ствари и зграда. Оштрина ових мера могла је нешто више помоћи да су оне спроведене благовремено. Закашњење од око три седмице омогућило је да се кужна зараза рашири. У архивским документима нема податка да су дезинфекционе мере, грађење карантина и спаљивање ствари и кућа предузети и после пропуста од три седмице. Отуда простиће наметљив закључак да је те послове са својим сарадницима урадио тек доктор Мишковић. Уз зикашњење, ширењу куге ишло је на руку листе, топло време у августу, као што је

данас случај код дечје парализе. Премда није познавала кужни бацил, ондашња медицина је ипак назирала скривене узрочнике, па су зато спаљивање ствари којима су се служили болесници, као и њихове куће. Таква борба против потмуле куге била је донекле ефикасна, али је наравно била немоћна да те узрочнике уништава у човечијем телу, у крви, јер их наука није ни била пронашла. Услед тога тадашња медицина није могла препоручити одговарајући лек. Ову немоћ је дочекле ублажавало смештање кужних болесника у карантични, који је чувала стража. Ослањајући се на трљање болесника машћу и зејтином као и на стављање масних облога, затим на употребу сирћета, ракије, теја од зовичног цвета и других средстава разни изазивања повраћања и знојења, лекари су у својој стручности били веома сиромашни, често беспомоћни.

Све здравствене мере у Брежђу и Осеченици предузимала је Милошева власт која се током 1837. године борила против куте у неколико места према турској граници на јуту. Спровођење мера против куге отежавала је оскудица свести о хигијени код наших сељака. Испрени ратовима, бунама, ранијим заразама и бедним начином живота, наши сељаци нису обраћали готово никакву пажњу на чистоту свога тела и својих кућа. Несвесни опасног положаја у коме су се нашли кад је избила куга, сељаци су се у почетку опирали наредбама власти и кришом се склањали у шуму ширећи заразу. Кад поуке у почетку нису довољно утицале, онда је власт запретила смртном казном. Ова претња заплашила је беспомоћне сељаке. Они су морали остати у своме селу и прихватити дезинфекционе мере уз савете власти и закаснела упутства лекара чије је знање у то време било мало. Тада су стражари успели прво да сачувају, а потом да појачају здравствени ланац око окружених села и читавог колубарског среза, што је спречило ширење заразе из Брежђа и Осеченице. Познати случај са провлачењем једног Табановчанина са подручја колубарског среза био је изузетак без последица.

Борбу против куге у колубарском срезу власт није могла спровести без лекара, којих је пре сто тридесет година било мало у Србији. Здравствена служба на угроженим местима била је обавезна да спроведе упутства Совјета као и све медицинске мере. Међутим, доктор Максим Мишковић дошао је у Брежђе тек концем октобра 1837. премда је зараза избила јула те године. То значи да је доктор Мишковић засканско са стручном борбом против куге око три месеца. У тој борби био му је десна рука Ђорђе Вучковић, чије је искуство било признато од Милошеве власти. Неко време старешина колубарског среза је капетан Никола Ракић из Мионице није хтео помоћи овим борцима против куге: чинио се невешт кад је од њега доктор Максим Мишковић тражио да сагради колибе на другој обали Рибнице да би у њих сместио сиротињу чије су куће попаљене због заразе. Доктор је због тога 24. новембра 1837. ујутру наредио Ђорђу Вучковићу да сагради колибе. Тој борби против куге помогала је и сама природа: прохладни јесењи дани уснорили су још више ширење заразе. На тај начин су, пајзад, закасниле мере здравствене службе, и сама природа још више докрајчила искорењивање куге која је покосила тридесет девет лица у Брежђу и Осеченици пре сто тридесет година.

Као што смо видeli, подмукла и опасна куга захватила је читаве области, државе, континенте. У једном крају уништила је стотине хиљада беспомоћних болесника, а на другим огромним подручјима, као у западној Европи, покосила милионе људи. Неки истраживачи тврде да је у XIV веку куга убила у Европи сваку трећу особу. Кад се осврнемо на давну прошлост онда јасно видимо да је куга пустошила по великим лелу земљине кугле, а у Србију често продирала с турске стране. Трагична

прошлост је показала да је било основно у борби против те неодољиве заразе утврдити њеног проузроковача. Француски лекар и истраживач Јерзен пронашао је проузроковача (кужни бацил), што је друге истраживаче подстакло да истражују средства која ће уништити овај бацил. Та средства су пронађена, те се куга данас неупоредиво мање појављује него раније у неколико азијских и афричких земаља обележених као кужна огњишта или жаришта.

У архивским документима о куги у Брежђу и Осеченици који се чувају у Историјском архиву у Ваљеву и у Архиву Србије у Београду нема података о томе да су наши преци знали да су пацови преносиоци куге. Ми данас знајмо: пацов се сматра за најпроницљивију, најштетнију и најприлагодљивију животињу; препредени пацов преноси око тридесет пет најопаснијих болести свуда где се појави (кугу, тифус); према неким истраживачима, пацов је опаснији за човечанство и од саме бојеве главе атомског оружја.

После сто тридесет година од избијања куге у Брежђу и Осеченици стручњаци из шестнадесет земаља окунули су се почетком 1967. године у седишту Светске здравствене организације у Женеви да размотре начине борбе против малих глодара, пацова и мишева, познатих великих штеточина, од којих су нарочито пацови озлоглашени преносиоци куге. Том приликом у Женеви је обелодањено да је у 1966. години забележено 1300 случајева оболења од куге од којих 134 смрти. Међу земљама по броју ових жртава прво место заузима Вијетнам. Може се рећи да је у XX веку куга ограничена на неколико азијских и једно афричко жариште. У Азији избија повремено у Ирану на подручју Месопотамије (у сливу Еуфрата и Тигра), у Индији и Монголији, а у источној Африци у неким крајевима Уганде. Неки пут је путници из тих земаља пренесу на друге континенте, што власт приморава да задржи и подвргне прегледу у карантину све приспеле путнике нарочито у бродовима и авионима.

Свима је позната наша слабост: не хајemo што мало знајмо о животу својих очева, а ретко када можемо саопштити нешто више из живота својих дедова. Речи наших унука су без стварних података, али су зато често те речи обичне причице лишене основних знања о току и развоју историјских догађаја. У овом случају то једним делом потврђује успомена на кугу у Брежђу и Осеченици пре сто тридесет година. Живорад Петровић из Осеченице, бивши председник општине, прича 29. августа 1967. године:

„Мислим да је куга владала у нашем селу око 1837. до 1840. године. Станислав Вујић из Осеченице је те године ставио женоко дете у мешину где је раније држан катран. Он однесе дете у планину Маљен и врати га после 40 дана. Стрниј људи су причали: књаз Милош је послao око 40 осуђеника у ове крајеве да паде куће у којима се појављивала куга. Они су попалили све такве куће у Осеченици, осим Јованине куће. Запалили су куће: Баштића, Томића, Живановића и Марковића. Када су дошли у Јованине, сачека их неки Дамњан који није био члан њихове породице него је од неког дао у њихову кућу. Дамњан је и сам некад био осуђеник, те почне обигравати око оних осуђеника с молбом да не попале куће. Борбени и сналажљиви Дамњан изнесе им храну, а они се онда ту добро паједу и не запале кућу. Од Јованине су постали Вујићи, али их и данас понеки пут зову старим презименом. Причали су ми старији људи из Осеченице да су од својих дедова слушали како су Милошеве власти терале оболеле од куге у Јазину, која се налази на граници Осеченице, Кључа и Рајковића. У Јазини је КОТРОМАН, који се и данас тако зове. У Котроману је био карантин за кужне болеснике; у њему су они боловали опколjeni јаком стражом српског капетана из Мионице. Кад би ко умро, њега би дрвеним чак-

љама извлачили одатле и сахранили. „Знате, децо моја, тај карантин у КОТРОМАНУ трајао је 40 дана. Тај карантин вам је, децо, као данас шок соба“ — заврша ва своју причу стари Живорад Петровић.

Оно што ми данас доживљавамо у сећању на време кад је куга косила недужне људе у Брежђу и Осеченици, заснива се на сачуваним, драгоценим архивским документима. Ова историјска документа доказују у исто време да је наш народ после многих десетковања у давној прошлости прошао у току 1837. године кроз решето кужне епидемије, у којој је једним делом настрадао, али после тога изашао прекаљен на овом делу балканске ветрометење са још већим искуством и готовошћу да савлађује многобројне препреке и уклања животне опасности. Знајући да су многи документи уништени, данас можемо основано рећи да су свакако неки догађаји и несебична залагања приликом уништавања кужних огњишта већ давно неповратно утонули у измаглицу прошлости. У сваком случају, сачувани архивски подаци о борби наших предака против подмукле куге јесу жива жеравица која један исечак наше крваве прошлости испуњене борбом за опстанак проноси кроз столетна и безбројна људска искушења.

Векови су прохујали... Од наших предака тек ако је остало која шака праха и пепела. Свесни да је кратак људски живот, а наше потребе за искуством и значењем превелике, ми нећемо да занемаримо веродостојне податке о неприлигкама, патњама и несрећама које је доживљавао наш народ, поред побода које је постигао пентрајући се по трновитој стази своје домовине. Архивска документа су непрестано пред нама да нам свакодневно освежавају успомене на наше претке, који су успели не само да одоле свим искушењима, већ и да крвљу извођују право нашег народа на опстанак и слободу.

Напомене

1. *БРАНКОВИНА* је историјско место пре и за време првог српског устанка. У овом селу се родио Прота Матеја Ненадовић (1777 -- Ваљево, 1854). Бранковина се налази на источним границама шумске греде Јаутине, на јужној страни Близињског виса; од Ваљева је удаљена дванаест километара у правцу Шапца. У овом селу су позната узвишења и шуме: *ПОСОВО* до Голе Главе, у средини села *ПРОТИНО БРДО* према Павића кућама, *КИЧЕР* до Близињског виса и *ШАБАТОВАЦ* до Козличића. — Узвишење *ПОСОВО* је за владе Турака било збег поједињих села кад запрети опасност од одмазде. Прота Матеја у својим *МЕМОАРИМА* назива Посово планином; он описује два збега у Посову (1788. и јануара 1804). — Старији Бранковчани показују сада на Протином Брду она места где су некада биле куће устаничких вођа Ненадовића, међу којима су се истакли Алексини брат Јаков, Алексини синови Прота Матеја и Сима, Јаковљев син Јеврем и др. Данас не постоје трагови тех кућа, једино се указује још на Протин бунар и једну стару зграду над подрумом која је, према усменом предању, припадала Ненадовићима а после неког времена прешла у власништво сродника Лазаревића. С обзиром на то да се у овом прилогу о куги наводи један одломак из Протиних *МЕМОАРЛ* треба рећи да су Ненадовићи даљом старином пореклом из Старе Црне Горе на њеној северозападној страни, из области познате под именом Бањани. Потекли су из села Миљанића, са подручја његовог засеока који се зове *БИРАЧ* испод Дубочака, на црногорској граници у Бањанима према Херцеговини; Миљанић се налази испод планине Јеловице и Црног Кука. Одбачено је гледиште да су Ненадовићи даљом старином из Бирича,

који се налази у области Осату око Власенице, југоисточно од Зворника. Прота пише у својим *МЕМОАРИМА* да је Бранковина била пуста кад су Ненадовићи стигли из црногорског села Бирча (у Бањачима), у општој сеоби крајем седамнаестог века. Прота наглашава: *КАД САМ БИО ЈОШТ МАЛИ, ПРИЧАЛА МИ ЈЕ МОЈА БАБА МАНДА ДА СУ СЕ НАШИ СТАРИ ДОСЕЛИЛИ ОД ЦРНОГОРСКЕ ГРАНИЦЕ ИЗ БИРЧА.*

2. *БРЕЖЂЕ* (Брезје), на обалама Манастирице, распостире се на висоравни, а мањи део на подинама Маљена. На овој висоравни налазе се ćemati или групе кућа: *ДОМАЗЕТ* (Старо село) на брду Полицама, до Рибнице испод шумовитих Гајева; *БОЛОВАЦ* до Домазета; *РЕЧАНИ*, западно од Ђоловца, поред Манастирице и Рибнице. На подручју Брежђа постоји познато друмско насеље *БРЕЖЂЕ* или *ПОПОВАЦ* на ставама Манастирице и Паклешница под Козомором и Шевуљом. — Пре шездесет година, према стању из 1907. године, у Домазету се налазе куће *УРОШЕВИЋА* (пореклом из црногорских Бањача), Николића, Миловановића Ђосића; у Ђоловцу: куће Митровића, Марковића, Планића, Машића, Миладиновића, Милошевића, Савића, Кевића, Стевановића; у Речанима: куће Живановића, Марковића, Драгићевића, Веселиновића, Јоцовића, Милићковића. У друмском насељу Брежђу *живог досељеници из других села и из самог села Брежђа*. — *Поједини старији људи* у Брежђу (Брезју, Брежђу) упамтили су речи својих предака да је у ćematu Домазету (Старом Селу) било много бреза, које су досељеници искоренили ради насељања услед чега има данас мало бреза на Маљену. Пре око шездесет година причао је 80-годишњи *ЈОВИЦА МИЛОВАНОВИЋ* — *УРОШЕВИЋ*, вероватно сведок кужне заразе у Брежђу 1837. године, да је слушао од свога оца *КАКО ЈЕ ОВАЈ ТРЕБИО БРЕЗОВЕ ПАЊЕВЕ ПО ДОМАЗЕТУ*. (Љубомир Павловић: *КОЛУБАРА И ПОДГОРИНА*, стр. 576—581; 1907. год.).

3. Брдско село *ОСЕЧЕНИЦА* налази се на северном подножју Маљена између Брежђа и Крчмара. Кроз село протиче Манастирица која се испод цркве састаје са Крчмарском реком одатле тече на исток као Манастирица. Река Манастирица дели Осеченицу на кречњачку висораван и плашину. На Маљену су познати висови *ОРЛОВАЦ*, *СТРАЖАРА* и *ВИС*. За владе аустријског провизоријума (1717 — 1739) Осеченица је била гранично место; у њему је било седиште хајдучких чета за тај део ваљевског округа; тада се Осеченица звала варошица. (Хајдуци су у то време војевали за рачун Аустријанаца). У то време био је на вису Локви изнад Манастирице познати шарампов или шатац и мала караула са војничком посадом ради чувања граниче. За владе овог провизоријума у селу су живеле ове четири породице: *ВУЈИЋИ*, *ВОЈИНОВИЋИ*, *ПЕЈИЋИ* и *РАШЕВИЋИ*, о којима се говорило да су оснивачи Осеченице. — У Осеченици су ови ćemati... Суботића у плашини, а на висоравни Рашевића, Вујића и Томића, према стању од пре шездесет година. У ćematu Вујића налазе се куће Живановића које је погодила куга 1837. године. Живановићи су потекли из Никшићке Жупе одакле су дошли у Осеченицу.

Најстарији син колубарског кнеза Раке Тешића из Мионице, познатог буљубаше у првом српском устанку и једном од колубарских вођа у другом устанку (Милан Ђ. Милићевић: *Поменутих знаменитих људи српског народа*, стр. 712; 1888. год.), *НИКОЛА РАКИЋ* је после смрти свога оца постављен 20. I 1823. за кнеза у колубарској кнежини (Историјски архив у Ваљеву, Диплома о постављању број 99). Као одани присталица књаза Милоша обављао је ову дужност око 21 годину. Кад је избила Миле-

гина буна 1835. године, Милош је паредио Николи да у својој капетанији изабере 150 наоружаних људи и да се не задржано са том војском ка Крагујевцу упути (ИАВ, Протокол Ваљевског исправничества за 1835. годину).

Никола се у чину мајора као командант колубарске војске одликовао у борби против катана у септембру 1844. године у подгорском селу Доњој Буковици; за одважност и храброст похваљен је 26. октобра исте године (П. О. 138, бр. 61, Архив Србије у Београду). После тога настаје прескret. Писар колубарског среза Никола Петровић осуђен је да се из округа ваљевског дигне и у срез другог ког окружја премести; и да два месеца дана без плате служи зато што је прећутао чиљеницу да је Никола Ракић из Мионице наклоњен другој страни (Преки суд; извод суђења од 1. новембра 1844. у Београду; број 149. Архива Србије у Београду). Никола није издржао целу казну: био је само неко време заточен у Ћупријском казамату. Умро је 3. априла 1844. године.

4. Подгорско село *ОСТРУЖАЊ* налази се на обалама Остружанске реке око њеног ушћа у Јадар. Познати су извори у овом селу: Арамбашина вода, Смиљанића бунар, Вучак, Чесма и други. Историјско место је узвишење Шарамповине где су се доскора још распознавали Кађорђеви шанчеви; одатле су Срби 1809. године тужни соколске и сребреничке Турке намерне да продру у слободно Ваљево, па су се одатле потучени Турци морали повући. Наши преци су причали унуцима да је куга ово насеље истребила, *ОСТРУГАЛА*, што је прве насељенике навело да тај крај назову *ОСТРУЖАЊ*.

5. *ЗЛАТАРИЋ* се налази на обалама Јабланице и Обнице, обухватајући пре првог светског рата ове висове: *ОСИЈАЊ* (развође Јабланице и Обнице), *ОРЛОВАЦ*, *МАЋИ ДО*, *РОГОПЕЧА* и *СЕЊЕВАЦ* на левој обали Обнице, затим *ЈОВАЊСКЕ ШУМЕ* и *ПАКЉАНСКЕ СТРАНЕ* на десној обали Јабланице. Круже две приче о постанку имена овог села: Неки сељаци причају да су давно у овом крају три-четири сељака били златари, што је навело људе да село назову овим именом. Појединци говоре да се у овом селу родио *ПАВЛЕ ЗЛАТАРИЋ*, који је одавде отишао на Косово где је погинуо 1389. године. На подручју овог села налазе се некадашња турска чаршија *ПАЛАНКА* по којој се данас зове један џемат, извор *БЕГОВА ВОДА*, а до другог светског рата и црква *ЈОВАЊА*.

6. *ЗАРУБЕ* се простиру на источној страни драчићке висоравни, где се налазе три вртачсте долине *ЕРКОВИНА*, *СМРДАН*, и *МАКСИМОВАЦ* до Жабара, све три нагнуте према вртачи УВОР. Неки старији људи причали су да се предак неког старца пре досељења у овај крај звао *ЗАРУБАЦ* или *ЗАРУБИЦА* по коме се назвало ово село, наспрот причи о куги.

7. *ЖАБАРИ* се налазе на висоравни која се од Бранговића и Драчића пружа на исток до Жабарске Реке, југоисточно од Ваљева. Поред приче о куги, још кружи друга прича: ово место је добило име Жабари по извору Жабари који извире у једној вртачи на чијем другом крају понире. Село се помиње пре двеста тридесет година у списку аустријске управе која је тада држала под окупацијом северни део Србије.

8. Колубарско село *ТАБАНОВИЋ* лежи на десној обали Рибнице око њеног ушћа у Колубару. Многе куће овог села налазе се по плећима *БЕЛЕ СТЕНЕ*. Неки старији сељаци сматрају да име села није настало после пустошења куге већ су то име донели досељеници приспeli из села Табановића с друге стране пла-нике Маљена.

9. Брдско село **РОБАЈЕ** има узвишења: **ЈЕЗДИНАЦ** и **ПЛОЧЕ** до села Голупца, **ГУСТО БРДО** до села Мартишића, **БОГОЉЕНАЦ** до Пауна и **БУНЧЕВИЦА** до Осеченице. Робаје су пре две стотине тридесет две године имале 17 дома, према списку села ваљевске епархије. Ово село је прибележено у списку села који је 1837. године саставила аустријска управа у Србији.

10. Село **ПАЛЕЖНИЦА** налази се на обалама Палежничке реке. У овом селу су узвишења **РАДУЈЕВАЦ** и **МИЛАШИНОВАЦ**, **ВИС** и **САЈМАН** (један део плашиће Сувобора где извире Палежничка река).

11. Брдско село **КОВАЧИЦЕ** налази се на левој обали Грача и Суваје. У селу се налазе брда **ЋЕБОВИНА**, **КИК**, **ЧОК**, **ЧУКЕР** и бачевачке **РОГУЉЕ**.

12. Брдско село **ОГЛАЂЕНОВАЦ** простире се на обалама реке Убе. Ово познато подгорско село има ове изворе: **СТУБЛИНА**, **ИЗВОРАЦ**, **ЧЕСМА АШКОВИЋА БУНАР**, **ЈАНКОВИЋА БУНАР**. У списку ваљевске епархије из 1735. године забележено је да Оглађеновац има 20 дома.

13. **ОСЕЧИНА** се налази на обалама реке Јадра у ваљевској Подгорини. Село се једним делом налази на Влашинцу где су висови **КРИВА ГРАНИЦА**, **НЕДИЋА ВИС**, **БАНОВО БРДО**, **КОСА**, **ОСТЕЊАК**. испод осечинске цркве улива се у Јадар речица Ловачка. Стара црква у Осечини подигнута је 1818. године, о којој је Јоаким Вујић прибележио да је на истом темељу постојала старија црква коју су турске пустакије два пута палили и рушили. На старом путу који је вијугао уз Јадар, затим уз Ловачку покрај цркве а после тога се спуштао у долину Тамиаве, има још неки стари споменик и нешто калдрме. Године 1850. подигнута је механа на ушћу Ловачке у Јадар. Око механе израстао је друмско насеље које су наши преци називали **ОСЕЧИНА НА ЈАДРУ**.

14. Брдско село **ПАКЉЕ** има **ПАКЉАНСКО ВРЕЛО** које извире изнад корита реке Јабланице. Пакљанско врело тече свега пет метара, после тога утиче у Јабланицу; на своме ушћу ово врело окретало је два витла пре седамдесет година. Ваљевски водовод се од 1960. године снабдева водом из Пакљанског Врела.

15. Некада веома шумовито село **ДРАЧИЋ** се налази јужно од Ваљева на оном делу Драчићке висоравни који је омеђен малешевским огранком Чубрицом и узвишењем изнад реке Грача. Куће су пруписане на Курјачком Бруду и на вису Ваљевини. У Драчићу се налази једини поток **ЗЛАТАР** и **ДРАЧИЋКО ЈЕЗЕРО**.

16. **ГОЛУБАЦ** се налази при врху Голупског поља испод виса Извршка. Ово село има два извора, Гогубац и Липе. Кроз село теку речице: Буковац и поток Ђајиница. Голубачке куће налазе се под висом Извршцем и под Јездиницем, косом над Робајама. Некада је ово село чинило заједницу са селом Буковцем. Овде су пре око седамдесет година откопавани тумули, које народ зове табле, у којима су пронађене вазе напуњене пепелом, за који се тврди да потиче од сагорелих мртваци из халштатског доба. Село Голубац налази се у списку села који је 1737. године саставила аустријска окупациона власт ради разрезивања контрибуције. Пре шездесет година Голубац је био саставни део крчмарске општине.

17. Брдско село **БУКОВАЦ** налази се на северном подножју плашиће Малена испод врха исушене језерске котлине познате под именом **ГОЛУПСКО ПОЉЕ**. Речица Ђуковац тече средином овог поља. Народно предање сматра да су сувомеђине и зидине око извора Голупца у ствари некадашњи станови гељака српске народности.

18. *БАЧЕВЦИ* су планинско карсно село које се простире на бачевачкој висоравни. Пут Ваљево — Титово Ужице кривуда средином овог села и дели га на Горње и Доње Бачевце. Горње Бачевце називамо онај део села који се налази с леве стране овог пута, док се Доњи Бачевци простиру с десне стране истог пута на Рогуљама и до села Ковачица. Наши преци су говорили да су у Доњим Бачевцима у једном крајичку uemата Бадића биле куће некадашњег села Бачеваца; те куће су се налазиле на данас напуштеним издигнутим местима. То некадашње село се преместило из тог краја услед чешћих епидемија куге и колере. Неки сматрају да се аустријска погранична караула у првој половини XVII века налазила на Ластри, на оном месту које сељаци данас називају Каравала. Кроз село Бачевце пролазио је за владе Турака стари пут који је повезивао Ваљево са ужичком нахијом; тај пут је кривудао кроз доњи део овог села, па је поред карауле избијао на вис Ластру. Са овог виса пут је водио до познатог бачевачког месташтета *ДЕБЕЛОГ ЦЕРА*, а затим се спуштао у Буковску Ријеку.

19. Планинско село *КРЧМАР* пружа се под северним подножјем Маљена, па обалама Крчмарске Реке. На подручју Крчмара налази се планинско поље Дивчибаре које се простире између Краљевог Стола, Црног Врха и Голупца посред којих тече река Каменица. На вису Бјелој Стијени (Белој Стене) изнад села постоје остаци српског града (тврђаве) *БИЈЕЛЕ СТИЈЕНЕ*, седишта колубарске области. О овоме граду постоје белешке у нашим летописима из XV века. Војници Махмуд паше разрушили су стари град 1458. године. Пре око седамдесет година од овог старог града били су још очувани платна, једна кула и на њој камена капија. Село Крчмар налази се у списку села ваљевског округа који је 1737. године саставила аустријска окупациона власт; тада је ово село имало 6 хајдуčких кућа на страни ове власти. У то време на вису *СТРАЖАРИ*, између Питомина и Дивчибара, била је аустријска погранична караула са посадом.

20. Пошто су одређене сталне границе аутономне кнежевине Србије почетком 1834. године, књаз Милош је приступио уређењу кнежевине: подељи *НАРОДНИХ ДИЈЕЛА* на попечитеље, уређењу власти и војске, успостављају просветних устанака, подизању цркава, изради закона. Почетак овог замашног уређења отпочео је Милош административном поделом земље на пет великих области (сердарства). За великог мачванског сердара поставио је Вула Глигоријевића са седиштем у Шапцу. Ваљевски округ (нахија) припао је мачванском сердарству. О постављању великих сердара књаз је писмом од 10. марта 1834. (№ 879), између осталог, известио велике сердаре:

Како почетак внутређних наши устројенија јест постављеније велики сердарства у Отечеству нашем. Под сваким од ових великих сердарства стоје окружја која се до сад нахијама називају. Тако сам поставио једно велико сердарство: тимочко, једно подунавско, једно расинско, једно рашко и једно мачванско.

Под велико мачванско сердарство потпадају окружја: шабачко, ваљевско, подринско и соколско. Обраћајући се великим сердарима Милош је прописао следеће:

Великим сердаром постављам Вас и препоручујем вам да од данашњег дана тако се и зовете, а сва ваша исчисљена окружја, која под исто велико сердарство спадају, наледате, сва поредик све правосудије и вообичаје сва дијела руководећи, која се у истим окружјима догађају...

Године 1835, после обнародовања Сртениског устава, ова велика сердарства претворена су у четири војне области: подринско-савска команда, моравско-подринска, дунавско-тимочка и средоточна команда. Подринско-савска команда је назив за некадашње мачванско сердарство са седиштем у Шапцу. Срезови су названи капетаније. Велики сердари, окружне и среске старешине постављени су за војне старешине са војном униформом и новим називима: ћенерали, пуковници, потпуковници, мајори и капетани. После три године (1838) све окружне и среске старешине постављени су за цивилне административне чиновнике за отправљање полицијских послова; све старешине су били Милошеви приврженици. С обзиром на то да се у овом раду о куги пре сто тридесет година чешће наводе документи потекли из подринско-савске команде у Шапцу, није изтишио нагласак да је ваљевски округ потпадао под надлежност ове команде.

21. Историјски архив Ваљево (скраћено: ИАВ), Ваљевски суд (скраћено: ВС), акт број 640/1835.
22. Први извештај доктора Рибакова налази се у Историјском архиву у Ваљеву, а други у Архиву Србије у Београду (шабачка жахија), од 5. августа 1836. године, број 2370.
23. ИАВ, ВС, број 159/1836.
24. ИАВ, ВС, број 398 А/1836.
25. ИАВ, ВС, број 4/1836.

ПОПУЧКЕ се налазе на десној обали Рабаса према колубарском селу Лукавцу. Заселак Попучака зове се *ГОРИЋ*, чије је старо име било *КРУШЧИЋ*. Пограничне реке овог села су Рабас и Колубара; речница Кривошија тече кроз јужни део села и улива се у Колубару. Око 1900. године изумрла је у Попучкама најстарија породица Булађића чија се кућа налазила у Речици, где је некада било старо село у коме се још налазе куће неких најстаријих породица. Поуздано знамо да су се Попучке неко време у XIX веку звали *ПОПУШЦИ*. То старо име открива допекле порекло данашњег имена овог села. Наши ледови су причали: у давна времена у непроходним шумама овога села на све стране су шеткале кошуте и многе друге животиње. Неки Иван, чувени сеоски ловац, угледа у шуми кошуту и одмах нанишани. То угледа горска вила, расрди се и муњевито притрчи Ивану с намером да га одврати од злочина. На своју несрећу, Иван не послуша вилу већ убије недужну кошуту. Расрђена вила ослепи убицу. Кад је остало сам у шуми није се обесхрабрио: прихватио је пушку као штап, те се по пушци без по муке врати својој кући. Сећајући се те приче, читаво насеље сељаци су назвали *ПОПУШЦИ*. Неко време су свештеници из Рабровише уписивали ово старо име села у свој протокол. После дужег времена сељаци су то име пренимачили у Попучке. Ово село је 1737. године убележено у списак који је водила аустријска окупациона управа у Србији. Пре сто тридесет година када је куга косила у колубарским селима Брежђу и Осеченици Попучке су припадале ваљевској Тамиави (тамиавској кнежини). У првој деценији XX века Попучке су биле саставни део лукавачке општине. Пут Ваљево — Београд пролази кроз ово село. Жељезничка станица у Попучкама има званично име *ИВЕРАК* према имену извора Иверка у овом селу.

26. Исто, број 1968/1837.
27. Исто, број 273/1837.
28. Исто, број 852 А/1837.

29. Село **МИОНИЦА** простире се на обалама Рибнице. Многе сеоске куће подигнуте су на коси изнад Лепенице. Друмско насеље покрај старог пута Ваљево — Горњи Милановац израсло је у среду села Мионице. Друмско насеље Мионица проглашено је за варошицу указом од 1. I 1895. Пре око осамдесет година причали су стари Мионичани књижевнику Милану Ђ. Милићевићу да се ово место са околином неко време у средњем веку звало **ТУВАРИ**. Кружни предање да је кнез Лазар Хребельјановић кратко време боравио у овом месту на двору неке богате властелинке удовице, где је добро почасћен. Задовољан гостопримством Лазар је Туваре назвао **МАЛИ СРЕМ**. Неко време за владе Турака то се место звало: **ХАН** или **ДОЊА РИБНИЦА**. Преносило се с колена на колено да је постојао путнички хан на месту где се данас налази зграда општине. Данас још кружни предање да је Мионица добила ово име по досељенику Живку из ужичке Мионице. Предање говори да је Рака Тешић (рођени Мионичанин) потомак поменутог Живка досељеника из ужичке Мионице. Рака Тешић је прадеда песника Милана Ракића. Историјско поље **ЛУБЕНИН** налази се на јужном делу села Мионице испод Паштрића (леве обале Рибнице). Ово поље је познато по томе што су се на њему састајали колубарски кметови старешине ради договора о заједничким, народним пословима пре првог српског устанка и у току тог устанка. Пре првог светског рата поље Лубенин је било зборно место народне, колубарске војске. Остало је до данашњих дана ово предање: недалеко од Гајића кућа, тридесетак метара испод **србске куће**, још пре око шездесет година виђени су остаци зидина старе цркве о којој је народ говорио да су је Турци порушили кад је уз Кочину крајину Махмуд Паша Бушатлија са својим пљачкашима и паликућама попалио многе цркве и домове, а нејач завио у црио.

30. Архива Србије, Београд. КК IX — 599. Прилог: списак (2 листа), печат утиснут.
31. ИАВ, ВС, број 3778 А/1837.
32. Исто, број 3781 А/1837.
33. ИАВ, ВС.
34. Исто.
35. Исто.
36. Исто.
37. Исто.
38. Исто.
39. Исто.
40. Исто, број 1202/1837.
41. ИАВ, ВС.

Планинско село **ГОРЊИ ЛАЈКОВАЦ** налази се једним делом на десној обали Рибнице а другим у северном подножју Маљена. Исте године кад је у Брежђу и Осеченици избила куга (1837), пресудом књаза Милоша добило је ово село у својину велики део Маљена; та шума у планини припада је сеоској заједници, у којој свака породица има и своју заједницу које су се крајем XIX и почетком XX века почеле делити. Године 1907. забележено је да се сељаци из Горњег Лajковца одури су државијо власти зато што она захтева да овом селу одузме маљенску шуму (Љубомир Павловић: *Колубара и Подгорина*, 1907, стр. 742). Село је добило име, према народној причи, по неком Влајку, па се неко време читаво насеље звало **ВЛАЈКОВЦИ**.

Брдско село *СТРУГАНИК* налази се на десној обали Рибнице. У Струганику су ови висови: над Рибницом *ПЕТКОВАЧА* и *ПЕРОВО БРДО*, до села Планинице *БЛЂЕНАЦ* и *КРИВЕ СТРАНЕ*, а до села Берковца *ГОВЕЂЕ БРДО*. Некада су страни радици обрађивали литографски камен кога има у Струганику. Наши сељаци су тај камен звали *СТРУГАНИК*, па је по њему село добило ово име. Село Струганик се помиње у списку палешког (обреновачког) округа који је 1737. године саставила аустријска окупациона власт у Србији. У овом селу се родио војвода Живојин Мишић (1855—1921, Београд).

Село *ШУШОВКА* налази се на десној обали Колубаре, на месту где се вис *БЕЛА СТЕНА* спушта Колубари. Наши преци су причали да је ово село добило име за владе Турака. Тамошњи спахија населио је у опустелом крају Црногорце, неке *ШУШОВЦЕ*, па се по њима ово село прозвало *ШУШОВКА*.

42. Исто.
43. Исто.
44. Исто.

Старо подгорско село *ЛОПАТАЊ* на обалама речице Лопатањ (притоке Јадра) распостире се својим јужним делом према Драгодолу и Станијиној Реци. Преко Лопатња је водио Стари пут који је повезивао Босну с Ваљевом и колубарском долином. Овим путем ишли су и Карађорђе и књаз Милош с устаничком војском ради војевања против Турака Сокольана. Још пре балканских ратова сељаци из Лопатња проналазили су на вису Бојчици до Драгијевице неко кремење. О томе су наши преци причали да потиче из времена када су се употребљавале пушке с кременом (кремењаче). Претпоставља се да је ово кремењестало после борбе српских хајдука против Турака. На вису Караули у Лопатњу налазила се 1730. године аустријска погранична караула од које данас нема трагова.

Пре око 240 година доселили су се у Лопатањ Бирчани из босанског Бирча. Они Бирчани су сродници Бирчанина из села Суводања испод Медведника и оних Бирчана који су се доселили у Ваљево. Бирчани из Лопатња су напустили Бирч и доселили се у Лопатањ неколико година после одласка из Бирча њихових сродника. Бирчани у Лопатњу чимају ова презимена: Анђелићи, Гавриловићи, Николићи и Ђордовићи.

45. Исто.

Северозападно од Ваљева налази се *РАЂЕВО СЕЛО*, које се простире уз речицу Љубостињу. (Ова речица извире у Царићу; плавила је Ваљево у мају 1864, у јуну 1894. и јулу 1897). На подручју овог села су шумовити висови *ДИВЉЕ БРДО* и *ПОГЛЕДАЛА*. Шумовите *ДРОЧИНЕ* припадале су неко време у XIX веку Рађевом Селу и чиниле ћемат овог села. Почетком XX века Рађево Село је било на подручју грабовичке општине у ваљевском срезу. За владе књаза Милоша Обреновића Рађево Село је припадало тамнавском срезу чије је седиште једно време било у Бабиној Луци.

46. Исто.
47. Исто.

На петнаестак километара северно од Ваљева налази се село **БАБИНА ЛУКА**, које лежи на кофи која повезује планину Влашић са некад густом шумом у Словцу. Још има старих људи који памте речи својих дедова: ово село и један поток некада су се звали **ТОПОЛА**, по оном крају овог подручја где је било повише топола, нарочито покрај богомолье познате под именом Тополска црква. Још кружни прича о постанку имена овог села: нека старица (*баба*) по изласку из цркве, где се приче стила, оде до оближњег извора у потоку да поједе комадић освешеног хлеба (*нафору*). У путу се оклизне, те се онако изнемогла од старости и гладовања за време поста стропошта у поток. Беспомоћна старица се утопи у малом виру где је пронађу сељаци, извуку и сахране у луци испод извора. Ту луку назову Бабина Лука, а потом извор прозвову Бабинац. После тога је убрзо читаво насеље добило име Бабина Лука. У овом селу се родио Хаџи Рувим Ненадовић, по коме ова најстарија породица у селу има презиме Хаџић. Хаџи Рувимов синовац је Петар Николајевић Молер. Петар је од Хаџи Рувима научио че само да чита и пише већ и да слика иконе, по чему је добио надимак Молер. Познато је да су дахије уочи сече кнезова 1804. године затворили Хаџи Рувима. У том тренутку је Молер сликао конаке дахије Кучук Алије и узалудно се трудио да спасе стрица. Молер је учествовао у првом и другом устанку. Турци су га погубили 1816. године.

ДРОЧИНЕ су шума и ћемат Рађевог Села на домаку Ваљева.

КЛИЧЕВАЦ је село на северној страни Ваљева, чије су куће распрострте по косама које се из Горње Грабовице и Рађевог Села спуштају у колубарску долину. У Кличевцу, познатој стратегијској тачки за напад, и одбрану Ваљева, били су немачки (аустријски) и Карађорђеви шанчеви. Прота Матеја пише у **МЕМОАРИМА** да је Карађорђе намеравао да из својих шанчева брани Ваљево ако Турци нападну. У Кличевцу је заседао Ваљевски суд за време првог српског устанка. У прошлом и овом веку Кличевац припада подручју општине Ваљево.

48. Исто, број 1239/1837.
49. Исто, број 236/1837.
50. Исто, број 147/1837.

СТРМОВО је старо село разбијеног типа у долини Колубаре, на северној страни историјског манастира Боговаће који се налази на подручју села Прињавора. Село Строво је постало у другој половини седамнаестог века. О пореклу имена овог села постоји предање: породица која се доселила из ужиначког села Стровова дала је ово име крају у који се доселила у долини Колубаре недалеко од Боговаће.

Село **КЉУЧ**, из кога доктор Максим Мишковић Николић шаље извештаје о борби против куге, налази се на обалама Лепенице јоко места где ова река излази из клисуре у Лепеничку Раван или Јелав. Стари сељаци сматрају да је ово село добило име како по изворима **КЉУЧЕВИМА** из којих пастије Лепеница тако и по клисуре Кључу изнад ових извора. У овој клисуре на једној окуци постоје остаци двоспратне куле и неке црквице. Место где се налазе ови остаци сељаци зову **КУЛИНЕ**, о којој појединци причају да је припадала племићу **ВЕЛИМИРУ**, доглавнику кнеза Лазара Хребељановића. Документ под бројем 147 из фонда Ваљевског суда односи се једним делом на ово село.

51. Исто, број 1343. Документ се у Исправничству Окружја Туријског води под бројем 1615.
52. ИАВ, ВС, број 145/1837.

Капетан Антоније (Анта) Јовановић, приврженик књаза Милоша, родом је из Лелића (1785—1844, Ваљево); сахрањен је покрај манастира у Ђелијама. Његови преци доселили су се пред Кочину крајину из Осата код Сребренице. У Лелићу су заузели земљиште у врху Потока код Бојанића, па је Поток по овим босанским досељеницима добио име Бошњаци. Данас су Бошњаци познати под презименима Радосављевићи и Велимировићи. Године 1966. порушен је у Ваљеву конак капетана Антонија Јовановића (Војводе Мишића, 23), па је на том месту у другој половини 1967. довршена троспратна зграда, поред зграде у чијем се приземљу налази Нова апотека. У Лелићу је било седиште подгорског капетана Антонија Јовановића зато што је у овом селу његова родна кућа.

Јужно од града Ваљева налази се брдско село **ЛЕЛИЋ**, распростртано на североисточном крају Лесковичке висоравни. На северој страни Лелића налазе се висови: **БРДО, ПРЉУЖА, МЛАЂЕВИ, МАРКОВАЦ, ВРАНА** до Стрмић **ГОРЕ** и **ЈЕЧМИШТЕ** са својим пољем. На источној страни Лелића налазе се узвишења: **БОБИЈА, КАЛУБЕРСКО БРДО** и **ЂЕЛИЈСКЕ СТРАНЕ**. Источним крајем овог села протиче река **ГРАДАЦ**. За владе Турака водио је посред Лелића стари калдрмисан пут за Ваљево, који су користили нарочито Ужицани и Турци. Године 1788. ишла је овим путем аустријска војска кад је у Лелићу на вису Вране био аустријски логор, а шанчеви према Стрмиј Гори. С Вране је половином фебруара 1804. сишла војска Милића Кедића која је ради ослобођења Ваљева одмах спалила Баир (вис у Попарама и Ваљеву), Видрак (вис у Попарама изнад Ваљева) и Брђане (чемат у Лелићу). Поменути шанчеви аустријске војске, нешто поправљени, послужили су књазу Милошу 1815. године приликом опсаде Ваљева. — Предање говори: Лелић је био хајдучко село, које су у седамнаестом веку насељавали хајдуци осветници. Они су били познати по пресретању турских каравана које су пљачкали, а Турке убијали. Напуштали су подручја Лелића и допирали ради освете и пљачке до Дрине и Ужица. Крајем седамнаестог века иселиле су се хајдучке породице једним делом у Срем, а другим у питомија села колубарске долине. Кружни прича: село је добило име Лелић по досељеницима Лелићима. Прво су се доселили Зарићи из Пјешивача у Црној Гори, а после ових приспели су Лелићи из црногорских Бањана. Потомци Лелићана су Давидовићи, Јанковићи, Остојићи, Миливојевићи, Матићи, Мишковићи, Недићи и Ђосићи. Милошева Србија није наследила од Каћорђеве Србије никаву здравствену заштиту. Познато је да је болница за време првог српског устанка била смештена у конацима и привременим дрвеним зградама манастира у Ђелијама, седам километара јужно од Ваљева у источном крају села Лелића. Видар Ђорђе Јездин Топал са сином Николом лично је српске рањенике. Све је то пропало под налетом Турака 1813. године. Крајем XIX века било је познато циганско насеље на Бобији (вис у Лелићу до Попара). Пре шездесет година било је тридесет циганских кућа изнад једне вртаче. Ови Цагини су 1891. године сишли са лелићког брда Марковца на Бобију. Деветнаестог априла 1892. Цагини су покрштени у Грачу код ћелијске цркве: покрштено је 153 лица којима су дата српска имена и презимена заместо муслиманских. Бобија је у предкумановској Србији била саставни део јовањске општине.

53. Исто, број 1349/1837.

Парећење упућено капетану Николи Ракићу да 13. септембра 1837. на обали Грача и полнесе извештај Јованчији Спасићу после сто тридесет година оставља утисак да ни сам колубарски капетан Ракић није неправничству уливао поверење да је здрав

ијан да није преносилац заразе, па му зато није дозвољено да дође у Ваљево, већ се морао задржати на одређеном месту крај чисте планинске речице Граца.

54. ИАВ, ВС
55. Исто, 1356/1837.
56. Исто, број 247/1837.
57. ИАБ, ВС.
58. Исто.
59. Исто.
60. Исто, број 1361/1837.
61. ИАВ, ВС.
62. Исто, број 1368/1837.
63. Исто, број 1364/1837.
64. Исто, број 147/1837.
65. Исто, број 191/1837.
66. Исто, број 162/1837.
67. Исто, број 1616/1837.
68. Исто, број 1372/1837.
69. ИАВ, ВС
70. Исто.
71. Исто.
72. Исто.
73. Исто.

Први сак Игњат је уснио 8. септембра. Тада су му се приказали један човек и ћиве жене са два детета необичног изгледа. Они му саопште да представљају *ОНЕ БОЛЕСТИ* (кугу), али да неће више морити у овом крају већ у рудничкој нахији. Овај човек понуди Игњату неку травку да поједе: *Потребно је да ти поједеш па потом да одабереш исту таку травку за мене.* На крају, они ипак поделе траву. Поншто је загризао једну половину, непознати човек преда другу половину Игњату, а онда убрзо нестаде са својим сапутницима. Чим се Игњат пробудио, зачуо је лепет крила који га је подсетио на орла. Потом је приметио у руци зрно и травку; то зрно имало изглед грумена шећера (тако нешто до тада никад није видео), док му је травка била позната. После седам дана, 15. септембра, Игњат је у сну поново угледао ону жену, тога тренутка веома разгневљену на њега зато што је сељацима причао њене речи. Она га је дохватила за раме и треснула на земљу. Игњат је заплакао, а она га је онда почела тешити рекавши: *Не бој се, него јави капетану да извести светлога кнеза, иски пошаље од своје десне руке прстен са онога прста што је до малога, те обиғси око своје фамилије и прогледај на све.* Чим Игњат буде застасао, обавезан је да испусти прстен: ако се Игњатово лице обрије истоку неће нико умрети од куге, дакле у супротном случају многи помрети од ове опасне болести.

74. Исто, број 148/1837.
75. ИАВ, ВС.
76. Исто, број 1457/1837.
77. Исто, број 159/1837.
78. Исто, број 4354/1837.
79. Исто, број 1491/1837

О свему овоме Ваљевско исправничество известило је књаза Милоша (број 1492) и Совјет (број 1493). Види деловодни протокол Совјета од 11. октобра 1837. (број 4353) у Архиву Србије, у Београду. Из овог извештаја се види да је Исправничество све ове податке сазнало из саопштења капетана Николе Ракића од 10. октобра 1837. (број 182), али то саопштење не постоји у Историјском архиву у Ваљеву. За време другог светског рата и после ослобођења оштећен је архивски материјал Ваљевског суда: развлацили су га трговци ситничари, пилјари, месари и друге штеточине. А када је после рата смештен у подрум познате мензе у најужем центру Ваљева онда су радници употребљавали овај драгоценни историјски материјал уместо иверја за потпалу пећи. (Данас је у тој згради смештен рибљи ресторант Јадран. Војводе Мишића број 13).

80. Исто, број 4397/1837.
81. Исто, број 226/1837.
82. Исто, број 295/1837.
83. ИАВ, ВС.
84. Исто.
85. Исто.
86. Исто.
87. Исто.
88. Исто.
89. Исто.
90. Исто.
91. Исто.
92. Исто.
93. Исто.
94. Исто.
95. Исто.
96. Исто.
97. Исто.
98. Исто.
99. Исто.
100. Исто.
101. Исто, број 1686/1837.
102. ИАВ, ВС.
103. Шабачка нахија, № 216 од 12. децембра 1837; Архив Србије, Београд
104. Совјет, 1837. године, од 426 — 455. Архив Србије, Београд.
105. ИАВ, ВС, број 2185/1837.
106. ИАВ, ВС.
107. Исто, број 1755/1837.
108. ИАВ, ВС.
109. Исто.
110. Исто.
111. Исто.
112. Исто.
113. Исто.
114. Исто.

Село Латковић је у долини реке Љига, источно од села Врачевића; удаљено је око седам километара од варошице Љига. Постоји предање: калуђери манастира Боговађе основали су Латковић; кад су Турци и њихови помагачи растеравали српске калуђере онда су се неки од ових проганика склањали у Латковић. Пре шездесет година Латковић је био саставни део боговањске општине у колубарском срезу.

Некада су *Горњи Мушићи* и *Доњи Мушићи* били једно село које се звало *Топлица*. Данас је *Горња Топлица* друмско насеље у Ракарима на обалама Топлице. Бања *Врујци* налази се на подручју Горње Топлице. *Доња Топлица* је друмско насеље у Доњем Мушићу, који се простире на десној обали Топлице а с леве стране пута *Мионица — Боговађа*.

Литература

1. Љубомир Павловић: Колубара и Подгорина.
2. Др Војислав Михајловић: Историја санитета у обновљеној Србији 1804—1806.
3. Др Војислав Михајловић: Борба против куге у Србији пре сто година.
4. Др Влада Станојевић: Историја српског војног санитета.
5. Dr Emirich Lyndenmayer: Serbien, dessen Entwicklung und Fortschritt im Sanitätswesen mit Andeutungen über die gesamten Sanitätsverhältnisse im Oriente, Temesvar, 1876.
6. Др Драгољуб К. Дивљановић: Покушај оснивања прве болнице у Ваљеву 1835. год. (*Acta historica medicinae pharmaciae veterinae*, Београд, 1962, стр. 135—137).
7. Др Коста Тодоровић: Акутне инфективне болести.
8. Аксентије М. Поповић: Поменик шабачко-ваљевске епархије.
9. Вук Стефановић Караџић: Српски речник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима.
10. Борба, 2—7 септембар 1967. године, Београд: Сива напаст (одабрано из текстова часописа *Santé du Monde* органа Светске здравствене организације).